Taksa plaćena u gotovom
Dvobroj 20 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXIV
6-7
1937

Uz ovaj broj

Pjesme g. Đarmatija koje su na čelu ovoga broja upravo su karakteristično reprezentativne za poeziju mladoga pjesnika. U narednom broju osvrnut ćemo se na njegovu zbirku koja je u tonu i u sadržini potpuno u skladu s programatskim stihovima koje donosimo danas. Pored lirike u slobodnijem obliku ili u nijansiranom intimnom tonu suvremenih lirskih ispovijesti, zanimljivo je promotriti učinak klasički isklesanih strofa posvećenih našem velikom kiparu I. Meštroviću, u ciklusu g. V. Kreneisa. Ne samo vanjski oblik, nego i dikcija, duh i sadržina, pa i sam zanos za umjetničku manifestaciju ljepote pokazuju ovdje različitost stila između modernog i klasičnog, dajući i opet materijal za korisna razmatranja o biti lirike.

Kako preko ljetnih mjeseci intelektualni rad većinom miruje, ovaj je broj zaostao, radi oklijevanja naših suradnika. Ali zato smo mogli, iako sa zakašnjenjem, u njemu skupiti niz novela od naših redovnih suradnika. Ova mala revija i opet će omogućiti da se razmotri bit i karakter novele, kao i da se uoče različite individualnosti pojedinih pisaca. Mi smo, u privatnom listu, napomenuli g. Hrvoju Boru da bi bilo korisno kada bi izdao zbirku svojih novela kojih ima sad već priličan broj po različitim publikacijama; sada to činimo ovdje javno u slučaju g. Z. Remete koji je naš vjerni i revni suradnik od početka svoga književnog stvaranja. Držimo da su svi naši čitaoci već odavna uočili vrijednost njegova suptilno lirskog i fino nijansiranog stila, kao i naročiti karakter njegovih novela kod kojih autor, vanrednom diskrecijom psihologijskog opažanja, vanjsku radnju novele ne pripovijeda nego insinuira. Danas kada su se kod nas granice novele i romana dobrano pobrkale radi kaotičnosti stvaralačkih koncepcija mlađe generacije, vrijedno je istaknuti ovakav rad koji je potpuno svijestan i svojih granica, i svojih sredstava, i svoje snage. Gđica. Sida Košutićeva, zabavljena radom oko svoga romanskog triptiha o kojemu ćemo govoriti kad se dovrši, htjela je da bar u sekundarnoj formi obdari »Hrvatsku Prosvjetu« svojom suradnjom, pa dok se »Kalendar sv. Ante« još doštampavao, ustupila nam je simultano svoje »Slijepe oči«. Znamo da uredništvo kalendara koji je od svog osnutka naš dobar drug i saveznik u radu za stvaranje hrvatske kato-

(Nastavak na 3-ćoj strani omota)

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXIV. ZAGREB, RUJAN 1937. BROJ 6-7

AUGUST ĐARMATI:

O ŽELJE...

O želje, za ljepotama neznanih stranih krajeva,
Zanosi, za krasotama gradova veličanstvenih,
Zašto nas, zašto mamite, iz naših zelenih gajeva,
S pomoću mašte, pričanja i mnoštva knjiga znanstvenih.

Zašto nam čežnje budite za beskrajnim daljinama,
I želje za putovanjem, putovanjem bez granica,
Kad u tuđini žudimo zavičajnim blizinama,
Ljepoti brda pitomih i mirisu oranica.

No što te želje ogromne za neviđenim stranama,
Te želje, tako zanosne, vatrenim srcem vođene,
Kad žudnja neodoljivo za domom raste u nama,
Žudnja u svijetu dalekom, za grudom zemlje rođene.

Ah što nam, što nam stvarate slatkoću stalnog snivanja,
Za predjelima neznanim i skrivenim vidicima,
Kada nas, nakon lutanja i bolnih svjetskih zbivanja,
Sve naše težnje privlače, starim, poznatim licima.

O želje za ljepotama neznanih stranih krajeva,
Zanosi, za krasotama gradova veličanstvenih,
Zašto nas, zašto mamite, iz naših zelenih gajeva,
S pomoću mašte, pričanja i mnoštva knjiga znanstvenih?

PJESMA

Pjesma, to je blijedi odsjaj čedne duše,
Jedva čujna jeka bolova i sreće,
Nada što vesele i sumnja što guše,
I maleni dio čežnje mnogo veće.

Trenutačni bljesak svijetlog ushićenja,
Jedna slutnja boljeg života i svijeta,
Procvjetao cvijetak usred pustog stijenja,
I slovima crtan put dušinog lijeta.

Pjesma, to je žudnja, što zna da zažudi
Za zvijezdama jutrom a suncem u veče,
Razdragani kliktaj, jek bolesnih grudi,
I sjaj što zanosi i rana što peče.

Mlaz zavrele krvi, koji iz nas šikne,
Kad nas bodež svijeta iznenadno takne,
To je onaj dio u nama, što krikne,
Kad se nešto ruši il gradi il makne.

Pjesma, to je suza, što iz srca kane,
Osmijeh, što dubljinom naše duše sine,
Ona je mač, jedne ili druge strane,
U vječitoj borbi svjetlosti i tmine.

* * *

Gdje ginu zeleni luzi
I cvate zaborav smiješka,
Za dušu, odanu tuzi,
Sreća je previše teška.

Gdje sjetnost večeri pada,
Ko pokrov dnevnih rana,
Za srce dubokih jada,
Noć je oaza dana.

LJUBO ZORDAN:

USKRSNA NEDJELJA

More je bijelo ko snijeg. Na žalu se srebre slana vrela.
Lađe su u luci: bez tereta, oprane, lake.
Danas su ovce i janjci ostali kraj sela,
pasući mokru travu po sunčanim morskim stazama.

Prozori su širom otvoreni, modri, puni cvijeća:
Osjeća se miris još vlažnih i ko vino žutih podova.
Župnik je posrebrio ogradu oko starog Propeća.
Ulice su tihe, pometene i pune lastavica.

Kroz prozore zvonika vire ministranti u bjelini.
Zvonovi zvone . . . Golubovi lete u plave daljine . . .
Ljudi su duboko ganuti i šute u proljetnoj tišini.
Bolesnici se sunčaju na svijetlim visokim terasama.

VLADISLAV KRENEIS:

MEŠTROVIĆU

Umijeće nad umijećem

Život teče tokom ko brzica rijeka,
 Što nikoja sila zavijek ne ustavi,
Zlo kroz život mine kao sablast neka,
 S njim i dobro gine sveđ u zaboravi.
Za zlo prošlo nitko ne će pitat više,
No zašto da dobru vrijeme spomen briše?

Ali Božja pravda na svijetu ovom
 Sve što ima dobra budnim okom gleda,
U knjigu života vječnim piše slovom
 I ni trunku dobra zavijek propast ne da,
I u dužnost stavlja čovječanstvu vazda,
Da vječite dobru spomenike sazda.

Zato Božja provid um vodi umnikâ,
 Tekovine ljudstva da vjerno ispišu,
Osjećaje budi u pjesmi pjesnikâ,
 Da narodnom dušom vječito odišu,
Dar vajaru daje, da u svome djelu
On vječnost udahne i misli i tijelu.

Od iskona svoga ljudstvo je pradavnog
 Ulagalo umne i tjelesne sile,
Da ovjekovječi sve što ima slavnog,
 Da sačuva vječno uspomene mile,
Imalo je vazda uz sebe vajara,
Što smrtnim čudesa besmrtnosti stvara.

Uz to narod svaki pun je brige, mara,
 Dok umijeće čuva ljubomorno drago,
Neumrla djela bogodanog dara,
 Ljubi ih ko svoje najmilije blago
I od toga blaga, što ga sretan gleda,
Pod nikoju cijenu odijelit se ne da.

Sve što kao vrijedno od starine slovi,
 Sve što duh i tijelo ljepote imade,
Umjetnik to vajar u lik utjelovi
 I bešćutnoj tvari duh i život dade.
Sjaj prošlosti stvara, budućnosti nade,
Svuda širi sreću, svuda blaži jade.

Stog umijeće bilo nad svako umijeće
Vajarstvo naroda sviju i vremena,
Izobrazbe duha mjerilo najveće,
Baština od pređa nad sve dragocjena.
Umijeće vajara slavnih umjetnika
Narodu je svakom i ponos i dika.

Zato narod onaj većma slavan bio,
Što se ponosio slavnijim vajarom.
I hrvatski narod Bog je obdario
Većma nego druge tim vilinskim darom,
Jer uz mnoge jednog, komu nema ravnog,
Hrvat ima svoga Meštrovića slavnog.

U hramu vječnosti

Cavtatom je narav sve rasula blago,
Te se puno čara u moru ogleda,
A sa zemljom nebo natječe se drago,
Što ljepotom nikom nadmašit se ne da.
Sad tu i umijeće vječit hram postavi,
Neumrlost duše nada sve da slavi.

Čudesan je hram to, jer dok život vrije,
Dok kraljuje radost sa bezbroj krasota,
Hram taj u svom krilu brižno mrtve krije.
Al ujedno simbol vječnog je života,
Svaki kamen njegov o životu zbori,
Što o uskrsnuća prenut će se zori.

Hram taj svim otkriva iza grobnog vela
Nadzemnog života slavu veličajnu:
Vrh oltara Gospa kraljuje Anđela,
Uz nju kolo vodi tu uz glazbu bajnu
Zbor anđela blažen i pune milota
Pjesme tu izvodi vječnosti života.

Dušama kad samrt s tijelom ih rastavi,
Te do Božjeg raja uznijet im se treba,
Tu anđeli služe, gorostasi pravi,
Nogom tiču zemlju, glavom su do neba,
I brižno uznose, puni Božje sile,
U nebo visoko duše Bogu mile.

Vizija ta svijetu veličje otkriva
Besmrtnosti duše, Stvoritelj što dade
Te ko sunce sja ta svijest u duši živa,
Životne radosti izvor je i nade,

I kad samrt život crnim plaštem skrije
Tek prividni san je, vječna smrt to nije.

Ta vizija himna ljubavi je vječna
I srcu što ljubi ona nije tajnom,
I smrt tu je sudba blažena i srećna,
Jer je put k ljubavi carstvu veličajnom.
Od ljubavi, kadno sva se Bogu preda,
Besmrtnost života rastavit se ne da.

Od vječnosti duše i svi joj uzori
Udjela imadu u vječnoj vrednoti,
Pa ako umijeće sudba zla razori
Uzori u svojoj vjekuju ljepoti.
S tim će preć' umijeće u vječita doba
Umjetnika diki vječnoj onkraj groba.

U domu umjetnosti

Umjetniče slavni, povedi nas svijetom
Kud su tvoja divna djela razasuta,
Gdje si nam dočaro svojim slavnim dlijetom
Uzore prekrasne nebrojeno puta.
Dovedi nas domu, u kom vile dvore,
Gdje likovi tvoji jasnom riječi zbore.

Tu početak Krista pregorke je muke
Gdje presveto lice krvav znoj mu moči,
Krvlju oblivene k nebu diže ruke,
Krvavih mu suza pune blage oči.
Prikazuje Ocu kalež prepun boli,
Milost, oproštenje grešnim da izmoli.

Prizor prepun tuge bičevanje kruto
Krista tu je Boga: bol ga peče ljuta,
Većma nego tijelo ranama posuto
Duše izgubljene, srca otrgnuta.
Tu razdire čovjek, koji srca nema,
Božje srce, što se žrtvuje posvema.

»Evo čovjek« il tek neka tu je sjena!
Zar je Krist to dosad ko Bog ljubljen, slavljen?
Ko da ga prepozna grdno poružena?
Zlotvoru najcrnjem on je zapostavljen.
Dobroga pastira bolna žrtva to je,
Što žrtvuje krv i sve za stado svoje.

Gdje s božanskim mirom snosi groznu muku;
Lik je tu prebolan Spasitelja muke,
Na križu široko rastrgle se ruke,
Da na srce Božje cijeli svijet privuku,
Da ledena srca tope pokajanjem,
Raskajane duše tješe pouzdanjem.

Tu na krilu majci tijelo Krista Spasa,
Na srcu što ljubi, trpi neizmjerno,
Oplakuju tugom dubokom bez glasa
Srca, što ostaše uz Raspetog vjerno.
Smrtnu bol im zada Ljubav umiruća,
Život drži samo vjera uskrsnuća.

Mesija tu svetost i sama dobrota
Samarjanke dušu prozire i liječi.
Raskajana svojih sjeća se grehota,
Kad prijekorne čula Spasitelja riječi.
Tu pokajnoj duši Bog čudesa stvara
I gorčinu lijeka u sladost pretvara.

Nedostojne Isus izgoni iz hrama,
Lice vječno blago tu mu srdžbom planu.
Riječ mu je gromorna, oko puno plama,
Ruku časti Božjoj diže na obranu.
Svetogrđe ne htje bez kazne da prosti,
Skvrnitelje hrama šiba bez milosti.

Napasnik pun mržnje na duše i Boga
Bezočnik se drznu on da Krista kuša,
Što svud lažju sramnom zla počini mnoga
Tu osudu svoju moro je da sluša.
Tude Krist je zado strah i trepet vragu
I istinom Božjom svu mu satro snagu.

Na Cavtatu mrtvim ti svetište savi,
Zub vremena koje nikad načet ne će.
Gospa od Anđela u njem ljubav slavi,
Besmrtnosti puno i vječne je sreće.
Tu anđela tvojih glazba vječno zvuči,
O života vječnog sreći svijet da uči.

Tu anđelska bića u božanstva moru
Uronjena vječno, puna rajskog čara,
Obličjem su dragim slična zemnom stvoru.
Ljubav njima rajska svuda nebo stvara.
Od blaženstva duh im odijelit se ne da
Jer nebeskog Oca vječno lice gleda.

Tu svem svijetu znana pokajnica sveta,
Željna riječi blage učitelja svoga,
Nit gleda nit sluša što od ovog svijeta,
I srcem i dušom uz svoga je Boga.
Kad joj vrelo suza pokajnih presane
Klikće od ljubavi svete i slađane.

Grgur Ninski tvoj je pun višnjega Boga,
Sav ljubavlju plamti k svom hrvatskom domu,
Na braniku vjere div je doma svoga,
Lav, što čuva prava sveta rodu svomu.
Stog vječito sja se u heroja liku,
Dušmanu na užas, Hrvatskoj na diku.

Marulić tu snuje hrvatsku nam knjigu,
Dok je svijetu bila prezrena, neznana.
On joj posvećuje svu ljubav i brigu.
Riječ mu tekla draga slađa svakog dana,
A da svijet joj prizna sve krasote njene,
U njoj pjeva pjesme svete, uzvišene.

Ko Mojsiji nekoć s blijeskom poviš glave
Štrosmajeru tvome uma sjaj izbija
I svim bićem svojim on putove prave
Domu svom otvara, osnove odvija.
Svaka crta tu mu odsjev je vrline,
Nijema usta slave ljubav domovine.

Prizor nad sve dirljiv, najljepši na svijetu,
Najvrednije, što je nebo zemlji dalo,
Lik je tu što slavi ljubav majke svetu,
Gdjeno nježno grli majka čedo malo.
Materinsko tu je slatko milovanje,
Odricanje vječno, sveto žrtvovanje.

Potomka tu Inkâ pojava je smjela,
S vilovitim hatom gordu stvara sliku.
Na djela smiona krv ga goni vrela,
Na obranu svom je plemenu i diku.
I kopljem i strijelom bojovnik je slavan,
U tom mu umijeću nitko nije ravan.

Tu svim bićem svojim djevojčeta duša
U blizinu Božju sretna se uznosi,
Ruke k nebu diže ko da doseć kuša
Iz Božijeg krila sve što željno prosi.
K Bogu žudi duša i srce joj cijelo
Košto lane žedno traži gorsko vrelo.

Umjetnik je tude u odlučnom stavu,
Vajar svoga smjera i prvak umijeća.
Pun ideja spušta zamišljenu glavu,
Vječno snuje djela sve veća i veća.
Silan, kom i mrtva tvar se pokorava,
Da životom živi, misli izražava.

Puna duha tu je majka umjetnika
Preumilna žena i prebrižna mati,
Sve dobrote uzor, dragog ženstva slika,
Što u život cvijeće rajsko zna utkati.
Umjetnik je tvorac i sam svojoj sreći,
Kad i svoju majku on ovjekovječi.

U naručju mekom sretne sudbe tude
Obiteljska sreća toplo gnijezdo savi.
Dok bez cilja s tugom samci svijetom blude
I u vječnoj vijek svoj svrše zaboravi,
Obitelji život teče mirno, srećno
I spomen joj živi u potomstvu vječno.

Dočarava guslar tu iz sitnih struna
Iz zanosa duše junaštva junaka.
Pradjedovske slave pjesma mu je puna,
Narodu iz duše riječ mu teče svaka.
Sa gusala, zvukom što srcu ugađa,
Pjesma se izvija sve ljepša i slađa.

Uz ta djela slavna i još mnoga druga,
Što genija tvoga stvorila je snaga,
Povorka će slijedit remek-djela duga,
Zato nek te čuva domu Provid blaga.
Slavit će te vječno harna domovina
Hrvatskoj umijećem najslavnijeg sina!

FRAN RUBINA:

KRALJUŠ

Za starim orehom
hižička je spala
pod slamnatom strehom.

Obločeci mali
vu črnu planinu
su se zagledali.

Hižička je snila,
da kraljuš je zlati
vratu okoli si zvila.

Prevarni vnogi su sni.
Kuruzni venec je žuti,
kaj ji na klinu visi.

ZVONIMIR REMETA:

TE NOĆI JE I GOSPODIN ODSUTAN

I.

Kapris proljeća, poslije beskrajno mnogo dana kiše, koja je ispunila ulice i kuće sjetom i tištila misao, doveo je tihu i vedru večer u naš grad. Puhao je topao vjetar. Odsjev neba i plavih brda čekao je pred prozorima, čitava polja ruža bila su u dolini. Već se spuštao suton u guštaru klasja, romonile su vlati čudnim šumom. Čitavi prostori te uznemirenosti nazirali su se u sumraku.

Nije to bilo davno.

Ivan, koji nije mogao da sluša taj šum sa prozora svoga stana, izađe, pođe za svojom misli u polja, sve silnijim korakom. Za njim se već sklopi noć, no on je išao.

Odjednom posta svijetlo u njegovu mozgu:

— Ah! Pa to je već Kula!... Selo!...

Tada je već bio umoran, te svrati u jednu kafanu i sjede.

Ostade tako čitave desetke minuta, progovori s kafedžijom samo dvije-tri riječi ispunivši se nekim osobitim mislima kao da je zašao na poljane sjećanja.

Zastirala ga je polusjenka nečijeg kaputa, koji je visio na vješalici. Na praznim stolicama do njega sjedjelo je nekoliko sjenki, kojima je njegova mašta davala život. U stvari je to porub stola osunčavao svijetle i tamne plohe po njima.

Već su potpuno oslabili štropoti, koji su ušli s njim u sobu. Kafedžija ga je gledao ispod oka mirno, gotovo nezainteresovano. Od njega nije dolazio nikakav šum.

Bio je dakle sam i sjedio je. Kaput koji je visio do njega, nije mu oduzimao nijedne misli, i ako je bio tuđ i mirisao. Spustio je glavu, dok mu se oči svedoše na par kapljica crne kave, koje su zaostale u posudi i na nj se spustiše neka osobita raspoloženja.

Dugo. Stanka.

Ali zatim — on se sjeća — vrata su otvorena, uđoše mjesečevi plamićci i hlad sa poljana, no on nije dizao glave, jer su snovi njegovi u taj čas bili ljepši od večeri. Zato ni ne zna, kako se djevojka, koja je ušla, mogla naći sasvim blizu njega, a da nije čuo, s rukom, koja je htjela skinuti kaput s vješalice, ali ga nije skidala, s očima, koje su bile pune tragova osjećaja, koji je duboko tresao dušom, dok je kosa, fina, ukovrčena kosa mirisala sutonima i sjetom.

On pomisli, da je to priviđenje.

Ona se osmjehnu.

Tek tada on vidje, kako je crna njena oprava, crna kosa, a njenu licu da daje osnovni ton neka turobna misao, koja nije samo u čelu i očima, nego posvuda. Osjeti ganuće, te poče gledati širokim očima oči, koje su njega gledale. »Što je ona?«

Poče srkati nove gutljaje kave. Umoli nju da sjedne, možda je i ona umorna, neka sjedne. Možda je slučajeno sjeo na njeno mjesto?! — O, neka oprosti, nije to učinio namjerno.

Kava, koju je pio, bila je jaka po izričitom njegovu traženju, te valjda od toga poče mu srce lupati i neka strepnja odromoni njegovim žilama. Oboje su govorili nesigurno ne znajući na čemu bi zadržali svoje misli. To je njihovim riječima davalo draž uzbuđenja, koje uskoro Ivan spriječi lakom ironijom u glasu tako, da ga ona pogleda i umuknu. Poslije je odgovarala kao preko volje, i ako je on i nadalje prema njoj bio vrlo ljubezan i govorio veoma prijateljski.

Pa ipak se rastadoše lijepo.

Ona mu pogledom pokloni dio svoje tuge, dok joj on za uzvrat dade osmijeh i gledaše za njom, dok je odlazila. Oboje su znali da se nisu vidjeli posljednji put. Ona je cijelim putem do kuće drhtala, dok je on u mislima ponirao u tajnu njene crnine. Tako su se osjećali . . .

*

Poslije nekoliko dana sastali su se opet u samom gradu odmah ispod vinogradâ. Bio je to možda slučaj, ali oni, koji su međutim često pomišljali jedno na drugo, ne obratiše pažnju na to.

Dok je stajao uz nju, njemu se činilo, da je uplovio u predio gdje nema svakidašnjosti, te se on ni ne sjeti ovaj put da bude hladan i nasrtljiv, kako mu je donekle ležalo u prirodi. Čak spusti glas do šapata, kao da je vino pio, te mu omekšaše osjećaji i riječi. Bože, kako je bila lijepa! — Uzbuđivala ga je njena nazočnost. — U tom su prošli dugi časovi, te on samo iz običaja umoli, da mu ona ponovi svoje ime i da mu priča o svome podrijetlu. — Sigurno je strankinja, jer njena tuga miriše drugim predjelima i u njenim su se očima očito odrazili drugi pejsaži.

Ona potvrdi.

Govorio je tako meko, da se ona u čudu pitaše, odakle izvire onaj topli prizvuk riječi i onaj zaobljeni meki oblik gesta. No iznenadno se uznemiri:

— Zašto ste takav? — upita ga.

Gledala ga je ispitivalački.

No njemu se činilo — uostalom sasvim bez razloga — da gledajući njega ona zapravo vidi nekog drugog, te jedva uzdrža pitanje:

— Da li vas možda podsjećam na koga?

Možda je doista na nekoga sličio! Zašto bi to bilo nemoguće?!

Bilo je to uostalom sve tako čudno. Večer je rominjala poput kiše. Ulice bijahu pune ljudi, djece . . .

*

Sastaše se opet . . . I opet . . . I vrlo često.

*

Kako se to upravo sve poslije odvijalo, on ne zna. Ali počelo je ovako: Jednoga dana nje naprosto više nije bilo. Pođe do njene kuće, ali nije nje zatekao. Vratar mu nije znao ništa reći. Želio je da je vidi bar na pragu, bar iza zastora ili na brijegu na pozadini plavog neba, nju svu crnu i lijepu. Ali je nitko nigdje nije vidio. On odluči da bude miran i da zamišlja samo razumne pretpostavke. No ipak je hitno obilazio obalama rijeke, zaustavljao se nad svakim virom i pregledao uvale. Bog zna, zašto je to činio! Možda zato jer je ona sva crna i sva tužna! Tko zna, kamo vode njene misli, kamo idu njene noge! Na nju je dugo djelovala sugestija nesreća! Njezin je otac umro pod sasvim čudnim okolnostima. Imala je i jednu sestru, koja je skončala. Sad ona nosi crno, ali je njena tuga i zamišljenost dublja, nego to crna oprava kazuje. Bog zna, kakva je to djevojka i šta je upravo na stvari. Pričala je čak i to, kako ju svojim osjećajima progoni jedan čovjek-luđak, tako je rekla.

Ivan je zaustavljao dah, a li od šuma rijeke i šuma svojih misli nije ništa čuo. Već je padala večer i on je zaogrnut paučinama tame obilazio obalama kao noćni pjevač. Nitko nije znao, zašto je on tu.

*

Očekivao ju je nekoliko dana, pa kad nje ni tada nije bilo, niti se javljala, njegovo je čekanje postalo beznadno i nerealno. Ipak je njegova podsvijest ostala trajno budna i čekala, ali on sam nije nigdje postavio zasjede svojih misli, da je uhvate, ako bi prošla. Takva je bila njegova narav! Kad već ona odlazi bez riječi, bez pozdrava, čemu da on ulaže u to svega sebe! . . .

II.

Već je kraj ljeta, nje nema, tužan je bez nje pejsaž. Jenja šarenilo snova. Bezimena sjeta već leži na otkosima, dok sjenke predvečerja lagano mimoilaze. Večernji oblak je meka, bijela ploha, koju vjetar dohvaća i kida, i koju rubi plavo nebo. Još je dovoljno velik, da na njemu otplove Ivanove oči, par njegovih misli, posljednji svijetli osjećaj, koji je priječio, da se i njegovoj duši ne smrkne.

Sada je stajao tu bez nekog naročitog uzbuđenja, no ipak ga je tištalo turobno raspoloženje kao poslije čitanja knjiga . . .

Odjednom se dan svršio.

Obazre se.

Možda je već i nekoliko sati tuda hodao. Mislio je, kako se dan i u njemu svršio, jer njegova čuvstva zamiru i bolno-tiho zvuči odjek njegove posljednje misli.

Već je u gradu, prolazi kroz svjetinu, vraća se. Mnogi ga gledaju, pa možda i vide, što je u njemu. On skida šešir desno i lijevo, ali ne misli na te ljude, pa čak čovjeku, koji mu upravo ovaj čas pristupa, puši cigaretu misleći, da on traži da pripali. Kako je ispao smiješan! Ipak, kako je mogao paziti na takve beznačajnosti u času, dok je proživljavao svoju misao i dok je mogućnost, da bi mu se morao netko približiti, bila izvan njegova predviđanja?!

Prođe čitav časak, dok on ne uoči toga čovjeka, njegov gest i želju. Bio je to prozaičan, nelijep čovjek, možda malo i zloban, a gledao je s nepovjerenjem. Takav je bio njihov susretaj. Poslije su se povukli i stajali dugo sve dok ne utihnuše šetači i dok u zanosnim visinama ne popadaše zvijezde po svemiru. Utvrdilo se, da su to davni prijatelji, koji su si zaboravili i ime i izgled, i nikad se svojim sjećanjima nisu dodirivali, ali su ipak

u času, kad su se sastali, voljeli da se vide i čak imali šta da razgovaraju. No uza sve to rastali su se čudnovato:

Mario odjedanput upita:

— Jedno si vrijeme — čini se — poznavao gospođicu, koja ti je rekla, da joj je otac umro, da joj je sestra skončala i koja je zato nosila crninu?! Dakako, znao ju je! O, dakako!

Ivan ušuti. Vidio je, da se u oči čovjeka, koji je pred njim stajao, penje neki osobiti žar, koji uskoro planu.

Prođe čas.

— Njezin otac je još živ! — reče Mario. Ona nikad nije ni imala sestre, sve je to laž.

On reče »laž«, a sigurno nije ni mislio, kako se bezbroj stvari suprotstavlja takvu tvrđenju. Zašto bi onda njena oprava bila crna, i njen glas tužan, a njena duša duboka, tamna, nerazgovijetna!? Zašto bi ona lagala?!

No Mario prinese svoje oči, svoje ruke, gornji dio tijela i sugestivan zvuk svojih riječi. On reče:

— Ti to ne znaš! Kako bi to znao?! Tko je ona?... Ne čini li ti se možda čudno, da je ja poznam?!... Tko može predvidjeti sve susrete! Nju sam vidio u vlaku. Oboje smo bili i ostali lutalice, pa nas je možda to zbližilo... To je bilo davno. U to sam vrijeme imao i neke osobite osjećaje prema njoj!... No možda je i ona imala neke osjećaje prema meni!... Mnogo je putovala, hod joj je bio polagan i mek, a kretnje ruku zaobljene, sasvim ženske, sasvim lijepe. Tko je nije vidio, ne može razumjeti ovo, što kažem...

Ivan se obzirno nasmiješi, zatim zavlada nijema tišina.

Mario je iznenadno otkloni neočekivanim pokretom ljutnje i bola, i riječima, u kojima se odrazio neujednačen osjećaj:

— Da li je ikada pričala o meni?

— Ne, nikad! — Govorila je istina o čovjeku, koji je progoni i slijedi, ma kud ona pošla, o čovjeku, koji je možda voli, ali joj je odvratan i zato neka ga đavo nosi! — Da bi to bio ti, nije rekla.

Muk. Trenuci su dugi. Prolaze.

— Baš tako je govorila? — upita Mario.

— Da.

Hladno i blijedo svijetlo kasne večeri, koje je ležalo po granama, po porušenim zidovima, u travi i na krovovima, leže tada i u njegove oči. Imao je čudan, jeziv izgled. Pođe u sjenu. Sa jednog plota ubra granu i baci je. Činilo se, da će otići. Ali onda reče:

— Kad je tako, onda će se saznati mnoge stvari, koje je htjela prešutjeti...

I poslije izvjesnog oklijevanja:

— Ne marim više za to, ali neka se zna, da je i ona mene voljela! Neka se to zna! Može se sada govoriti, šta se hoće, ali ona je mene voljela i bila joj je draga ta ljubav. To je bilo prije nego je počela nositi crninu. Nju je obukla odjednom — bez razloga, iz kaprisa, možda. To je bilo poslije jednog njena čudnog putovanja, s koga se vratila smućena. Čak je u prvo vrijeme nosila i bijeli ovratnik, kako prelaz ne bi bio nagao, i kako

se nitko ne bi domislio, zašto je nosi. Kako je bila djetinjasta! Čaršija je uvijek sve znala i sve objasnila! Kako ne bi razumjela i prozrela nju, koja se branila sasvim jednostavnim lažima! Kao da svijet nije bio na čistu s njom prije nego sama ona! — Predočio sam joj, kako se sve više konkretizira ovo govorkanje svijeta u otvorenim aluzijama, da ona — Irena — više nije djevojka, ali ni žena ni mati, odnosno kako je ona zločinačka mati, koja je svoj grijeh udvostručila hotimičnim prijevremenim rađanjem. Rekao sam joj to, jer sam morao. Boljelo me je, da se o njoj tako misli. Nisam u to vjerovao, jer je to rušilo onaj svijet osjećaja, koji se nekad zasnovao na izmjeni naših pogleda, jer je to svima mojim sanjarijama oduzimalo ljepotu i smisao. Nije mi išlo u glavu, da bi mogla nositi crninu samo kao znak kajanja, ili iz nerazumljive tuge za djetetom, koga nije željela.

Govorio je... Oči su mu bile upaljene.

Ivan je šutio. Bio je blijed, mislio je i šutio. Trepavicama je skrivao svoju misao: Ovaj je čovjek pred njim možda lud! — Šutio je.

— Znaš li, da na sve to nije rekla ni riječ?! Uvila se u misterij šutnje! He, he, he...! Ima godinu dana otada, viđali smo se često i u raznim mjestima. Svuda je govorila jednako kao tebi, ali sa mnom više nije prozborila nijedne riječi. Kakva je to djevojka!... Nikad nisam išao namjerno za njom, neka to ne misli! Ali ako još uvijek uživa u pomisli, da je ja volim i progonim, onda joj reci, da danas i ja jednako mislim o njoj, kao i svi, koji je znaju: »Ona je ubica!«

— Ona je ubica! — ponovi Ivan.

Čvor tjeskobe, koji se već od početka počeo zauzlavati nad njim, postajao je naglo sve gušći.

— Ona je ubica! — ušlo je u njegovu misao, i u njoj je odjeknuo drhtaj sa čudnim odjecima. Protisli su se mozgom neki brzi, nesuvisli upiti. Pojavio se osjećaj nesavladive i jezive sumnje u čitavu njegovu držanju.

No Mario je sada bio nijem...

III.

Prošlo je nekoliko dana, kad se dogodi sasvim neočekivana stvar: Irena se opet pojavila.

Njen život nije postao lakši ni poslije izbivanja. Lice joj nije postalo vedrije, pa nikakva laž nije mogla maskirati njenu tugu. Ljudi, s kojima se međutim srela, nisu joj mogli dati ništa, a ni njeni prošli dani nisu bili takvi, da bi ih željela razbuđivati toplinom uspomena. Pala je po njoj jesen! Bila je još mlada, ali vrela, njene su oči gorjele bespomoćno, a u duši joj zvučao čudan lelek, kao kad šumi borovina na vjetru. Bila je sva crna kao noćna ptica, bila je upravo takva, kakva mu je ostala u duši od posljednjeg viđenja i kakvu je Mario postavio pred njega prije nekoliko dana.

Nije se zato začudio, kad ju je nenadano sreo.

Posljednjih je dana toliko na nju mislio, da je smatrao posve prirodnim, da je sada tu, pa je nije ni zapitao, odakle dolazi, odakle sada najedanput, i zašto se po cijele mjesece nije mogla nigdje nazreti.

Bio je toliko pun nje, da su njegove oči i nehotice odrazile onu osnovnu misao, s kojom se u zadnje vrijeme borio:

— Ona je ubica! ...

Kao da je plamen spalio njene prste, djevojka se trže, promijeni boju, poblijedi.

— On dakle zna! — mislila je. Mario je opet za njom!

Htjede da ode. Njena je duša bježala, te htjede i ona za njom poći. Ne treba nitko ništa da joj kaže, ona je vidjela misao. Čemu da se poslije toga izmjenjuju riječi i glumi drugo? Kao da ikakva laž može obmanuti nju, kojoj su oči tako velike i pronicave!

Uzdahnu s bolnom resignacijom: još od rane mladosti učila je samo odlaziti, može dakle i sada opet otići. Čovjeku, koji ju je svojim mislima osuđivao još prije ijedne njezine riječi, i tako bi teško mogla objasniti svoju dušu. Neka mu je prosto ono bolno titranje srca, koje ju je unatoč svemu vraćalo k njemu.

Bili su sami, noć još nije bila upalila buktinje, te su posvuda cvali crni cvjetovi.

Ona zastade. Bila je pred njim lijepa i tužna, dubokim je disanjem otklanjala neki nedokučivi teret s grudi.

Njena se misao ponovi: htjela je da ode. Zar joj ne će dati ruku? Zar je ne će ni jednom riječju otpratiti? ...

On je šutio. Ona ga pogleda. Sad je bilo svjetlije, a i njene su nemirne oči htjele, da ga posljednji put vide.

Ali iznenadno ona planu, te se činilo, da će reći neku oštru riječ i da će ga udariti.

— Šta joj je? — upita on naglo. Smijao se nelijepim smijehom, koji se sad gasio u naborima usana. No misao, koja je za njim stajala, ostade svjetlucajući u zjenama.

Na njoj je ležao beskrajno težak i beskrajno prljav pogled ...

— Šutite! — povika ona i gotovo pade.

Ivan se brzo nadvi i htjede da je prihvati za ruku.

Ona odmahnu bolnom kretnjom kao da ga zaustavlja. Prignu glavu. Duša joj je uzmicala.

— Je li to san?! — govorila je teško dišući.

Jedna gorka misao je sledila sve njene pokrete, ustavila kucaje srca i dah. Bila je, eto, i tuđim grijehom kažnjavana za svoj grijeh! Kraj nje više nije nimbus djevičanstva, da odbije zle misli i da joj pribavi poštovanje. Ona je i poslije kajanja i sve duševne patnje, koju je podnijela, samo pala djevojka, prema kojoj se može i ne imati obzira! Što dakle vrijedi to, kad ona nekome poklanja svoju dušu?! ... I Ivan, eto, o njoj t a k o misli! ...

Pobježe. Pobježe tužno uzdišući kao od prigušenih jecaja, dok je za njom vijorio njen crni plašt i ustopice je, činilo joj se, gonio smijeh ciničan i pun leda.

— He! he! he! he! ...

Bio je mrak, mrak kraj cesta, po livadama, posvuda ...

*

Ivan se vratio kući kasno u noći, pošto je nekoliko sati tumarao alejama u gorkoj sjeti, kojoj je korijenje počelo nicati iz one čudnovate zbrke osjećaja, u koju je zapao poslije njena odlaska.

Da bi se oteo mislima, otvorio je oba prozora širom u noć, obazreo se po sobi nekoliko puta čas paleći čas trnući svijetlo, a zatim je sjeo za stol i ponovno sređivao već sređene papire.

Ali je večeras bilo tužno u toj sobi, u kojoj ga nitko nije čekao. Bio je tak sam i bez ikoga, čak je i Gospodin bio odsutan ...

JERONIM KORNER:

GREŠNICA

— Gospođice, ja vas ne poznam. Ta vi ste u zabuni, uvjeravam vas. Meni je žao što ste se vi potrudili tako daleko, ali tu nema nikakve pomoći nego da nastavite svoj put. — Govorio je to s nekom lakohoćom pobjednika, s ironijom nadmoćnoga, što se smije onome, kome se nekad morao klanjati.

Ona je začas šutjela. Pokušala je da se sabere i da protumači ovakav doček na pragu novoga stana. Zatim je odvratila tiho, s nekim bolnoironičkim prizvukom:

— Počeli smo s čudnim šalama. I to je doček nakon godine dana.

— Ali kakav doček, gospođice? Vi nikako ne ćete shvatiti, da ste na krivoj adresi. Na mojim je vratima čitljivo ime, a ja nemam nikakva podstanara.

— Hm, na tim je vratima čitljivo ime, ali ime za koje su vezane moje najdublje patnje. Ime, za koje se netko žrtvovao i otkidao od usta baš u najtežim časovima života. Doista je sve to bila žrtva za ime, a ne za čovjeka. — Ona je počela drhtati od uzbuđenja. Njezina narav, koja je brzo i snažno reagirala na svaki sukob sa stvarnošću, nije mogla dulje izdržati ovo nepojmljivo mučenje.

On je to dobro opazio i predviđajući žestoku buru, uhvatio je kvaku od vrata i htio da se konačno riješi došljakinje bez riječi. Ali ona se grčevito uhvatila za vrata, otvorila ih da su udarila o zid i stala uz prag.

— Zar zbilja misliš da me se ovako riješiš? zar sam doista to zaslužila?

On ju je pogledao prezirno. A to ju je još više uzbudilo i sad je njen gnjev došao vrhuncu.

— Gledaš me prezirno, je li? Znam, sad sam te na koncu sasvim prozrela. Sve mi je jasno ...

— Ali nemam više vremena, čekaju me pacijenti.

— Pacijenti? ... Neka čuju ovaj zanimljivi razgovor! Neka steknu još više povjerenja u svoga liječnika. — I počela je vikati, da je kuća odzvanjala:

— Nek doznaju da si lažac, nitkov, varalica ...

Liječnik joj je zatvorio usta. Istisnuo je s praga svojim mesarskim mišicama i gurnuo je tako jako, da se skoro srušila, pa prije nego će zalupiti vratima, dobacio joj je u punini najsluzavije ironije:

— Moja doktorska čast ne će se cijeli život vezati uz jednu...

Nije dorekao. Ipak je toliko obzira morao imati prema njoj. Samo je zalupio vratima. A ona je vrlo dobro znala što je htio reći. Bio je to naslov kojeg se ona bojala ko aveti, uz koji su bili vezani raskošni dani njene mladosti, puni otrova i gorčine, besane noći na asfaltu sa sivim svijetlom laterna, s nemirom duge, beskrajne tišine. Ona je znala sasvim sigurno, što bi imao značiti nedorečeni završetak njegove ironije. To joj je govorila prošlost u vrtlogu najodvratnijih slika. A i kolporteri koji su prolazili i oglašavali novine i tramvaj koji je zvonio i jurio ulicom, i prolaznici koji su se na nju smiješili, sve. Sve joj je to kanda govorilo i ponavljalo onu užasnu nedorečenu riječ:

Grešnica!

— Da, grešnica! Tko će s jednom grešnicom ići pred oltar? — pitala je samu sebe s prezirom, i njoj se činilo da joj se stotinu demona ceri svojim šupljim, crnim zubima. A ona nije imala snage da se brani. Samo su joj suze tekle niz obraze...

Umaknula je konačno u trijem jedne kuće, da se otme pogledu radoznalih prolaznika, da barem bude sama, daleko od prezirnih pogleda ljudi. I tu je plakala, gorko plakala. Gušila se u potocima suza.

»Ta zar ona kao grešnica nema prava na život? Zar su njeni davni grijesi zakopali svu njenu sreću? Zar samo prijegor i život u Bogu nisu izbrisali sva njena zlodjela iz prošlosti?« — I sad je pred njom nekom filmskom brzinom iskrsnula sva povijest njenih grijeha, povijest strašna i ogromna kao gorostasna sablast, od koje se ne može bježati i od koje se teško braniti.

Gledala je sebe kako već kao osamnaestgodišnja djevojčica odlazi od roditeljske kuće željna uživanja i »života«. Nju je odvela luda, djetinja ljubav i violina jednog virtuoza, odvela u najdublju propast, jer kasnije, kad su jedne noći pijanog umjetnika pregazila kola, započeo je čitav niz novih ljubavnika, koji će jednog dana završiti najgnusnijom i najodvratnijom trgovinom. Kad je naime grijeh iscrpao njeno tijelo i s lica joj odnio onaj svježi sjaj ljepote, ona je postala običan predmet na ulici, kojim je gospodario novac.

I tada se na dnu njene bijede javio on. U jedno sumorno jesensko veče, kad je bilo tako olovno, sivo svijetlo plinskih laterna. Njegova otmjena pojava na prvi mah ju je osvojila i ponukala je da ga zaustavi bez ikakva računa. — On je hodao zamišljen i tih ulicama gradskim, a žalost koja se odražavala na njegovu licu, davala mu je neki skroman izgled. Nagovorila ga je tiho i bojažljivo, a on se nekako hipnotički zaustavio, kao čovjek koji od svakog očekuje spas. Ona je doznala od njega toga večera za uzrok njegove brige i zamišljenosti, doznala je da je svršio već treću godinu medicinskih studija, a nema sredstava da ih nastavi. Bolest majke, zatim smrt očeva, koji je bio privatni namještenik, potpuno mu onemogućuju studij. I što je dalje s njime razgovarala, ona je sve više dolazila do uvjerenja kako bi ona mogla tog nježnog, dobrog i nesretnog mladića pomoći, kako bi mu ona mogla biti drug u njegovu radu.

Protekle su zatim dvije godine najdubljeg bola i najcrnje patnje. Nju je grizla savjest ljubavi, što grešnim životom zarađuje za sebe i za onog kojeg voli. A on ju je, začudo, gonio na takav život, on ju je uvjeravao da nije nimalo ljubomoran i da je to samo mehanično zasluživanje svagdanjeg kruha. Pa zar bi ona mogla naći koji drugi posao unosniji i lakši za svoje zdravlje, za koje se on kanda brinuo i starao, a kad se razboljela, bila je skoro uvijek osamljena i zaboravljena...

Međutim je ona u bolničkoj samoći stvorila čvrstu odluku, da će se prihvatiti nekog poštenog rada. Već je davno stekla naviku da izrađuje goblene i druge ručne radnje, kad je samotovala u zatvoru prodane ljubavi. Ona je to radila iz športa i iz dosade, ali sad će se zaposliti u nekoj trgovini u provinciji, kamo ju je uputila bolničarka, sestra Gertruda. Ona hoće da promijeni svoj život i ona spoznaje da jedino u čistom životu može biti sreća. Iz očiju i iz riječi sestre bolničarke zvala ju je dobrota Božja, u koju je ona uvijek vjerovala, iako nije živjela s njome.

Kad se jednog dana, oporavljena, opet sastala sa studentom, on nije htio ni da čuje o »kakvu vjenčanju«. On joj je dugo tumačio kako je njena odluka plod bolesti i kako nema smisla eto, učiniti takovu glupost. Drugo bi bilo da je on čovjek od položaja, ali ovako?... Pa to bi krnjilo njegov kasniji liječnički ugled, kad bi ljudi znali da ga žena izdržava.

Tad je u potrazi za poštenom zaradom ona morala otputovati u daleki grad.

I tada je zapravo započeo njezin uspon. Iz blata, iz kaljuže gore! Dobila je preporukom sestre bolničarke, koja je dvorila uglednu ličnost, mjesto u trgovini, gdje su se naročito prodavale ručne radnje. Ona je sada provodila samotan život, u društvu s Bogom i s još nekim, kojega nije bilo u nepoznatom gradu. Bog je bio blizu, a on je bio daleko. Bog je bio njen najbolji prijatelj i tješitelj. On ju je tješio kad je trpjela i čekala odgovora na svoja pisma. On ju je hrabrio kad je htjela ostaviti sve: i taj grad i taj posao, nad kojim je bila nagnuta od jutra pa do mrkle večeri za koricu kruha. On joj je živo prikazivao njen dotadašnji život i dao joj snage da pregori ne znam što, samo da bude bez grijeha.

Veličina je Njegova zasjenila sve što je ikad ušlo u njezin život. I ona je jednog dana sa sjenom od nekadašnje ljubavi otputovala liječniku, koji je nedavno počeo da vrši službu. Ona je u sebi nosila mnogo mira i rezignacije.

Da ju je liječnik drukčije primio, možda bi zemaljska ljubav opet dobila svoju staru snagu, ali njegova je glumačka uloga svršila. To čega se ona u najtajnijoj dubljini svoje duše već od bolničkog kreveta bojala, danas se konačno ispunilo. Danas se u njenoj duši zbio posljednji lom sa prošlošću, kidanje s onim što ju je još jedino vezalo uz zemlju. Vremenito je ustupilo mjesta vječnom, zemaljska ljubav božanskoj. Njena su krila sada slobodna da uzlete u daleke, svijetle visine, gdje je čista i nepomućena radost, gdje nema himbe i prevare, gdje vlada savršena i neizmjerna ljubav.

Na tu se pomisao njen plač nešto stišao i bila bi možda našla smirenje u prvoj crkvi na putu, ali je izlazeći iz trijema ponovo doživjela grubu neprijatnost. Na samom se pragu sukobila s gospodarom kuće. Bio je to visok, korektno odjeven gospodin, s markantnim nosom i s cvikerom na njemu. Za ruku je vodio malog sinčića od kojih pet godina. Čim ga je opazila, sjetila se jedne davne noći i protrnula je pred svjedokom svoje bijede. A on se na nju okomio surovim i bahatim gospodskim glasom:

— Što vi tu radite?

Ona je šutjela. Što da mu odgovori? da je plakala? zar grješnica ima pravo da plače?

— Oči su vam crvene od pića. Iscrpeni ste kao ocijeđeni limun i lutate po poštenim kućama ko avet.

— Što imate tu tražiti?

— . . .

— Što hoćete ovdje? — izdere se gospodin još jače ne dobivši odgovora.

Ali u njoj je tada uskipjelo. Ona više nije mogla izdržati ovu bezočnu hinjenu moralnost i odvratila mu je s podrugljivom oštrinom:

— Ništa, gospodine, ništa! . . . Nekad ste vi iz ove »poštene« kuće mene trebali, a ja ne trebam ni vas ni vašeg novca. — Zatim je odjurila napolje. A korektno odjeveni gospodin ostao je zabezeknut na istom mjestu. Nije mogao razumjeti kako se mogla tako drznuti i što je tu radila ta grešnica.

Ona je međutim nastavila svoj besciljni put ulicama gradskim. Baš je bio asfalt umiven svježom proljetnom kišom. Nebo je s njom plakalo, a ona to nije ni čula od vlastitog plača.

Gazeći po tom čistom asfaltu njoj se u dubokom pesimizmu činilo, da je sve u gradu tako dvolično kao što su gradske ulice. Njihovi su asfalti bijeli, ali ispod njih teče kanalska nečistoća. Njihove su kuće lijepe i u harmoniji poredane, ali u njima ima mnogo truleža i smrada, mnogo toga što je bolje da čovjek ni ne zna.

Korektno odjeveni gospodin je zacijelo ugledna ličnost u krugu svojih znanaca. Njega ljudi časte i poštuju i on u svojoj kući dijeli lekcije iz morala, ali se noću zna klatariti sa najprezrenijim i najzapuštenijim licima, koja po danu nemaju pristupa ni na prag njegove kuće.

U tom gradu ima tako i jedan mladi liječnik (na tu su joj misao navrle suze), koga je izdržavala jedna grešnica, što je otkidala od usta da mu omogući studije. A kad je taj neharnik postigao svoj cilj, smatrao je da je može uvjeriti kako je i ne pozna. — On će se danas sutra zaručiti s kojom gospođicom iz bolje kuće, kojoj ne će ni na kraj pameti doći, da je njena muža iškolala jedna grešnica, kao što ni njemu ne će ni u snu sinuti, da je njegova zaručnica prije njega promijenila nekoliko ljubavnika, a njega je uvjerila da je u životu imala samo jednu ljubav i da je to bila ludorija neiskusna djeteta.

Sve u tom gradu ima dva lica, dva pečata, dva najzakonitija žiga, samo se o jednom smije govoriti javno, a o drugom tajno. Tek na njenu čelu ima jedan znak, a taj se tumači riječju: grešnica.

»Grešnica? zar se ona nije promijenila? zar ona nije sasvim druga žena? zar ona nije tako daleko od nekadašnje sebe?«

»Grešnica?« pitala se neprestano ko da traži od sebe računa. »Zar je i danas mogu tako nazivati? pa zar ona već nije zaslužila da bude uvrštena među poštene stanovnike ove zemlje?« Nije dobila nikakva odgovora. Samo je čula nedorečeni završetak jednog razgovora, koji je na njena pitanja kanda odgovarao: »Grešnica!« Čula ga je opet u smijehu poznatih prolaznika, u dernjavi kolporterâ, u buci tramvajâ, samo sada još mnogo oštrije i jače.

Taj je strašni glas sve više rastao, kao oluja od neznatnog vjetra u predvečerje. Činilo joj se da kolporteri grčevito viču i pokazuju na nju, kao na poseban egzemplar u povijesti gradskog nemorala, na ženu koja je grijehom uzdržavala nekog studenta. Glas im je bivao sve snažniji, sve nemilosrdniji. — A tramvaj se činio kao užarena peć, iz koje sukljaju užasne, ognjene riječi: »Grešnica, grešnica« . . .

Više nije mogla podnijeti tu bijesnu igru svojih već oronulih živaca. Ogledala se oko sebe, da pronađe dom Gospodnji, dom bijele hostije, dom mira i jedine prave utjehe. A upravo se pred njom dizao visoki samostan s crkvom s desne strane i s divnim kipom Madone u pročelju. Ona je brzo pristupila crkvenim vratima, no ona su bila već zatvorena. Bilo je kasno prijepodne. Zato je htjela ići u drugu ulicu, gdje se spominje jedne kapelice, kraj koje je nekad često prolazila i čudila se mnoštvu njenih posjetilaca, ali su joj svratile pozornost redovnice, koje su se vraćale u samostan. Bile su to dvije milosrdne sestre. Ona se sjetila svoje sestre bolničarke, sjetila se prvih pobuda svojem obraćenju, sjetila se jedne duše, koja joj je bila od velike pomoći u njenoj duševnoj i tjelesnoj bolesti. I ona je sasvim spontano pošla za njima dok su one međutim već ušle u samostan i izgubile se za teškim, drvenim vratima. Nije joj preostalo drugo nego da zazvoni. Na vratima se ukazala simpatična pojava sestre vratarice.

— Što želite, molim?

— Htjela bih govoriti sa sestrom Gertrudom, uzvrati ona zbunjeno.

— Sa sestrom Gertrudom? Nema tu, gospođo, sestre Gertrude. Možda u kom drugom samostanu. — Vratarica je to rekla s takvom ljubeznošću i susretljivošću, da je ona bila iznenađena i već je zbog toga uspjela da se donekle sabere, pa je pitala mirnije:

— Da li je naime sestra Gertruda, koja je bila u Gradskoj bolnici, još uvijek na istom mjestu?

— A-a-a, vi mislite na našu staru bolničarku. Ona je umrla, sirota.

— Kada?

— Već prije pola godine. Previše je radila i žrtvovala se za bolesnike, pa ju je srce izdalo.

— Sirota! . . . Pognula je glavu sa suznim očima i uzdahnula, a zatim se oprostila od sestre vratarice, koja je kao prava redovnica bila ljubezna ali i šutljiva. No ovo nekoliko riječi prožetih ljubavlju prema bližnjemu, prema svakome koji pokuca na samostanska vrata, značile su početak njena smirenja, koje je tako teško bilo postići onoga dana. — Stajala je tako nekoliko časaka očima uznesenim u nebo, preporučujući u sebi dušu sestre

Gertrude, koliko je uopće bilo potrebno moliti za nju. Ta zar nije ona primila zasluženu plaću za tolike napore i patnje i zar je na njoj išta bilo zemaljsko što bi je priječilo da se vine k Stvoritelju?

Međutim su se vraćale gojenice samostana. Jamačno s neke duge šetnje. Ona se uklonila u stranu, da pričeka dok prođu kroz predvorje. A one su je svaka, u dugom, beskrajnom nizu pozdravljale sa: »Hvaljen Isus!«

Hvaljen Isus! Neprestano se ponavljao taj pozdrav, sve draži, sve slađi i svaki je od tih pozdrava svladavao po jedan avetinjski uzvik: »Grešnica!« Pa kad je na koncu završila povorku visoka redovnica sa radosnim i svijetlim: »Hvaljen Isus«, ona je tako duboko osjetila sadržinu tih riječi, da su se i posljednji oblaci raspršili u njenoj duši.

Hvaljen Isus! Samo neka je On hvaljen! Jer Njemu pripada sva hvala i sva slava, a onima koji žive po zakonu pripada radost u slavi Njegovoj . . .

*

I nakon mnogo godina još je uvijek u istoj trgovini dalekog grada radila ona. Njeno je lice imalo radostan izražaj, a njezine su kretnje odavale posebnu sabranost. Jer je tada njena duša živjela u tijesnom jedinstvu s Bogom, jer je došla do najviše radosti, do koje se može doći na zemlji: ona je sve radila na slavu Božju.

HRVOJE BOR:

ČUDNOVATE OČI

— Da li je čovjek student ili ptica, da li je čovjek posuda sanja ili geometrija, on se upoznaje u svojim strastima. Ti me čuješ, Lujza, je li?

— Da, čujem, ti si ptica, čujem te.

— Naši krajevi dat će što treba književnosti, naši krajevi, puni ciklama i povijesti.

— Stjepane, Stjepane! Ti si kao miris koji sanja. Tek malo, malo, pa počneš sanjati . . . Da, ah! Šta ti studiraš, reci jednom!

— Jezike! Jezike ljudske, na primjer jezik Platonov ili Senekin. I onda, literaturu! Ko da ne uzme literaturu, hm? Ali, čuj dobro: Ja svoje đake, tamo kad budem profesor, i to će biti, dakle, njih ja ne ću navikavati da im se stanu sviđati razni pisci. Sasma suprotno: Da zavole velike arhitekte, inženjere, pravnike, matematike . . . Eto, vidiš, arhitekture nema, književnosti ima, ali nađi . . .

— Ti si Rus, nisi Bosanac. Bosanci imaju kraće rečenice.

— Jest, pravo kažeš! Lujza! Jest, jest! Svi smo mi takvi.

Stjepan Ivanković okrenuo se bliže k njoj. On je mislio da sve treba proučavati: lica, stvari, oblike, pojave. Tako je mislio od prvih svijesnih časova, stoga je on kasnio, korak mu je bio nesiguran, u školi nije bio prvi učenik. Mogao je to biti po talentu, ali mrzio je nadmetanje. On se zadubao u Lujzine oči, a da to nije ni znao, (i taj nedostatak nesvijesnih pokreta on je nekad na sebi zapazio).

— A što sad gledaš? opomene ga ona, ti nisi student medicine.

— Smijem gledati u prijateljske oči, je li? Tvoje su oči najčudnovatije što sam ih vidio. Tako modrikasto-sive. U njima ima nešto kako su stari Grci izrazili: lijepo-dobro. Nemoj misliti da ja pjevam pjesmu tvojim očima. Ja sam cinik za te stvari. No, oči, obrve i izraz tvoj tako su mekani kao da kažu: Ja sam dobra, Bog me poznaje, On je dao oblike cvijeću i stvorio je sva lica, moje oči kažu što je u mojoj duši. To si ti, Lujza, za to dolazim k tebi, eto htio bih se naučiti da gledam kao ti: tako milo.

Istina je da je Lujza tako izgledala. Njezina samotarska priroda, njezina duša uvijek na drugoj strani svijeta, učinila je i od vanjštine takav odraz unutarnjeg lika. Rano, veoma rano, počela je shvaćati grubost života i razliku kako je ona gledala svijet a kako drugi. Ona je svojom glavom mislila, zato je rano također u njoj ojačala svijest da se mora izuzeti od običnog toka ženskih sudbina i živjeti na svoj način.

Nakon male šutnje, koja nastaje kad čovjek prima pohvale, ona se snuždi, obori oči i pogleda zatim na sat.

— Možda je tako, možda je tako, Stjepane. Ovaj prvi mrak što se vidi iza strehe ne dopušta mi da ti pričam strašljive stvari. Ti bi dobio o mom liku drugi pojam.

— Ja znam kad nastaje rujan, ponovno cvjetaju ruže i dođu odnekle ptice. Znam kad nastaje mrak, on nastaje iz šume, počne od dubokih vrela, od šumovitih dolina, on je opojan kao miris sijena. U njemu mogu da živim. Volim, volim kad se gore obuku u crno i kad vrhovi postanu kao obrve . . . U ovom sumraku, ja bih upravo htio da mi pričaš te strašljive stvari, kako kažeš.

— Onda bi me osudio. Rekao bi da nosim masku. Ali ovaj put ne ću.

— Čovjek nosi masku kakvu sam izabere. I masku treba poštivati; čemu se divi oko? Onome što vidi, je li? U operi . . .

— Stjepane, vidjet ću da li ćeš uvijek tako govoriti. I ona ga pogleda ispitivački, prvi put nadmoćno. Ona je u taj čas željela da on ode. Tako je govorila u sebi: Ti, mali, ne znaš koliko te proničem i kako si ti drugi netko nego tvoje riječi. A pošto je ona rijetko kad i sama sebi iskrena, ona osjeti da je taj mladić iskren, da je i umjetnik po svojoj prirodi, ali da on nikog ne može voljeti svim srcem. Žena ipak traži prvo da bude voljena, je li to najljepše ili nije, to je njezin zakon. Pa tako i mjeri ljude: da li je taj čovjek voli ili samo rado razgovora. No, svakako, samoća je često laskavija. Samoća je zrak zrelih duša. Vidjela je da iz njegovih riječi bije toliko mladosti, neke poštene ljepote, da je i nju često zaveo da misli i mašta kao i on, jednako na isti ključ, da dobiva u tren oka njegove poglede. I ti njegovi pogledi bili su barbarski svježi, ali ponešto ublaženi od dugih škola. On je kao barbar rado prigrlio rimske klasike, čitao ih je kao nešto što utišava nered u bezbrojnim utiscima, što daje mnogo mirniji zvuk životu.

Dok je on uzimao ogrtač, hitro i skromno, kao svi oni koji manje paze na kretnje nego na ono što im je u pameti, ona se sjetila da joj odnekle

zvuče u ušima slogovi: Volim, volim... kad se gore obuku..., on, dakle voli nešto što on misli... Bog zna šta.

— Laku noć.

Kao što se ne pamte predmeti iz snova, ne zadržavaju se uspomene koje su tako lagane bile kao snijeg što pada samo na pozornici sna. Uspomene su bile...

Stjepan Ivanković naglo je ušao u njezinu sobu. On je zapravo provalio. Takvi tipovi malo pokucaju, brzo otvore vrata i svlače kaput slobodno bez licemjernosti visoke uglađenosti. Ništa zlo ne misle, ne znaju oni šta je laž. U sobi je bila i Lujzina starija sestra koja se inače uvijek blizu našla kad bi Stjepan dolazio. Ona je voljela svoju sestru u kojoj je gledala najmudriju glavu. A postepeno, ne zna ni sama kako, Stjepan joj se činio kao jedini koji zna biti mio. Šta bi ona dala da hoće Stjepan s njome neki put razgovarati. Ali i tako je dobro bilo, napokon Lujza treba da bude sretna nekoliko časaka.

— Ovo je pred Božić, snijeg pada, je li, Stjepane?

— Da. Vidiš na tvojoj se kosi nakupilo za pregršt snijega.

— Da se vidiš. To nije snijeg, to je biser. Bog posipa šume i livade biserom i srebrom prije nego će se roditi Njegov Sin.

— Samo od tog čarobnog snijega mnoga siromašna djeca plaču, jer nemaju pokrivke. Pa nije Bog zna kakva radost ni za Isusa, i On će plakati kad mu ozebu ručice. Je li, Lujza, misliš li i ti ovako? Nešto si večeras tajanstvena.

— Nisam, Stjepane. Ja sam jednostavno stvorenje, bez tajne. Oni koji griješe, oni imaju tajna!

— Drugo je tajanstven, drugo imati tajne. Tajanstven — to jest misteriozan.

— Onda je život misteriozan, odgovori ona.

Ona mu se učini tada tako krasna, tako čudna. Svako stvorenje koje u Gospodinu trpi, preobražava se, izrazi strasti nestaju s lica, a mir pokazuje harmoniju. Stjepan ju je motrio u profilu. On je mislio: Drveću kažem, šumi kažem i psu koji me prati, potoku kod naše stare kuće, kažem svemu: volim, volim sve... A njoj ne. U svoj srdačnosti, bez daljnih misli, htio je sad, ovaj čas, da joj nešto novo rekne što nije nikad čula, nešto tako plemenito. Ali i za njega je to bio napor. Nije čitao romane, ni odakle nije mogao naučiti kako se to čini. Radio je po srcu. I kad je dugo motrio njezin mir i ono što je htjela reći da je život misteriozan, zaista ga okruži nešto nepoznato i on u sebi pomisli: da mi se ona okrene u lice. Ona se okrene po neizraženoj želji Stjepana, okrene se i on se začudi i sav smeten izusti:

— Lujza, ja te volim.

— A tek ja tebe Stjepane?

Tada je opet osjetio Stjepan Ivanković da ona ne govori točno. Glas je njezin bio isto tako privlačljiv kao i oči. Ona je valjda s te dvije osobine i bila ono što je bila, jedno naročito biće. K tome, što je o svemu imala originalne sudove, znala ih je majstorski izraziti.

Ako ona tako površno odgovara, dublje promisli Stjepan, ni ja nisam, po svoj prilici, maločas rekao što bih htio, tu je nešto drugo. Da je razveselim, da joj dadnem priliku da se veseli. U isti mah, to je da je poštivam. Poštivam je sigurno, mogao bih joj uvijek govoriti »vi«. Udaljenost nije nikad postala manja. Imam pijetet prema stvorenjima koja su obdarena i mnogo misle. Ja ih zaista ljubim! Dakle, jesam li slagao? Ima sto prelaza između jedne istine kazane u obliku svagdanjeg govora i laži koja samo može biti u namjeri.

Od tog vremena, postao je oprezniji. Kod svakog čovjeka jedna riječ ne znači isto. Kod žena je rječnik drugo, a lukavost i podsvijest drugo. Riječi ima mnogo, ali još više zapletenih osjećaja, nekih podmisli, rekao bih. Riječi nisu tako jednake snage kao one, na primjer, što ih čitamo na brzojavu.

Stjepan je htio da priupita, no ona s nekom sumnjom pogleda i ravno ozbiljno pogleda u oči Stjepanu. I on je imao takve oči koje su znale da sakriju, izvana su bile mirne i blage, kao u dobrodušnog barbara, ali su tim jače pokrivale njegovu inteligenciju, jer je on kao sin zdravih roditelja sačuvao odmorenu dušu. Ona se pitala: Da li je to istina?

— Otkad, Stjepane, znaš li otkad? upita ona, nešto promijenjena.

On stvarno nije znao otkad. Možda od onog časa kad je vidio Lujzu gdje govori na sjednici. To biće mnogo vrijedi, pomislio je tada. Volim takvu umnu ženu. Nisam još čuo da žena tako umjereno govori.

— Od mjeseca travnja, kad si govorila o temi: Žena kao čitatelj romana i kao pisac.

— Previše sam oduševljeno govorila, prekori se ona, ali mislim da ni na koga više nijesu djelovala moja izlaganja osim na tebe.

Međutim, on nije mogao da izdrži. U sobi su mirisala bukova drva i tanani miris trme, miris trave koji sjeća na lijek ili na neku daleku pjesmu, no ipak najviše na toplo sunce usred livade. Brzo se digao, i kao da je zaboravio na službu, zabrinuto sletio niza stepenice. Kad je on već bio u dugom hodniku prema izlazu, ona se digne. »Da, ne mogu mu vjerovati, on je još dijete, pomisli ona, ali ja ga ne volim. Ono što sam mu rekla, to sam morala reći onakvu stvoru. Sreća je da on umije sumnjati.«

Stjepan Ivanković trebao je već da izađe iz velike kuće blizu sveučilišta, on je tako u sebi sračunao: Izaći, brzo u svoju sobu, i prevesti jednu Horacijevu poslanicu. To je za sutra, u seminaru se čitaju prijevodi. No, odjednom se stvorila pred njim Lujzina sestra i zaustavila ga.

— Oprostite, gospodine Stjepane. Hoćete li sa mnom jednom razgovarati?

— S vama? Pa to nije problem.

— O, da i još kakav! pogleda ona preda se malo rumena.

— O čemu da me pitate?

— Da vas pitam, gospodine Stjepane? Ja vas ne ću ništa pitati, smatrajte me za najskromniju, koja ne zna ništa, koja nije svršila medicinu u Grazu, — — —

— Šta vam je, gospođice Jelena, sažali se Stjepan.

— Otkada vi dolazite, . . . ja vas volim, čovječe, volim, volim, vi ste toliko ozbiljni da to ne vidite.

I on se najednom opet našao sam, jer je ona odjurila, uzletjela na prvi sprat i sakrila se u svoju sobicu.

Nije mogao odgoditi da kasnije o svemu razmisli, on se prihvatio puta ispod kestenova, gdje je bilo manje snijega, i prvo što je pomislio: Eh, čudno je ovo, čudno, zaključio je. Ali istinito. Ta Jelena, to je istina, to je očigledno, sad znam zašto je tako često dolazila da potakne vatru u Lujzinoj sobi. Razlika je: Lujza može i drugo nešto da misli, ali Jelena, njezine velike jasno plave oči nisu nikad ništa zatajile. No sad tko će raditi u hladnoj sobi? Tko će o dva stvorenja najednom misliti? Ali ipak, ipak kako je to lijepo, kad te iznenadi neko biće: Izleti ususret, kaže: znaš li ti, luđače, da na te prežam, da te gledam, da te volim. Šta znači za mladića koji provodi hladan studentski život, daleko od svog ognjišta? Takva jedna lijepa djevojka i on — barbar. On je sebe s ponosom držao za barbara. Zaboravio je na večeru. Našao je u svojoj sobi jabuku, pojeo je, bacio se u krevet. Zatim kad se smirio, ustao je pomolio se. U molitvi mu je ipak savjest rekla: Treba da radiš. On se zaogrne, na noge metne pokrivač i uzme Horacija. Prevodio je. No ujutro kad se probudio, trijezan i skamenjen od zime, opazi da je prevodio posve drugu poslanicu nego što je profesor naredio. No tako je to bilo sinoć, sjeti se on, a sad sasvim drukčije mislim. Treba se zatvoriti . . . ne ću više ići tamo, odluči, a misli mu odu tamo i prigovor: A šta će one reći, ako me ne bude? Neka reknu šta hoće, odgovori tvrdo njegova duša, ja prvo moram sam dugo ostati u samoći da znadem sve.

On se okorjelo držao svoje odluke. Rijetko je išao k Lujzi. Radije je išao na izlete, ili se predavao čitanju Tacita, Tacit ga je dražio svojim vječnim stilom. Jednog jutra dobije pismo od oca gdje mu poručuje da se vrati u Bosnu, pa će onda nastaviti studije u Engleskoj. Ima mjesto kod jednog očeva prijatelja. Prvo je otišao Lujzi, činilo mu se da ću tu svoju radosnu tjeskobu najbolje riješiti s njom. Njezina pamet o svemu govori tako mirno, da, njezin je glas nekad neizrecivo prijatan.

— Zar je to već proljeće, Lujza, tu kod tebe trnine procvale, bane on.

— Proljeće je, sigurno da je proljeće, ali ti nijesi primijetio, ti si nas zanemario. Jelena neprestano govori: Stjepan je ljut, nema ga.

— Ne, nisam ljut, a gdje je Jelena? . . . Jesi li ti bila bolesna? u jedan mah je odgovarao i pitao.

Ona ga tiho pogleda kao čovjeka za koga je najbolje da nikad ne sazna šta se o njemu misli.

— Eto Jelene! Za tren je ovdje. Čuješ, Stjepane, ipak treba da je voliš, ona te jako, jako voli, ne znaš koliko si joj u glavi.

On se uvrijedi, a da i ne primijeti zašto. Ubod je pogodio jedno mjesto u njegovu srcu koje ga uvijek potakne da življe sve promisli.

— Ima jedna novost. Za dva mjeseca odlazim u Englesku.

On je gledao hoće li se ona promijeniti. Ne. Bilo joj je tako svejedno kao što je sitima svejedno, što su drugi zamrli od gladi. Ipak, zar je ona tako malo osjećala za njega?

— Hoćeš li nam pisati? Ne ćeš zaboraviti?

— Ovaki kao ja ništa što je iskreno i lijepo ne zaboravljaju. Ja ću zapamtiti, Lujza, i cvijeće pred sobom, i malu janjeću kožu ispod stelaže od knjiga, ove oblake, toplinu i sve što je ovdje. Živim u tim stvarima, živim i ljubim, na primjer kako je lijepo slušati čovjeka kad govori. Ali još kad ti govoriš, Lujza. Zašto si mi stavila ona dva pitanja. Ja ti kažem, pisat ću ti, a ne pisat ću vam.

— Jelena će ti pisati za mene i za sebe. Je li tako?

— Jest. Jelena će mi pisati, odgovori on i sakri prvu ljutnju. Tko će u tančine znati, no ona je proračunano govorila. Da ona piše koja ga samo podnosi. Napokon, šta? Dakle, njezina sestra koju voli. Ako me voli, ljutit će se, pisat će mi i tražit će odgovor. To je zanimljivo. I previše intelektualna, nervozna i sumnjičava, mogla je samo da uživa što je netko u duši nosi.

Na pomisao da će ići u tuđu zemlju na duže vrijeme i da je ona, Lujza, u kojoj je našao krilo čistih razgovora, tako hladna, u njemu se probudi ponos i divlja volja da se tako isto hladnokrvno osveti.

— Opažam da ti je krivo. Ali tako će biti najbolje, nadoda ona malo poslije.

Kako naglo dolazi nadahnuće i brzo bježi, tako i razočaranje.

S nje nestane onog oblaka koji je poljepšavao i uvećavao njezin lik kroz dvije godine otkako je on u gradu kao student. K njoj ne će moći više dolaziti, to je uvidio. Koliko se varao! On je to znao, ali je opraštao, on je pronicao da se ona igra, pa da, pokraj svog poštenja i značaja, udvostručeno biće, rado sluša naivnosti nekog čovjeka iz šuma bosanskih.

— Vidim da je već pao mrak, ptice su zamukle. Nemam šta da kažem. Danas osobito bistro vidim sve. Ne, ne! Ne ćeš mi pisati i ne smiješ. Ovamo više ne ću doći. (Sav mu se svijet učini varka, maska). A sad, zbogom, Lujza, zbogom . . .

Kad čovjek uvidi da je nešto nepravedno, nestaje osjećaja kao magle, nastupi u tili čas razum koji bez obojenih stakala gleda predmete. Stjepan Ivanković opremio se, oporo pružio ruku Lujzi, u prkos, da ne bude prebrzo promijenjen, nastojao da se nasmije, kao da će reći: Pa to je tako . . . sigurno si opet iz neke dobrote neistinu govorila. Ja sam živio dvije godine u najugodnijoj iluziji. Hvala, Lujza, zbogom!

Istom iza nekoliko sati, došla je Jelena u Lujzinu sobu. Lujza je prividno listala neku reviju, ali bila je kao skamenjena. Ipak Stjepan nije smio nikad saznati da mi je on kao i drugi. Šta će on sad reći. Ne će nikad, nikada shvatiti što sam takva bila.

— Po stopama vidim da je netko bio. Je li bio Stjepan, Lujza?

— Bio je. Najprije sad mora kući pa će onda u Englesku, na univerzu.

— Došao da se oprosti, pa? Za mene nije pitao?

— Oprostio se, više ga ne ćemo vidjeti.

— I ništa nije rekao za mene?

— Ništa . . . Da, jest, da ćeš mu ti pisati.

— To je nešto bilo, Lujza, ti si zagonetna.

No kad je sestra šutjela, ona se u tren izgubi, nađe šal, nađe prve rukavice koje je zgrabila, i strča kroz malu ulicu ususret prvom tramvaju. I tramvaj kao da se žurio k njoj, odmah je naišao. Noć je bila. Svjetiljke su čudno, čudno svijetlile, kao što se uvijek svijetlo u tjeskobi čini puno miline. Znala je gdje on stanuje, kod pazikuće je još bolje upitala, pa je nenadano pokucala na vrata Stjepana Ivankovića. Ivanković je nešto bilježio ili je pisao list, pa sav u snebivanju vikne: »Hajde«. Nikad nije vikao hajde, nego izvolite, a sad je tako viknuo kao što bi i njegov djed dreknuo koji nikad nije čuo za neko »izvolite«. Jelena je unišla, naklonila se, ispričala, a Stjepan je digao naliv-pero iznad glave i buljio u nju.

— Šta je, Jelena, molim vas, sjednite na tu pletenu stolicu, ja ne mogu vjerovati, jeste li to vi?

— Da, ja sam, Stjepane. Vi ste otišli, čujem, zauvijek, a niste se oprostili sa mnom. Niste mislili na onu koja vas toliko iščekuje i koja bi vam služila cijelog života? Ona je izgledala kao da plače.

— Rekao sam da ćete mi pisati. Ne opraštam se s kim ne kidam.

Sjeti se i on da je tada bio farizej, koliko se u sebi rugao što će Jelena pisati.

— Da li je vama, gospođice Jelena, ikad išta govorila Lujza o meni?

— Ne recite »gospođice«, nije ovo sudnica, nismo zar tako daleko! Govorili smo, dašto! Ali šta, ne ću vam reći. Vi biste se i na mene možda rasrdili, možda biste rekli da sam zavidna, no ja znam sve, ni trun jedan zavisti nema u mom srcu. Znam da vi nju volite, ali opet ne čini mi se tako slijepo, no volite je, dobro. Znam, mene nimalo.

— A šta mislite, da li ona mene? Za mene ste u jednakoj cijeni, recite istinu.

— Možda će vam biti gorko? Je li, Stjepane, zašto gledate prema zidu?

— Gorko mi ne će biti! Gorko je sve, Jelena, gorak je život i tko hoće da bude zdrav, mora piti mnogo gorkosti. Skoro mislim, pravo je moj otac govorio: sinko, koje piće nije gorko, i nema jačine.

— Onda ću vam reći. Reći ću vam, ali morate ostati isti prema njoj.

— Isti ću ostati kao sad!

— Dakle, Stjepane, vi ste se mnogo varali kad ste tvrdo držali da vas ona voli. Radi toga ste dolazili, radi mene niste.

— E, ne, Jelena, tvrdo nisam mislio upravo. Tvrdo ... ne!

On ustane i priđe prozoru, nasloni glavu na rosno staklo, pa onda zastorom obriše čelo.

— A zato sam vas ja hvatala. Hoću i molim vas da ostanemo i dalje dobri.

On je šutio. Najzad kao da je čas da mudro govori:

— Jelena, psihologija je kao planimetrija ili stereometrija. Sreća da jedan dio od svega čovjek unaprijed zna, ako uvijek ono točno promatra što se događa sad. Psihologija je izvor filozofije. Pitao sam se zašto sam osjećao prema Lujzi simpatiju. Pitao sam se kakav je to osjećaj. To je, Jelena, najtočnije — simpatija, jedna grčka riječ koja izražava suosjećanje, sućut, strast za nešto, tu ima glagol pathein. A strast je bol. Tako krivo misle da je strast nešto nisko ... strast, stara slavenska riječ. Smije se dakle reći: Imao sam bol prema Lujzi, imao simpatiju, strast, šta hoćete. Imao sam bol i to je najpravije.

— A prema meni nemate ništa? Za mene dvije-tri kratke riječi.

To ga prene. Bolje pogleda i vidi da je i Jelena ustala i da je to sve neobično. Tolika sloboda da ona po noći dođe k njemu ...

— Čovječje je srce nepravedno. Ono je takvo, jer je ograničeno.

Ali vas, Jeleno, vas ne će zaboraviti od ove noći Stjepan Ivanković. Ovaj je dan bio pun strasti i noć puna uzburkane simpatije. Simpatija pokreće svijet ...

— — — Ali još ovo treba da vi lično, Jelena, mala i dobra djevojko, vi lično da saznate. Odlazim u Englesku ... no Bog zna šta će biti. Kad još promislim ... ne znam ipak, suviše sam svjetsko dijete da bih jednom pošao u misije. Za mene nije ovaj život. Najbolje je što prije poginuti, iščeznuti ... vidjeti u Božjoj vasioni sve tajne.

Zbogom. Jelena, zbogom, zaista! Vi ste jedno stvorenje koje mi je reklo da ima ipak jednostavne anđeoske dobrote.

— Stjepane, zbogom, zaplače ona nehotice. Morala je da plače. Jer se teško može odrediti šta je mladić, student ili ptica, posuda sanja ili geometrija. Svi se mi selimo i provodimo psihologiju.

SIDA KOŠUTIĆ:

SLIJEPE OČI

(Izašlo u Kalendaru Sv. Ante za god. 1938.)

Popodne je sunce dopiralo na otvorena vrata u sobu, gdje se još osjećao teški mrtvački zadah. S pramenom sunca kotrljala se u sobu i zvonjava zvona, muklo odjekivala po zidovima, stropu i stvarima, koje su se u neredu činile još bjednije. Zapravo je u taj čas sve bilo jeka jedne bijede.

Marija je skršena sjedjela do praga i slušala. Slušala je, jer je morala slušati. Slijepa ne može pobjeći, a nema ni razloga za to. Ono, što se dogodilo, nije za nju ništa strašno. Boli je tek, što ne će više čuti dragi glas svog djeda, što je starac zauvijek mrtav, a ona sama. Sada, posljednji put ide on svijetom, onom cestom, kojom su zajedno znali šetati, a kesteni ih pratili slatkim mirisima. Odilazi starac, nosi ga smrt.

»Ma-rija!« utrči u sobu mladić. Nakon traženja spazi je kraj vratiju, naslonjenu glavom na zid. Bila je blijeda i vrlo mirna, kako je to obično kod slijepaca. Taj mir i bljedoća isticali se još više pod okvirom crne kose.

»Marija!« ponovo vikne, potrči k njoj i prihvati je za ruke. »Ti nisi u povorci? Tražio sam te ... Sve do posljednjeg reda ... A ti si ovdje. Lovro i Slavka plaču kao da im puca srce.«

Premda nije vidjela, kako su mu se usne svinule, Marija je dobro osjetila da se on ruga, no to nije smelo. Naprotiv.

»Dužnost im je plakati« izgovori tiše. »Barem sada, kad je mrtav. Što bi inače rekao svijet takvoj unuci i njenu mužu! Ja nisam smjela ići.

Nemam crne haljine. Oni bi mi je bili donijeli, al nisu znali da je nemam, a da mi je u zadnji čas kupe, danas je nemoguće, jer je blagdan. Bilo im je krivo, što se nisam pobrinula da ih obavijestim, kako mi treba crna haljina. A ja se nisam ni sjetila, da je to potrebno. I tako moram sjedjeti ovdje. aKžu da sljepici svijet ne će zamjeriti.«

Pa se i Marijine usne gorko svinuše.

Pustila je, da joj ruke počivaju u njegovima, da tako šute utješeni, što su jedno drugome blizu. Saučešće i zahvalnost pretakali se iz duše u dušu, ni jedna suza nije kanula.

Bilo je više puta da su se njihove ruke našle zajedno. Onda još, dok je Nikolina setra Marta znala doći po Mariju da je izvede na šetnju, pa bi je usput povela k sebi da joj čita iz knjige ili — kako bi Marija rekla — »ono, što je ispisalo srce u bolu«, jer su to većinom bile pjesme. No kako je Nikola bio osjetljiviji i sam rođen pjesnik, prigovarao je Martinoj jednoličnosti u čitanju rekavši joj da gleda slova, a ne smisao, oduzeo bi joj knjigu i sam čitao, zreo da se uživi u najčišće zanose, u najcrnji jad i najuzvišeniju radost. Marta bi ga znala kojiput ismijati, zvala ga glumcem, pometačem ljudskih gluposti, pretjeranim sanjarom, koji iz čaše cijedi bunar, a u bunaru lovi čašu, no sve su se takove šale bez uvrede razbijale na velikom zadovoljstvu Marije, kojoj su oboje ispunjali prazninu života.

Njeno je prijateljevanje s Nikolom ostalo i pošto se Marta udala te otišla ne samo iz kuće, nego i iz grada. Štaviše, njihova je veza postala još dublja i čvršća, jer je Nikola Mariju uzljubio, a i ona njega, tek mu ne htjede to priznati.

»Marija!« oglasi se on toplo. »Evo djed je tvoj otišao... Sama si. I ja sam sam, premda imam oca. Otkad se je trećiput oženio, nisam ga ni vidio. Bog zna, što bi bilo od mene, da me nije tetka školovala. Pogibao bio negdje među strojevima kakve zagušljive tvornice. Tetka mi je ostavila i kućicu. Doduše, pola meni, a pola Marti, ali dostajat će mi. Imat ću svega na pretek... Marija! Dopusti da se brinem za tebe. Život bi mi bio pust i besmislen, kad se ne bih nadao danu našega vjenčanja. Marija!«

Kidalo se iz njega, dok je klečao i grozničavo hvatao njene ruke. Osjećalo se, da mu tjeskoba stišće grlo.

No Marija, najednom, povuče ruke iz njegovih i položi ih na krilo. Što misli? O tko bi je znao! To lice, s navijek spuštenim vjeđama, spava... Zadubeno je u sebe, sabire ono, što je najskrivenije i najistinitije, pa šuti i šuti. A čini se da ovaj čas nečemu tako napeto osluškuje, te bi zacijelo sva protrnula, kad bi je sad dirnuo, ili izustio ma jednu riječ.

O čemu razmišlja?

Pitao se Nikola i piljio u njeno lice. Možda prati posljednji put svog djeda, moli za njegovu dušu i tako se sjedinjuje s čudakom, koga je vrlo voljela, premda je on nikad nije dosta razumijevao. Bio je prestar i bolest ga je učinila prevelikim osjetljivcem, a da bi se još dospio naročito zanimati, kako je snjom. Kraj toga je sve njegove dobre strane zasjenjivalo to, što je mrzio život, ni u koga nije vjerovao i u svakome je i svemu vidio izdajstvo. Jedino na Mariju nije pala takva osuda. Možda poradi nevolje, jer nikog drugog nije imao.

Marijine su ruke doista bile sklopljene na molitvu. Najednom ih podigne i stane tražiti u zraku... Sudare se s Nikolinim ramenom, a tad se stanu polako dizati prema glavi i jedva osjetljivim dodirom ispitivati oblike, naročito čelo.

Iz oka joj se skotrlja suza. Izusti tiho:

»Dobar si ti i plemenit. Ne bih mogla zamisliti, da ni tebe nikad više ne čujem. No da poželim dan vjenčanja s tobom...: Što bi rekao svijet, da si uzeo sljepicu...«

»Svijet?« upade on naglo. »Zar ti to govoriš, ti...? Otkada svijet odlučuje tvojim postupcima, a nikad se nisi obazirala na nj!«

»Sada, sada odlučuje. Ovog časa.«

»Ti se varaš, Marija. Tvoje srce pripada meni. Ja to osjećam, znam.«

»Ne, ne!« ustane Marija. »To nije ljubav, kako je ti zamišljaš. O Bože, pa to ne može ni biti! Ta ja sam bogalj, Nikola... koji tapka... uvijek u nesigurnosti... Živi od zvuka, od glasa... I možda od istine, ali ne od ljepote.«

»Ljepota je samo odsjev istine.«

»Da, ali vi ste sretni. Ljepota je poljubac ljubavi. Svi ste sretni, koji primate te poljupce. Toliko ste sretni da i zaboravljate, koliko ste ih primili. Uzobijestili ste se i preživjeli. Tražite novo. Slavuj vam je u kavezu, a vi trčite za drugim.«

»Zar i ja, Marija?« uvrijedi se on, što ga stavlja u zajednicu sa svijetom, umjesto da ga pribroji sebi.

»Ne ti! Drugi,« ublaži ona, ali odmah objasni. »No i ti moraš njihovim putem. Oči vode... Vode u život koji buja, koji je prebogat, gdje vri sve od slika, divnih slika. Svijet je slika, Nikola. Slika, koja se lomi i sastavlja, talasa i rasplinjuje, blješti i svjetluca i gasne. Može se živjeti od očiju i naći u toj slici svoje pravo mjesto, da budeš sretan, koliko je sreća moguća. Ali živjeti od glasa, Nikola, sasvim je drugačije. Tu nema zanosa, tu je glad i žeđ... Ljudi govore jezikom takve unutrašnje bijede, da te upravo zaboli. Vječito krivudanje. Pa i oni, koji idu ravnim putem, krivudaju manje više, danas il sutra...«

»O, pa to je prirodno!« odjekne živo. »Griješilo se uvijek, i griješit će se. Jer je čovjek — čovjek. Savršen je samo Bog. Zato treba sagnuti glavu.«

»Da, sagnuti glavu. No previše se toga svaljuje na prirodno, previše se toga opravdava prirodnim. U tome leži sve zlo. A čovjek je, mimo prirodnog, malo božanstvo, jer je pozvan na savršenstvo, podoban da cjeliva zvijezde, o kojima priče pričaju da su zlatna prašina na stazama vječnosti. Čovjek je podoban da od jedne čudesne jednostavne ljestvice od osam glasova sagradi još više čudesnu pjesmu za stotinu glasova, a kako jedna priča kaže, anđeli silaze sa sunčanih nebesa, da čuju velike majstore.«

Marija utihne. Činilo se da je zaboravila, da nije sama. Toliko je izgledala svoja s licem uspokojenim u vlastitom svijetu.

Nikola joj je odobravao sve, no nije mogao odobriti da je izgubi. Lovro i Slavka doći će po nju — to on zna — i odvest će je, da živi s njima.

No kakav je život čeka kraj onih, koji svoju razonodu nikad ne će žrtvovati njenim potrebama? Ni jedno od njih nije doraslo da shvati i daleku jeku njena glasa. Jedini on to može, koji je sažaljuje do bola. Možda je njegova ljubav više dobrota nego ljubav, više saučešće no čežnja, više promatranje no ushit. On sam ne zna. Svakako mu je njena tragedija otkrila smisao velikih tajna, privukla ga k obali dubokih životnih stradanja, oduzela mu mladenačku površnost i u zamjenu ga darivala ozbiljnošću. Svi mu se obziri čine tako sitni prema želji da je utješi, baš sada, kad je izdvojena iz one povorke, jer nema crne haljine. Zato je ona izgubila pravo da javno iskaže svoju povezanost s rođenim djedom!

»Oh, koliko je gluposti na tome svijetu, Marija! Ja bih ga išibao. To bi mi bio užitak. Čuj me . . .!« stiša glas te mu postade topao i blag. »U jednome si ipak pogriješila. Baš u onome, što je najvažnije. Ti ipak znaš, da sva sreća izvire iznutra. Badava sva raskoš i bujnost slika, ako ih ja ne shvaćam, ili ih shvaćam pa mi ne dostaju. Ja nisam hodočasnik oblika. Baš zato ljubim tebe. Ne, da ti možda nisi lijepa. Naprotiv, tvoja me ljepota zanima više od svega. Ali ja ne ljubim tu ljepotu tek zato, što je ljepota, nego zato, zato . . . Marija . . .«

Tu se zbuni, kao da mu je netko prerezao nit. Što da kaže, što? Nakon poduže šutnje promuca: »Bog zna, zašto!«

I ustane te se spusti na stolac kao da su ga povukli utezi.

Marijino se lice okrene za glasom njegovih pokreta. Osjetila je težinu njegova jada, strepila je da će otići, no ponovno odluči, da će ustrajati do kraja. Jer ono, što joj nije htio reći ili nije znao, kako bi joj rekao, njoj je poznato i jasno: ljubi je iz saučešća, jer je dobar. No kad mu je nestane s očiju, ne će biti koga da budi u njemu to saučešće, i srce će se osloboditi bola. Kraj toga, ona ne smije da ga optereti sobom. To bi jednog dana bila za njega nesreća. »Nikola!« zovne ga drhtavim glasom. »Otkad je u ovu sobu unišla smrt, ja moram krenuti novim putem . . .«

»K Slavki!« trpko će on.

»Da, k sestri. Ali ti ćeš kojiput doći k nama, zar ne?«

»Ne znam« dune ljutito i stane se spremati na odlazak.

Marija osluhne i prisloni se na zid da nađe potporanj.

Ovo, što se zbiva, lomi je kao bura. Sluša kako njegovi koraci odjekuju i kreću prema vratima. Na pragu sustanu. Zavlada tišina. Gleda li je? Hoće li se vratiti?

Nikola je doista sustao. Zagledao joj se u lice, ne bi li i na njemu pročitao potvrdu onoga, što mu je izgovorila. No ništa. Sve kao uvijek: nepomično lice, zatvorena knjiga. Kako se samo mogao obmanjivati, da mu je njeno srce sklono?! Ona ga, na koncu, i ne pozna jer ga ne vidi i kao što je slušala njega, dok joj je čitao iz knjiga, isto tako može slušati i kakva starca ili dijete.

Navuče šešir i koraci odjeknu.

Marija ih je pratila, a kad su utihnuli, strese se i tiho zaplače.

Iste je večeri sa svežnjićem u ruci unišla u Slavkinu kuću.

»Samo polako, Marija . . .« nježno ju je vodila Slavka preko stepenica, dok je Lovro pohitao naprijed i otvorio vrata stana.

Nikad Marija nije osjetila u sestri toliko iskrene i srdačne topline, a Lovro joj je uvijek bio tuđinac. Sada, odjednom, kao da su se stale rušiti sve pregrade, oni pristupaju bliže i vide, da su sasvim dobri i mekani ljudi . . .

»Tako me je ta smrt potresla . . . Marija«, govorila je Slavka, kad su se našle na samo. »Ni onda, kad nam je umrla majka, pa zatim otac, nisam toliko trpjela kao ovih dana . . .«

»Bila si dijete . . .«

»Ah, nije to! A ne znam sama, što je. Baš me je uhvatilo za srce i ne mogu se smiriti. Ipak je strašno da čovjek mora umrijeti. Nepojmljivo strašno.«

Marija se lako osmjehne, ali ne rekne ništa.

Slavka nastavi da sipa pomalo sve, što joj je dolazilo na jezik, a po nekolikoput se navraćala na strahotu čovječjeg udesa. »Ipak je mogao Bog da to nekako drugačije načini, a ne da nas zakapaju u zemlju. Užas, užas! Ali ne ćemo o tome govoriti. Ja već ne spavam dvije noći. Kao da mi netko ili nešto sjedi kod kreveta. I samo pilji u mene. To je Lovru natjeralo u takvu ljutinu, da mi je zabranio nositi u kući crnu haljinu. To mora da utječe na moju veselu ćud. A ne voli ni on tugu u kući. Zato ga ovih dana gotovo nikad nema ovdje . . . No da ti pokažem, da te uputim.«

Veselo prihvati Mariju pod ruku te je stane voditi sobama i tumačiti joj ne samo gdje je što, nego i kakovo je što, te koliko vrijedi. Riječi se sipale kao da bi rasuo pčele iz košnice. Marija je slušala to zujanje i šutjela, jer niti je dospjela da što kaže, niti je to mogla kraj množine predmeta, s kojima ju je sestra upoznavala. Konačno i Slavka zamijeti njen muk. Iznenada je sućutno zagrli i klikćući zapita:

»Ma zar ti zaista ništa ne vidiš?«

»Ne. No već sam se navikla gledati uhom.«

»Joj . . .!« dosjeti se najednom Slavka. »Reći ću ti nešto. Iskreno. Tebi ne mogu ništa tajiti. Slušaj me . . .«

Povuče je na široki naslonjač i poluglasno će kao pokajnik: »Zapravo je vrlo važno, da ti sve kažem. Možda će i meni biti lakše . . . Ti se sjećaš, da je naš otac došao po majci do velika bogatstva. No nešto je lakoumno rasuo, nešto opet odnijela bolest. Ostala je samo ova kuća. Tu je darovao meni . . .«

»Čemu mi to govoriš?« tiho krikne Marija i sva zadršće. »Ta sve ja to znam!«

»Ne, ne!« opre se Slavka i stisne joj ruku. »Ti ne znaš da je on ostavio tebi doživotno uživanje.«

»H, zaista za me uživanje! Neiscrpljivo uživanje . . .! Ali i to sam znala.«

Slavka uzbunjeno uzmakne i koso je promotri, ali iznova osjeti ljubav i ganuće, pa nastavi:

»Doduše, mogla si saznati. Od djeda. No ja sam na to bila sasvim zaboravila. Istom sam se ovih dana sjetila. Sve mi je došlo pred oči i užasno sam se mučila. Znam, ti možda misliš, da bi bilo pravednije, da je otac tebe osigurao . . . Ali on je predvidio, što te čeka i bojao se da imutak ne pro-

padne u tvojim rukama. Bila bi ipak grehota da takva kuća dospije jednog dana u ruke tuđincu.«

»Zaboga, nemoj . . . !« zaprepasti se sljepica ne mogavši shvatiti, zašto joj to govori. »Sve ja to znam, sve . . . I još mnogo više. Ali nije potrebno ništa objašnjavati.«

Marija se tako uznemiri, te se činilo da bi najradije izletjela napolje. No Slavka nije popuštala. Sestrino ju je držanje optuživalo, a to joj je zadavalo bol, kojeg se željela osloboditi.

»Pa jednom ipak moram o tome govoriti!« stade se opravdavati. »Ja nisam toliko kriva, kako ti možda misliš. Moj osjećaj za te nije nikad umro, ali nisam mogla dolaziti k tebi, jer sam znala da me djed prezire. On je poznavao samo tebe . . .«

»Ne mene, nego moju bijedu . . .«

Značajno kimne slijepa, a Slavka to razumje i bi joj tjeskobno. Rekne toplo i sabrano:

»Da, tvoju bijedu. I ja sam mislila na nju. Pred četiri godine skinula si naočari, jer su postale suvišne: mrena je sasvim prekrila oko. Za kirurški nož nije bilo novaca. To više, što bi se moralo putovati u inozemstvo.«

»Znam . . . znam« rastuženo će Marija. »Ti si bila pred udajom i sav se novac uložio u tvoju opremu. S njime i moj vid.«

»Što si to izgovorila!« vikne Slavka i gorko se rasplače. Prekidano je jecala ranjena u dno duše. Marijine je riječi ne bi povrijedile, da nije već i sama bila na čistu o njihovoj istini. Sada . . . ova joj otvoreno skida krinku, otkriva pravo lice . . . To boli, boli. To kida i rastvara svaki ponos, svako dostojanstvo. To je glas koji trči za tobom i viče ti, da si bešćutnica, okrutnica, a ničim ne možeš taj glas nadjačati, jer je na njegovoj strani istina. U brak je unišla da procvale strasti dobiju pred svijetom zakoniti okvir i sav je novac upotrijebila na to da sebi i mužu pospe put što većom raskoši. Baš u vrijeme, kad su Marijine oči vapile za spasenjem. Ne, ne može to podnijeti. Samo sestrino oproštenje može olakšati njenoj duši.

Uzavrela od čuvstva spusti se do Marijinih nogu, uhvati je za ruke i pritisne ih na suzno lice. Promuca kroz plač:

»Oprosti mi . . . Inače nikad . . . ne ću biti sretna.«

Marija se sagne, zagrli je i zamoli, neka ustane.

»I ne plači. Ja sam ti oprostila. Samo ne znam, što je zapravo sa mnom. Lovro je već otišao iz kuće. Kako ću ja moći da vam budem na teret?«

»Nije otišao poradi tebe. Uvijek on bježi kad je što tužno . . . Bježi da se rastrese. A ti ne ćeš biti nama na teret. Pogotovu ne meni. Oprostila si mi. Hvala ti. Ali ja ipak ne bih mogla naći mir, ako nešto ne pokušamo. Imam nešto ušteđeno. Zanimala sam se za tebe. Ti ćeš poći u inozemstvo. Tvojim očima ima lijeka.

»Što-o?!«

Razlijegne se krik čuđenja i bezumnog veselja. Marija sklopi ruke i sva se zanese. Najprije proklija, a zatim stane u njoj bujati vjera, da je moguće spasenje. Sjeti se da joj je već i Nikola govorio o tome. No kako

to da nije ništa poduzeo? Njegovu bi pomoć primila. Objeručke bi primila, kako se prima od najbližeg prijatelja. Ne, ne može razumjeti.

Preko lica joj pade oblak. Ona se snuždi, ali samo na čas. Pomisao na to, da bi mogla svojim očima gledati svijet, ljude i — njega, opet je zanese. Ići će ulicama. Bez straha, bez pratnje. Vidjet će vrevu, koja inače tako ludo buči i izvikuje na vječiti oprez. Pred veče će otšetati na obalu rijeke i sresti će njega. Zaduben u knjigu ne će je ni zamijetiti. A ona će stati pred njega, klopiti po knjizi i zapitati: poznajete li me? I nasmijat će se sretno. A Nikola će se jedva suzdržati da pred kojim prolaznikom ne pokaže bezumno veselje, što je vidi takvu . . . No takvu, da ona njega vidi. I sklonut će se nekamo u samoću, sve će si izgovoriti i tad će mu reći, kako onda nije mogla vjerovati u njegovu ljubav, ali sada vjeruje. I ne će više biti sama, ni na samilost i nemilost bilo kome, kao što bi je čekalo u sljepoći . . . Nitko ne će trebati da je vodi i nikome ne će biti na teret.

»Oh — slobodo!« raširi ruke i nebrojeno puta zagrli sestru, koja je prestala jecati i već se prepustila osnovama o njenoj budućnosti. Bogu će zahvaljivati, bude li svojim novcem pomogla njoj. Zapravo ne svojim. To je baš ono. Novac je Marijin, jer nikad nije tražila ni primila svoje pravo po oporuci, dok se ona, Slavka, zajedno s mužem okorišćivala i svojim i njenim pravom. Bilo kako bilo, sad je prošlo. Glavno da joj ona pomogne. Neka onda život poteče, nepomućen sumnjama, besnenim noćima i kojekakvim tricama, što sve bockaju savjest i na uho šapuću: vidiš to si mogla učiniti za Mariju, pa to, pa to . . . I odmakneš jedno uho, već ti šapuće na drugo. »Sva sreća, što čovjek ima samo dva uha . . .« rekne sama sebi, našto se Marija začudi. No Slavka te večeri nije više govorila ništa, što bi bilo u vezi s Marijom. Cvrkutala je po sobama, pripremala stvari za put i kadikad se potrudila da opiše koji skupocjeni predmet u svome domu.

Kad je ostala sama, Marija je osjećala da su sobe prozračene i iz vrta miriše jasmin. Otapkala je do prozora da se nasrče svježine, kad začuje dva glasa u prepirci. Dopirali su izvana.

Nije moguće . . . Oprezno se uputi prema unutrašnjosti sobe i sustezljivo ali glasno zovne Slavku. Ništa. Potraži opet prozor i prisluhne. Da, Slavka je . . . I Lovro. Prepiru se za novac. On ne dopušta . . . Izbacio je dva dokaza svoje dobrote: troškove pogreba i što je Mariju primio u kuću.

»A čija je kuća?!« oštro će Slavka, nakon čega lupnuše vrata i bude opet sve tiho. Kasnije su u unutrašnjosti stana zvonili zidovi. Odjekivala su oba glasa naizmjence. Marija se zaprepastila i šaputala: nije moguće . . . nije moguće.

Pa ipak je moguće. Lovro nije tako dugo popustio, dok nije i sam uvidio da će i za nj biti bolje, vrati li se Mariji vid te ne će biti prisiljen da je drži u kući. U obrocima će joj poslije davati neku svoticu, pa će živjeti odijeljeno.

Sutradan je Marija uz veliko krzmanje otputovala sa Slavkom.

Dani su odlazili.

Nikola se više puta otputio da pohodi Mariju, došao već pred kuću, no samo bi prostojao, promotrio prozore i opet se vratio. Što će unutra? Nije nikome potreban.

S tim bi uvjerenjem samog sebe natjerao na povratak, no već je drugi dan čuo umolni glas: ali ti ćeš kojiput doći k nama? i opet je polazio.

Tako je to trajalo nekoliko dana i nekoliko sedmica, dok nije sreo Lovru te mu ovaj rekao gdje je Marija i da je — spasena, te će se za koji dan vratiti zajedno sa Slavkom.

Nikola je zinuo ne mogući vjerovati. Nije znao, šta da kaže. Nije znao ni šta da misli. Nikako nije mogao sebi predočiti Marijino lice s otvorenim očima. Tek ga je obuzimalo veselje, postao je gotovo obijestan i zamalo bi se valjao po svojoj sobi, gdje ga nitko ne vidi. Na ulici bi najradije zaustavio svakog prolaznika da mu saopći, što se dogodilo, pa ako taj ne bi mario, uhvatio bi ga za ramena i čvrsto protresao zatulivši mu u uho: Marija je progledala, Marija vidi ...!

Konačno dođe i taj dan, kad je njegovo uzbuđenje doseglo vrhunac. Da pođe u kuću i suoči se s njom, nije mogao. Mora svoj nemir svladati. Pred veče je šetao uz rijeku, zadubljivao se u knjigu i bodrio samog sebe te se pomalo smirivao.

Upravo sjedne na klupu, kad se kraj njega pojavi Marija i spusti na nj nasmiješene grahoraste oči.

Nikola zaklikta, povuče je za ruku i posjedne kraj sebe. Opet je bio zaliven ne mogavši ništa reći. Samo se smiješio, a srce mu glasno otkucavalo. Prošlo je dugo vrijeme dok mu je uspjelo da iskaže riječima koliko joj se raduje. I kad ju je o tome već uvjerio, isto je ponavljao neprestance, samo drugim riječima. Što dalje, to je više njegovo vladanje gubilo boju prijašnjeg osjećaja i Marija osjeti tu promjenu.

Dakle je imala pravo, kad je držala da je njegova ljubav — saučešće. Da, saučešće koje se razbujalo na njenoj tragediji i od nje poprimilo neku tajanstvenost, koja je privlačila pjesnika.

»No mi ćemo ostati dobri prijatelji« rekne Marija toplo. »Ja sam ipak sretna, premda se kod zatvorenih očiju dublje vidi ...«

Pogleda ga u oči, no on skrene pogled na stranu.

»Svakako ćemo ostati prijatelji. I ja sam sretan nad tvojom srećom. Priznajem ... zbunio sam se nad samim sobom. Mislio sam da je drugačije ...«

»Dobro je i ovako. Ja sam sretna.«

MATE MEŠTROVIĆ:

MOJ ŽIVOT

Ja sam uvijek sam.
U sobi pišem pjesmice
i pisma tebi u Dalmaciju.

Kada mi dođe prijatelj
pričam mu, mati, o tebi.
Jadna ženo, samo o tebi.

A on odlazi
i govori mi da sam lud.

ZDENKA JUŠIĆ-SEUNIK:

PRVE TREŠNJE

Mala djevojčica, siromašno odjevena, blijeda lišca i prestrašenih očiju stišće u uznojenim rukama napola već uvenulo cvijeće i čeka kupca. Sunce žeže, od jake svjetlosti suze joj oči, a od gladi steže je u želucu. Od jutra je ovdje, na ulici, na smetnju prolaznicima, gurana od svih kojima se žuri i njezin sitni glasić nitko ne čuje. Ljudi prolaze kraj nje, da je i ne primjećuju, a ona se ne usuđuje svratiti njihovu pažnju. Sirotinjska kitica: nekoliko karamfila s nešto zelenila, izgleda uistinu bijedno. Tko će da to kupi! Anica nije nikome ni ponudila. Siroče stoji i nada se nečemu, tko bi znao čemu. U njezinoj glavici prevrću se zbunjene misli i rađaju tjeskobom i strahom. O, kad bi to mama znala! Kad bi je vidjela na ulici, umjesto u školi i s cvijećem koje i nije njezino, jer ga je kradomice pokidala u susjedovoj bašti! Prvi put u svom mladom životu ona je pogriješila, a nitko toga ne smije doznati. Učinila je to radi mame, da njoj nekako pomogne. Kod njih kod kuće nije dobro, Anica to zna. Prije, dok je tata bio s njima, bilo je lakše, no otkako je otišao od njih — zašto je otišao i kamo, Anici nije nitko razjasnio — pošlo je sve po zlu. U njihovu stanu nema ni sunca ni radosti, sve je tako pusto i strašno tužno. Mama odlazi na rad, no kad se vraća kući, obično tek kasno u večer, govori Anici da je to sve što im donosi, još uvijek premalo. Pa kad bi bila zdrava, još bi se dalo podnijeti. No mama boluje već dugo iako dalje radi, a za ljekove nema novaca. Kad nešto i uštedi u tu svrhu, javi se kakva druga potreba i odnese od uštednje. Mjesecima skupljaju, ali još nemaju dosta. I zato bi Anica htjela da i ona nešto pridonese. Htjela bi da upotpuni onaj iznos za koji bi se vratilo mamino zdravlje. Ne treba više mnogo. Još nekoliko dinara. Anica promišlja, koliko će dana još ovdje stajati, dok skupi što im nedostaje. Da pruži ruku, pa da prosi, to ne može. Nikada još nije pokušala, pa i ne smije. Mama je ponosna i svisnula bi od tuge da ljudi njezino dijete ponize. Da, mami bi bilo teško kad bi uopće saznala da joj kćerka i na ovakav način hoće pomoći, jer i to je napokon prošnja. Koliko je neprijaznih pogleda već dočekala, koliko se tvrdih riječi naslušala, otkako stoji tu na ulici! Ljudi nemaju srca za nevolju koja im se ne nameće. Oni imaju svoje misli i brige, svoje radosti i jade. Anica je još mala, ona upravo osjeća svoju sićušnost među mnoštvom odraslih i bezobzirnih, koji je potiskuju sa svih strana. Kad je netko i pogleda, taj ravnodušni pogled klizi mimo nju dalje, bogzna kamo i ona kao da i ne postoji. Nitko ne vidi što nju muči — nikoga to ne bi ni zanimalo. Ona je već umorna od stajanja, užareni asfalt peče njezine bose tabane, no to napokon nije važno. Ali cvijeće će uvenuti na jakom suncu i onda ga tek nitko neće htjeti uzeti. Njezini karamfili, dragi lijepi karamfili radi kojih je izgrebla noge i ruke verući se preko ograde rano u jutro, dok su još svi spavali, sada su tužno klonuli. Ogriješila je dušu prvom svojom krađom, pa da bude uzalud! Ako je susjed primijetio da je neko dirnuo u njegovo vijeće, možda će posumnjati na nju i sutra pripaziti, kako bi je zatekao. Protrnula je kod same pomisli što bi se

tad dogodilo. Izvrgli bi je porugi, a što bi tek mama pretrpjela radi toga! Nazvali bi je kradljivkom, a ona to uistinu i jest. Upirali bi prstom na nju. Nitko joj ne bi više htio pristupiti. Ta krađa je grijeh i sramota. Velika sramota. Znoj joj je orosio čelo od same muke. Napreže se da odagna tu strašnu misao, ali ona se uvukla u njezin mozak i ne može je protjerati. Pa i nije samo to. Skoro će podne, a onda će nagrnuti njezine saučenice iz škole, neke će zacijelo i ovuda proći i vidjet će je. Prijavit će je učiteljici, onda je kazna neuklonjiva. Kako da opravda svoj izostanak? Ona ne može pred svima priznati da mami treba lijeka, kad one nikada nisu još drugima govorile o svom siromaštvu. Ako nije bilo kruha, drugi toga nisu saznali. Kad je mama i plakala u svojoj sobici, vani se smijala kao da joj je najbolje. Od nje je Anica naučila da šutke pretrpi sve što ih snađe. A sada, kad bi morala govoriti po istini, izdala bi što ne smije da izda. Osramotila bi mamu i sebe. Zgriješila bi ponovno, možda još gore nego prviput. Ne, ona mora šutjeti, makar kako bilo. Ona ima svoju tajnu koje nikome ne odaje.

Tako su joj teške misli smućivale dušu. Tako je venulo ne samo cvijeće u ruci nego i sretno, djetinje njezino ufanje u neki sretni slučaj koji će joj pomoći. Ta vrijeme je prolazilo, a na nju se nitko nije obazirao. Trebalo je dakle skupiti srčanosti i pristupiti ljudima bliže. Ipak je trebalo moliti.

Odbiše je nekoliko puta. Ali sreća joj najposlije posluži. Jedno društvance kupi od nje karamfile. Upravo im nije bilo stalo do cvijeća. No Anica je molila. Ne glasom ni riječima — to ne bi tako dobro razumjela — ali njezino je čitavo malo biće prišlo ovoj skupini neznanaca s toliko molbe da je ne odbiju, te je se ne mogoše otresti. Nečija se ruka čak i spustila na njezinu glavu i pomilovala je. Netko joj utisnu u ruku novac i reče nešto što ona u svojoj zbunjenosti nije razabrala, a kad se malo pribrala, njezini darovatelji se već udaljiše. Bila je sama s novcem u ruci i velikom, divnom radošću u sebi. Kao po divnu čudu rasplinuše se u trenutku i strah i grizodušje, a vedrina i lakoća potisnuše klonulost i umornost. Val opojne kliktave sreće ponio je siromašno dijete do saznanja o uspjehu kojim se obilno naplaćuju prinesene žrtve. Ne, ništa nije bilo teško kad eto može i ona da priloži svoj dijelak za olakšanje mamine boli. Hrlo skakuću nožice ulicom, daleko je još do kuće, a njoj se žuri, oh, tako žuri. Bruje podnevna zvona i miješaju se sa zvonovima zanosa koji rasiplju pjesan u duši. Trči pored krasnih izloga s mnogo, mnogo dobrih, finih stvari koje ne vidi, jer misli na blago u svojoj šaci koje će vratiti mili mamin osmijeh.

Ona je gladna, ali uza sve to sretna — sretna . . .

Ali odjednom Anica zastade kao ukopana. Pred njom je kiosk u kojem se prodaje voće. Ona je ugledala, prviput ove godine, trešnje. Krasne, slatke trešnje koje mame već izdaleka. I — ne može dalje, ne može da se otrgne odavle, premda bi trebala da bježi i da se spasava od napasti, što je naglo zaskočila malo srdašce. Volja je preslaba, noge se ne miču, a oči gutaju voće, požudno gutaju. O kad bi mogla uzeti jednu trešnjicu iz košare, samo jednu! Plahi pogled djeteta sukobljuje se sa strogim, mračnim pogledom prodavača koji prati svaki njezin kret. Ispružena ruka male

klonu, ta ona ne smije za tim posegnuti. A drugo jedno dijete prišlo je prodavaču i zatražilo da mu odvagne jedan kilogram. To dijete mjeri siroticu s visoka, uzimlje svoj zamotak, plaća ga samosvijesno i odlazi. A Anica još stoji, prevrće svoj novac, u glavi joj je mutno i teško, osjeća da će je protjerati, ako ne ode i stid ju je, mogla bi zaplakati. Trešnje su tako divne. Napast se ovila oko srca i ne ispušta ga. To je zlo što čini, ali Anica ne može da se odrve. Sva zdvojna borba ne koristi. Šaka se rastvori, novac prelazi u ruku prodavačevu. Ana prima zamotak trešanja. One su sad njezine —njezine. Zoblje naglo, slasno. Ah kako to prija!

No savjest se javi. Taj novac! Užas je obuze i ote joj vrisak, divlji, očajni. Neki se okrenuše da vide što se događa. Mala je poletjela k prodavaču nuđajući mu kupljeno voće da joj vrati što je izdala. Gruba psovka odgovori na sve nesuvislo djetinje zaklinjanje. Tko će razumjeti što ona hoće! Tko, tko će joj sad pomoći!

Zamotak je ispao i zdrhtavih ruku. Trešnje se prosuše po tlu. Radoznalost je privukla ljude u blizinu. Ali svi su joj daleki. Nitko ne zagleda dublje u ojađenu dušu. Suze su klizile niz lišce, gorke, velike. Izgaženo voće tvorilo je gadnu ljepljivu masu. Stražar se približavao.

ĐURO TEUFEL:

I JA SAM SE ZASTIDIO BESKRAJNO

Gospode, kada sam jutros vidio kako k Tvojemu stolu pristupaju jednako siromasi kao i bogataši, prosjaci, skitnice pa i suludi, nevrijedni kao i vrijedni, i Ti im se svima jednako daješ za hranu — ja sam se zastidio beskrajno.

Jer, čuo sam kako mi iz hostije govoriš da su svi ljudi Tvoja braća, i da za svakoga ima mjesta u srcu Tvojemu. I vidio sam kako si me pri tom blago pogledao očima punim vedrine i sreće. O, Gospode, tada sam u tren spoznao, kako su bezdane dubljine dobrote i ljubavi, i zaplakao sam gorko nad sebičnošću svojom.

I zadrhtala je najednom duša moja: na uzbibanom zrcalu jezera njena ukazala Ti se sva bijeda i ništetnost moja, i ništa Ti nije ostalo sakrito od sve rugobe moje. O, kako sam tada bio raskrinkan u oholosti svojoj! A Ti si me, Gospode, i dalje blago, samilosno i prijateljski gledao, i nisi se uza sve to s odvratnošću okrenuo od mene, nisi mi se prijetio s pravednošću svojom!

I ta plemenitost i velikodušnost Tvoja mene je sasvim slomila. Ja nisam imao više smjelosti da podignem oči svoje, glava mi je nemoćno klonula na prsa, i ja sam tek plaho izustio: Gospodine, nijesam dostojan da uđeš pod krov moj . . . i zastidio sam se beskrajno.

DR. PERO CRNKOVAČKI:

ABBÉ FRANJO LISZT

»... glazba ... neka bude posvećena, jaka i djelotvorna, neka ujedini kazalište i crkvu, neka bude dramatična i sveta, blještava i jednostavna, svečana i ozbilna, vatrena i neobuzdana, nasilna i smirena, vedra i srdačna«. Te je riječi Liszt napisao, kad mu je bilo 24 godine. Svi ti atributi, kojima nastoji označit iglazbu, mogu biti mirne duše predikat njega kao subjekta. On je sinteza svih tih pridjeva. Iz njega vatrenog, neobuzdanog i nasilnog izlaze tonovi strasti, krvi i mesa, iz njega, posvećenog i uronjenog u sveto predanje nadosjetnog, teče melodija: dramatična i blještava do obijesti, svečana i ozbiljna do sakralnosti, smirena, vedra i srdačna do svetosti. Dalekovidan i pronicav, već u tim godinama zacrtava svoju nemirnu životnu liniju.

Prošlo je 50 godina od njegove smrti. Premda smo dosta udaljeni od besmrtnoga maestra, i premda bi se mogli riješiti svih legendarnih i nekritičnih utisaka, ipak je njegova slika još i danas nepotpuna. Njegov je profil u snažnim potezima samo nabačen. Kaulbach nam je nacrtao umjetnika licem tako izražajnim i određenim. Smireno je u spoznaji životne dužnosti i energično u njenoj provedbi i ostvarivanju. Zbilja je nažalost daleko od Kaulbachove vizije.

*

Već kao dijete pokazuje neobičnu ljubav prema glazbi. Srećom je imao glazbena i razborita oca, a vlastelinska okolina udivljenjem prati dječakov razvoj i omogućuje njegovo sistematsko obrazovanje. S deset godina ulazi u krug, gdje se razvija umno i glazbeno.

U Beču ga podučava *Czerny*. Taj klasični pedagog u odgoju prstiju opaža kod Liszta neobičnu ruku. Mlada duša prelijeva se u duge prste. Akordi se pretvaraju u bujicu nesvijesne dječačke impetuoznosti, a sa glasovira silazi pjesma uzavrele mladosti. Beethoven trči k njemu, ljubi ga u čelo i dubokim poštovanjem gleda u nemirne zjene uzbuđenog djeteta. Na njemu sja veličina i ljepota. Beethovenova duša to instinktivno osjeća i gleda. Razišli su se. Nikad se više nisu sastali. A možda bi altruistični Liszt bio utjeha gluhom simfoničaru!?

Otac osjeća da treba više sistematskog rada. Tek je sinu 12 godina, a on želi da ga upiše u pariski konservatorij, gdje tada djeluje slavni L. Cherubini. Odbiju dječaka, jer je bio stranac. No taj je događaj presudne važnosti.

Svijestan sinove nadarenosti i uvjeren o njegovoj slavnoj budućnosti, pribavi mu preporuke madžarske aristokracije i bečkoga glazbenog kruga, te tako omogućuje mladiću ulaz u pariske salone. Pariski salon je u to doba stjecište duševnih radnika i umjetničkih prvaka. Tu je mladi umjetnik crpao iz nepresušivih vrela svakovrsnog obrazovanja. Valja podvući njegovu obrazovanost! Beethoven je priznavao i otvoreno govorio, kako mu u glazbenom stvaranju nedostaje primjerice klasična naobrazba. Intelektualac lakše koncipira i snažnije izražava umjetnički doživljaj. Mašta mu

je kao vrlo osjetna membrana, na koju djeluje sve ono, što neobrazovani umjetnik niti zapazi, niti osjeti. Uzak mu je duševni obzor, nerazvijena moć estetskog suđenja i umjetničkog izražavanja. Obrazovanost je umjetniku pomagač i vodič.

U Parizu se razvija u međusobnom natjecanju nemirnih i nadarenih. Chateaubriand, Lamartine, George Sand, Hugo, nemirni svećenik de Lamenais, Delaroche, Delacroix, pa njemu blizi Chopin i Berlioz borili su se za prevlast duševne aristokracije. Svi se oni — pripadali kojojgod grani umjetničke djelatnosti — smatraju udovima jednoga tijela. Veže ih jedna ideja: *republika umjetnika*. Umjetnost treba sačiniti završnu formu svakog nastojanja, ona ima biti najjači izražaj kulturne veličine. Ona je svrha, do koje ide razvoj čovječanstva. Svaki prinosi obol iz svoga područja, jedan drugoga potiče, jača i pomaže u ostvarenju zajednice *u kojoj umjetnička duša, etički i estetski izgrađena i usavršena, gospodari*. Boja i glas, linija i riječ valja da se stope u jedno. Umjetnička harmonija uvjetovana je raznim faktorima umjetničkog gibanja i zbivanja. Konac svega: *sklad*. On je sreća, on je umjetnost.

Liszt je bio vjerski odgojen. Njegov jaki duh ne spoznaje svu siromaštinu prosvjetiteljskog liberalizma, ali u duši mu se razvija nešto, što bi se imalo oduprijeti toj salonskoj površnosti. Dječak hoće u sjemenište. Otac mu superiorno dobacuje: *ti pripadaš umjetnosti!* Kakva nesmotrenost!

Mladić ne podnosi sramotu prvog neuspjeha. Iz njega bukti nova ambicija i težnja za uspjehom. Zato se baca svom snagom na rad. Uči i svira. Nastupa i sve osvaja. Izvode mu operu *Don Sancho*. Pariz ga nosi na rukama, a on sa 16 godina dolazi pred majku (otac je umro) opet sa željom: *U sjemenište!* Ne uspije. Ni majka ne razumije i ne poštuje najsuptilnije porive dječje duše. *Htio je u državu svetaca, a roditelji ga otjeraše u republiku umjetnika.*

U Parizu se pojavljuje *Paganini*. Liszt je zanesen njegovim sviranjem. Vlastito, već virtuozno glasovirsko sviranje pričini mu se sviračkim tepanjem. Paganinni je skršio svaki otpor instrumenta i prsti mu suvereno klize po žicama. Ritam mu je siguran i bez diletantskog vijuganja, ton pun i mekan. Liszt neumorno vježba. A kad nastupa glasovirač *Thalberg*, i kad se Pariz razdvaja u nadmudrivanju o prednosti te dvojice virtuoza i suparnika, onda mladi Liszt usplamti takvom pohlepom za virtuozitetom, tim efemernim uspjehom, da nije ništa poznavao osim sviranja. Uspio je. Pariz mu je dao pridjevak: *jedini*.

Triumfatorski obilazi svijetom. Dolazi i k nama u Zagreb. Lisinski doživljava neočekivani uspjeh sa svojom operom *Ljubav i zloba*. Neprijatelji narodne pjesme i svega što bi se moglo činiti hrvatsko, pozivlju Liszta. Maestro dolazi. Svira dabome nečuveno, Hrvati mu plješću, ali se još više drže Lisinskoga. On — nerazvijeni genij našega roda — bježi te dane u Mariju Bistricu. Ponio je i partituru svoje opere, jer su je »kazinaši« htjeli pokazati velikom Lisztu, ne bi li od njega izmamili eventualno nepovoljan sud. Žao nam je, što moramo metnuti historijsku sliku plemenitog Liszta u tako ružan okvir. On bi sigurno zagrlio Lisinskoga.

Pijan je od slave. Grofica *d'Agoult* postaje majka njegove troje djece. Zaboravio je na sjemenište. Tražio je ljubavi i priznanja. No ipak mu u duši još uvijek tinja težnja za vječnim vrednotama. Ostavlja groficu i parisku vrevu. Prezire salonsku blještavost, koja se na kraju krajeva pretvara u sensualnu nezasićenost. George Sand ispija Chopina — prevrtljiva i pohlepna do odvratnosti. Znanost i umjetnost — samo su most do karnalnosti. Liszt na vrijeme bježi u Weimar.

Slavni virtuoz dolazi u posve novu sredinu. Gledaju ga zlobno radoznali. Romansku prpošnost i neustaljenost ima da zamijeni germanska ozbiljnost i uravnoteženost. Ta se borba odigrava u sferi madžarske obijesti i strastvenosti, te slavenske *(Kuhač misli da mu je majka Hrvatica iz Burgenlanda)* čuvstvenosti i mekoće. Što će ispasti iz toga? Propalica? Umjetnik? Svetac?

Weimar je era umjetničkog stvaranja. On ne će da bude više fenomenalni virtuoz. U umjetničkom reproduciranju nije svrha njegova života. Hoće da stvara za potomke. Osjeća duboku odgovornost pred Bogom i pred ljudima.

Mnogi su se zaustavili kod Liszta-virtuoza. Vele: *on samo reproducira tuđe.* Tu njegovu reproduktivnost naglašava stanoviti krug njemačke kritike i nju ne priznaje umjetničkim radom. Prema tome ga ne ubrajaju u glazbene velikane prvoga reda. Čudan je taj stav njemačke megalomanije. Ističu da je Madžar, a odgojen u Francuskoj, tako da mu je francuski jezik postao kao materinji, da zna dobro svirati Beethovena, a vlastita glazba da mu je mršava, bezidejna, sušičava. Čim to dokazuju? Megalomanskom sljepoćom. Ni sa strancem se ne smije postupati maćuhinski!

Liszt je pravi otac moderne programne glazbe. Berliozova *Symphonie Phantastique* unosi preokret u njegovo djelovanje. Što je neuki Berlioz započeo, tomu izgrađuje genijalni Liszt solidne temelje, na kojima Wagner i R. Strauss podižu divan hram. On obrađuje pjesnička djela i stvara simfonije visokoga stila. Ideju uzima bilo iz prirode, bilo iz kojegod umjetnosti. Ona mu služi kao *program,* koji biva unutarnji provodnik u izgradnji kompozicije. Njemački kritičari zamjeraju što umjetnik uvijek posuđuje misaoni sadržaj svojih kompozicija, koji da ne prodbljuje, nego mu daje samo izvanji kolorit... das ist vielleicht die Eigenschaft seines Wesens, die ihn dem deutschnationalen Empfinden am meisten entfremdet... Strahoviti minus! Nije, vele, originalan, ne vadi iz sebe. Kao da je glazba filozofija! Ili kao da su — po tim kritičarima — njemački kompozitori lajdenske boce, iz kojih samo frcaju glazbene ideje. Što je to glazbena ideja? Kao da se jednim te istim glasovima, akordima, melodijama ne može zaodjeti stotinu raznih misli i osjećaja. Gdje je ta strogo definirana glazbena abeceda, iz koje nastaju stanovite glazbene riječi s kojima se jedino izražavaju stanovita nutarnja zbivanja? Kad bi to bilo tako, onda bi bila suvišna programna muzika. Šta ima Schiller posla u Beethovenovoj *Devetoj?* Da potpuno izrazi radost, zvukove upotpunjuje riječima pjesme: *An die Freude.* Zašto se nije taj umjetnik čiste i apsolutne glazbe zadovoljio samo glazbenim sredstvima? On je barem bio originalan i pun ideja. Nije doduše čistokrvni Nijemac, ali je ipak službeno priznat. S druge strane Lisztu

baš ta njemačka kritika priznaje originalnost forme, koja se razvija do neobičnih zahvata i izvornih smionosti, a da nikad ne prijeđe u grotesku.

Kao što je u svakoj grani umjetnosti bitno: *kako,* a ne: *što,* to se taj princip najsavršenije realizuje baš u glazbi. Ako kompozicija nema riječi, zar ne nastupa najprije uho tražeći onaj *kako,* a tek onda mozak, koji traži i analizuje svoj *što.* Lisztov *kako* je invenciozan, proživljen, umjetnički izražen — originalan. Zato nam je samo filozofska analiza njegove glazbe neumjesna i neozbiljna, a i neopravdana.

Mogli bismo Liszta i drukčije obraniti. Kažu: za stvaranje mu je potreban uvijek izvanji poticaj, koji mu ubija duh, ujedno mu odredi smjer i svrhu. Vodi ga: priroda, pjesništvo i vjera. Obradbeni materijal dobiva dakle izvana. *Aber diesen Stoff selbst zu erfinden, ist er nicht imstande. Sein Schaffen ist daher im höchsten Sinn des Wortes Kunst aus der zweiten Hand (P. Bekker).* To nijekanje Lisztove originalnosti i omalovažavanje njegove umjetnosti nipošto ne rezultira iz gornjih premisa. A sve su navedene. Kritično-realistička teorija ljudske spoznaje ne bi mogla nikako usvojiti taj Bekkerov klimavi silogizam. Otac Aristotel namrštio bi se. A otac Kant bi se možda nasmiješio!? Odakle prve spoznaje? Nije li osjetna spoznaja temelj i uvjet umnoj spoznaji? Čovjek bez osjetila pripada u umno nerazvijena bića. Dakle osjetna spoznaja ne igra baš tako sporednu ulogu. Zašto je onda za Liszta minus, kad osjetnom i umnom spoznajom izvanmuzikalnih predmeta olakšava svoje glazbeno stvaranje? Zašto su izvanji poticaji za Wagnera plus? Da nije Liszta, ne bi bilo ni *Ringa,* a možda ni *Alpensymphonie* R. Straussa. Pa ipak tim djelima nitko ne osporava umjetničku vrijednost. Liszt mora biti niži od Wagnera. A tako je smiješno metati na tezulju umjetničke genije. U toj stvari raste barometar oduševljenja i prosuđivanja samo većom ili manjom dozom sentimentalnosti i šovenske neobjektivnosti. Wagner, Berlioz, Schumann, Bruckner i R. Strauss ne misle tako plitko o Lisztu: *Faust* i *Dante,* dokaz su i njegove idejne snage. A što ih on uzima iz literature i povijesti, nimalo ne umanjuje njihovu umjetničku vrijednost. Po toj bi logici i *Mona Lisa* pripadala u obrt, jer ju je Leonardo načinio potaknut izvanjim objektom, a Michelangelov *David,* budući da ima oblik mladića, kakvi i danas šeću po Firenci, bio bi neoriginalan, štaviše banalan, jer je svakidašnji. Takva kritičara ne očarava Mona Lisin zavodljivi smiješak, niti takav osjeća onu nabujalu mladost, koja struji iz brončanog Davida. *Spiritus est, qui vivificat.* Zar su Lisztove rapsodije bez duha? I opet naglašujemo: sporedno je *odakle* i *što,* nego je jedino važno *kako.*

Weimarsko doba je neobično plodonosno. Liszt se razvija u sugestivna dirigenta i snažna kompozitora. Simfonijski kostur, u Parizu samo nabačen, upotpunjuje se do savršenih likova. Tu nastaju simfonije od kojih su primjerice Faust i Dante vrhunac stilske invencije i obradbe. Baš kao što je znao na glasoviru oživjeti svaku stvar, tako i sada pod njegovim štapićem pjevaju i sviraju tolikim poletom, da i slabije djelo uspijeva. Kao dirigent pokazuje takvu moć uživljavanja u kompoziciju, da je već to znak njegove umjetničko-produktivne nadarenosti i snage. Njegovo dirigiranje nije mehanizam, nego proživljavanje, a za slušaoca je doživljaj. Vele: da,

on je genijalni prevodilac na svoj glazbeni jezik. To je i istina, ali Liszt je transkribirao kao rijetko tko. Možda nitko. Svemu daje svoju ličnu notu, novu i privlačljivu formu, dotjeranu stilski i umjetnički. On ima svoj stil, svoju školu, svoju glazbu. Zar je potrebno još štogod, da ga se tek onda neki udostoje priznati umjetnikom?

Više je mislio na druge nego na sebe. Koliko se trudi oko izvedbe Wagnerovih opera! Wagner je čistokrvni Nijemac, ali se teško probija. Liszt izvodi opere: *Der fliegende Holländer, Tannhäuser, Lohengrin* — a neumorno piše u obranu Wagnerove dramatsko-programne glazbe. Wagner sam priznaje da mu je Liszt omogućio stvaranje i izvođenje nekih opera. Schubert i Schumann osjetiše također njegovu očinsku skrb. Uz te velikane gura i nepoznate naprijed.

U Weimaru osniva glazbenu školu. Svaki ga je talenat privlačio. A ako je taj bio siromašan, školovao bi ga na svoj trošak. Biti *Liszt-Schüler* značilo je tada: *imati najbolju svjedodžbu i preporuku.* I naš *Franjo Kuhač* bio je Lisztov učenik u Weimaru. Upoznao ga je već u Pešti na muzičkoj akademiji kamo bi se maestro češće navraćao. Tu bi pregledao radnje učenika i svi su dabome čeznuli za njegovom pohvalom i priznanjem. Neki *Sipos* dolazio bi Kuhaču sa glazbenim zadacima i svojim prvijencima. Kuhač mu bratski pomaže. Jednom zgodom pokaže Sipos Lisztu svoju *Slavensku fantaziju,* koju je stvarno Kuhač izradio. Uspjeh je bio taj, da Liszt vodi Siposa u Weimar i time mu otvara sjajnu karijeru na dvorovima madžarskih magnata. No Kuhač je ipak dospio u Weimar. Bio je tamo nažalost samo šest tjedana, jer se Liszt spremao na odlazak. Divio se maestru i učio je mnogo slušajući virtuoza umjetnika, koji neprestano govori: Spielet fleissig Czerny, vor allem und immer wieder Czerny. Ohne ihn, kein Klavierspiel! Kuhač ga upoznaje s hrvatskim narodnim pjesmama, i može biti ponosan, jer je maestro nekoliko godina kasnije na *Pucićevu* pjesmu: *U slavu apoštola Cirila i Metoda* načinio cijelu kantatu izgrađenu na hrvatskim motivima.

Ideja francuskog romantizma o pobjedi umjetnosti i njenu dominantnom položaju približuje Liszta mlađima i nepoznatima. Svi su ti imali pridonositi ostvarenju zamišljene republike. Liszt im pomaže kao učitelj i dirigent dvorske opere. Izvodi Corneliusova *Bagdadskog brijača.* Opozicija je kao divlja. Maestro odlazi u Rim.

Dok je još bio dječak, obasipan cvijećem i pljesaknjem, te dok mu je duh svom snagom procvale mladosti dominirao nad materijom i lebdio u sferama čistih duhovnih radosti — mladić teži k Bogu. Njemu hoće služiti, *cantare Domino canticum novum.* Život ga povlači drugim smjerom. Virtuozna nastupanja po centrima Evrope pribave mu slave i novaca. Groficu d'Agoult zamjenjuje kneginja *Wittgestein.* Ali uza sve peripetije i mladenačke aberacije, bohemske nemarnosti i vrtoglavice — Bog nije bio izbačen iz hrama njegove umjetnosti. Ta umjetnost je bila donošena pred Božji prijesto, koji je podigao u carstvu svoje Intime.

Mladost je prošla. Svoj pedeseti rođendan hoće da proslavi: *vjenčanjem s knjeginjom Wittgestein u Rimu.* Uoči samog vjenčanja nastupe poteškoće. Kneginja se odriče braka, preda se samoći i duševnom radu, a

maestro: *oblači talar, dobiva četiri niža reda te postaje kanonik* kaptola u gradu Albano.

Živi u Rimu. S Monte Maria gleda vječni grad. Tamo dolje se savio Vatikan. Veliki Papa Pio IX. moli Bezgrešnu, da ne oživi satrvena glava, a iznad svega se uzdiže kao vječni stražar grandiozna kupula sv. Petra. *Petra aeterna!*

Dublje poznavanje korala i Palestrinina polifonija neobično su impresionirali Lisztovu umjetnički profinjenu dušu. Jadno stanje tadašnje crkvene glazbe potakne ga da se svim žarom baci na njenu obnovu. S jedne strane divota klasične polifonije i svetost korala, s druge strane bijeda i nemar za glazbu u Gospodinovoj kući. Nitko nije imao za tu obnovu njegove preduvjete i nitko mu možda ne bi ni kasnije mogao oteti naslov *moderni Palestrina.*

Život mu je upravo samostanski određen. Ustaje u 4 sata i radi do 7. Onda sveta Misa pa opet rad ili posjeti do 12. Otpočiva do 4, radi do 8, zatim kneginji na večeru, i u 9 na počinak. Konačno je došao do snage da provodi već davno stečenu spoznaju: *mihi adhaerere Deo bonum est,* a protestantski i liberalni kritičari vide u tom »katoličkom misticizmu« oglupljenje i senilnost. Ne smeta ih, što maestro nije nikad bio tako staložen i radin. Dokazuju to njegove mise, moteti, psalmi i oratoriji. Sve te kompozicije nose obilježje zrela i Bogu odana umjetnika. Za svoju *Graner Messe* piše Wagneru da ju je više molio, nego skladao. Svim tim kompozicijama provlači se mirni crkveni koral, a njegova polifonija pokazuje svu akribiju melodičnog prepletanja. Katolička liturgija je hranila nezasićeni estetski duh pobožnoga abbé-a. Njegovu madžarsko-francusku veselost smiruje ozbiljnost staložene muževnosti. Pariz mu je oplemenio srce, Weimar mu je razvio mozak, a Rim ga uzdiže do katoličkog univerzalizma. *Homo catholicus* daje oratorij *Christus.* To je himan Kristu Bogu, djelo umjetnika-mistika.

Sazreo je kao individuum. Zajednica ga ne razumije, niti ga slijedi. Pio IX. ga poštuje toliko da ga čak pohodi. Drži koncerte pred papom i po Rimu. Nije postao reformator. Bio je stranac. *Da se L. Perosi prije rodio — našla bi se ta dva genija.*

*

Šteta što Liszt nije postao svećenik. (Svi ne misle tako. Neki protestant tvrdi da bi Michelangelo — napisao je njegovu veliku biografiju — kao nekatolik bio mnogo veći(?). Habeant sibi!) *Ne bi se rasulo toliko energije uzalud.* Samo smiren i uronjen u razmatranje vječne Ljepote, bio bi mogao stvarati glazbu posvećenu, jaku, svečanu, blještavu — smirenu, vedru srdačnu i svetu, kojom bi kao rasplamtjelom bakljom osvjetljivao neravnu stazu bijednim ljudima. Možda ne bi imali strastvenih madžarskih rapsodija, niti buntovnih sinfonija!? Imali bismo trubadura Božje ljubavi, koji bi cijelom svijetu kroz cijeli život dovikivao: *Gustate et videte quam suavis est Dominus.*

Veseo i ponosan nosi svećeničko odijelo. Sijedi starac kleči na golom kamenu pred oltarom. Odbija klecalo i jastuke. Weimar nije vjerovao da

slavni Liszt znade moliti pred tabernakulom. U Bayreuthu zavikne s raskajanim Parsifalom: *Isuse Kriste, spase moj!* — i umrije.

Bruckner je plakao. Na rekvijemu nema nikoga od onih, koji su po Lisztu postali velikani. Bruckner na orguljama improvizira po motivu vjere iz Parsifala. Karakteristično. Liszta umjetnika nosila je živa vjera u uspjeh. Nije uspio. Bruckner, skladatelj velikoga Boga, a s kojim Liszt baš nije prijateljevao — zvukovima pokojniku govori: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus!*

LJUBO ZORDAN:

PISMO MAJCI

Šaljem Ti, draga majko, malu sliku velikog grada,
u kojem Tvoje dijete uči, moli se i strada.
Ti ćeš se diviti moru zlata, svijeća i cvijeća,
ni ne sluteć, kako je mala, kako jadna u tom sreća.

Uvijek, majko, kada ulicama ovog grada bludim,
skobljavam se s licima divljim, zamamnim i ludim.
A mnogo je toga čega se i pogledat stidim,
i tad me spopane čežnja da Tebe, samo Tebe vidim . . .

Svakog se dana sretam s prosjacima satrtim od muke:
bez jedne ili dvije noge, bez oka ili ruke;
i kad kraj njih prođem bolestan sam i biva me sram,
što sam toliki siromah, majko, te nemam što da im dam.

Ovdje Ti se rijetko pozdravlja s Hvaljen Isus i Marija.
Nitko ne skida šešir kad zvoni Zdravomarija.
Majko, da l' je ovo tuđina, ili strašan samo san?
O selo moje pod maslinama: ti moj tihi samostan!

Tek kad uđem u crkvu čini mi se izlazim iz grada,
i bivam janje, što pase jance kraj vinograda . . .
Al kad treba sić u vrevu (što boli do kostiju)
onda sam opet tužan, iako primih svetu Hostiju.

Možda i nije, majko, slika grada tako sablasno crna,
(ta bit će i u njem cvijeća, samo što je ispod trna)
ali život gradski tako boli, da ga snosit mogu,
jedino iz ljubavi k Tebi, majko, i dragome Bogu.

Zato nek je stoput blagoslovena malešnost sela,
koju može prekrit jato golubova s tornja bijela;
i svet da je, majko, dan, kad postah Tvoje dijete,
što Te pozdravlja i preporuča se u molitve svete.

A. DABINOVIĆ:

CAVOUR

I.

Camillo Benso Conte de Cavour rodio se u Turinu 10. kolovoza 1810. Iz stare pijemontske porodice velikih posjednika, on je već kao dječak bio namijenjen vojničkom zvanju, te je pohađao oficirsku školu. Kao ženijski oficir isticao se već zarana fizičkom žilavošću i odlučnim i energičnim temperamentom. U vojničkoj školi pokazivao je osobite sposobnosti za matematiku i za povijest, za političku ekonomiju i za agronomiju. Nije trebalo dugo, već je prerastao svoju okolinu. Za vojničku stegu nije više imao nikakva misla, te se, uz velik otpor svojih, odmah odlučio za slobodniji poziv. U dvadesetoj je godini, riješivši se vojničke veze, počeo da se bavi gospodarstvom u veliko i da primjenjuje na svoje opsežno imanje ekonomske teorije, koje bijaše naučio iz Cobdenovih spisa. Svoje teoretske poglede nastojao je da popuni čestim putovanjima u inozemstvo, gdje je, pronicav po prirodi, stekao već u tim ranim godinama dragocjenih poznanstava. Osobito ga je zanimala Engleska, kao što je i engleski karakter najbolje odgovarao njegovoj naravi, gdje nije bilo mjesta za sterilno maštanje, nego samo za konkretne i veoma tačno zamišljene koncepcije. Iz Engleske je Cavour donio u svoj rodni iPemont čvrsto izgrađene državnopravne poglede i naročitu sklonost za ustavnost i za tehnička pitanja. Prva mu je zamisao, tek što se vratio kući, da Piemontu treba ozbiljan parlamenat i mnogo, mnogo željeznica. Njegova neustrašivost u zastupanju političkih pogleda zapela je za oko već austrijskom poslanstvu u Turinu, te je on, god. 1842., ovako izvijestio svoju vladu: »Ovaj mladi čovjek pripada jednoj od najčestitijih piemontskih porodica, i otac njegov, markiz de Cavour, koji uživa veliko poštovanje, veoma je žalostan zbog vladanja svoga sina . . . Ali, što se mene tiče, ja ga smatram veoma opasnim čovjekom; svi su pokušaji, da se popravi, ostali bez najmanjeg uspjeha; treba ga vrlo oštro držati na oku, jer nitko ne zna, što mu jednog dana može pasti na um.«

Godine 1847., baš kad se vodila borba oko statuta, došao je neposlušni Kamilo, da se nastani u Turinu. Bilo mu je već 37 godina. Šutljiv i veoma odrešit, nije umio steći velikih simpatija. Tako se dogodi, da nije odmah izabran za poslanika na turinski parlamenat, premda je bio već dobro poznat kao glavni urednih i upravitelj lista »Il Risorgimento«. Tek je u lipnju 1848. našao pristupa u parlamenat i tu se odmah pokazao kao jedan od najžešćih zagovarača objave rata Austriji. Tom je prilikom imao da steče najneposrednije političko iskustvo. S jedne strane, jer je, gubitkom svoga nećaka u ratu, imao neposredno da osjeti nesretne ratne posljedice, a s druge strane, jer je iz neposredne blizine mogao da primijeti i da zabilježi sve nespretnosti i sve sudbonosne lakoumnosti, koje su počinjene prije i tokom onog nesretnog rata, koji su svi talijanski rodoljubi držali ratom za oslobođenje. No, što je veoma interesatno za ocjenjivanje njegova karaktera, on nije zadovoljavao svojim postupkom ni konservativce ni demokrate. Konservativci su ga naime držali raspaljenom glavom, »testa bruciata«, kako

su oni nazivali krajne ljevičare. A demokrati su ga sa svoje strane nazivali podrepicom, »codino«, jer je on po svom držanju i po načinu, kako je formulisao svoja razlaganja, mirno, trijezno, bez ikakve retoričke primjese, izazivao neposredni dojam, kao da on ne može biti pravi čovjek iz naroda, koji je rođen da čuje i da izreče političke deklamacije, nego solidni bankar ili poslovođa kakva industrijskog poduzeća. No, kad je 1849., poslije izgubljenog rata, opet došlo do izbora za parlamenat, u vrijeme, kad političke deklamacije nijesu više bile u modi, izbornici se ipak sjetiše toga uvijek prisebnog i uvijek trezvenog čovjeka i izabraše ga ovaj put bez oklijevanja, premda mu većina ni izdaleka nije bila tako velika kao matadorima, koji su znali da viču i da se čuju. No, tim matadorima bijaše baš ratna nesreća podrezala krila, i Cavour je sada mogao, pored krutih činjenica neumitne stvarnosti, da iziđe na vidjelo svojim potpuno objektivnim, stvarnim razlaganjem, kako su to zahtijevale prilike.

2.

Na početku je Cavour dobio lisnicu ministra trgovine, ali je, odmah iza toga, dobio i lisnicu pomorstva. Kao ministar trgovine i pomorstva iznevjerio se smjesta liberalnim načelima, da se moraju oboriti carinske ograde i da među pojedinim zemljama mora da vlada neograničena sloboda trgovanja i uzajamnog saobraćaja. Cavour je to dobro cijenio kao političku teoriju, ali je smatrao, s punim pravom, da za takve eksperimente nije sada vrijeme, barem u pogledu Piemonta, te je, na zgražanje svojih doktrinarskih drugova, odmah stupio u pregovore s Francuskom, s Engleskom i s Belgijom i sklopio tri važna trgovačka ugovora, gdje su tačno zabilježene sve klauzule i sve tarife. (5. studenog 1850., 27. veljače 1851., 24. siječnja 1851.) Iza tih ugovora, dođoše na red ugovori sa Švicarskom, s njemačkim Zollvereinom — poznata je naime stvar, da je već od god. 1835., postojala u Njemačkoj carinska zajednica između Pruske i sjeveronjemačkih i nekih južnonjemačkih država — s Nizozemskom, i na svršetku, kad s te strane nije više moglo da bude opasne poteškoće, jer su svi ostali ugovori već bili gotovi, s Austrijom. Genova, koja je malaksala pod sve žešćom utakmicom nedaleke Marselje, podignuta je do prvostepene piemontske luke i dobila je izvrstan željeznički spoj sa zaleđem. Sada su ljudi počeli da slušaju na Cavourovu riječ, te je, nakon demisije ministra finansija Nigre (8. travnja 1851.), povjereno njemu i to ministarstvo. Čovjek je zbilja mogao da potpuno izvrši i posao ovog resora i čak da sastavi onaj znameniti program od 7. svibnja 1851., koji će uvijek biti jedan od najvećih razloga priznanju njegove državničke spreme.

Njegova su načela bila veoma prosta i jednostavna, ali je sva prilika, da je taj šutljivi čovjek govorio samo ono i samo onda, kad je imao nešto da prešuti. To bi se barem pomislilo čitajući njegove govore. »Ministarstvo — tako glasi njegova izjava za obranu d'Azeglijeve vlade — ima dvostruku zadaću da ispuni. S jedne strane mora paziti na vršenje liberalnih načela, a s druge na vršenje onih načela, koja su već izražena u statutu. Ali, u isto vrijeme, dok naglasuje potrebu, da se provedu veoma opširne i radikalne državne reforme, treba da se suzbiju s najvećom energijom sva

nastojanja ekstremnih političara, koji se osnivaju na načelima izvan statuta, bilo da se oni pokrivaju licemjernim plaštom vjere, bilo da se pokazuju pod opasnom maskom revolucije«. I kasnije, kad je trebalo, da se naglase ekonomske potrebe malog Piemonta, reći će: »Historija pokazuje veoma jasno, da narodi moraju ići određenom im stazom napretka. Izraženo s političkog stajališta, znači to težnju, da se sve širi narodni slojevi dovedu do učestvovanja u političkim poslovima. Izraženo pak s ekonomskog stajališta, znači to, da se mora voditi osobito velika briga oko poboljšanja ekonomskog položaja siromašnih slojeva pučanstva i oko bolje i pravednije razdiobe proizvoda zemlje i industrijskog rada«. Cavour nije uzalud boravio u Engleskoj, a nije valjda ni bježao od što tijesnijeg doticaja sa škotskim ložama. Liberalni business-man, sasvim u duhu vremena kraljice Viktorije.

No, ovaj put nije Cavouru bilo suđeno, da dugo ostane na vladi: događaji u Francuskoj, gdje je počela da prevladava konservativna struja i držanje Austrije uzdrmaše trenutno položaj kabineta Massima d'Azeglija. Cavour, koji je prethodnim dogovorima vezan bio uz Urbana Rattazzija (njegov takozvani politički brak — connubio politico) trebao je, da brani pred parlamentom zakonski projekt, kojim se prijetio sudbeni progon zloupotrebama štampe. Time je naime imao da razoruža neprijateljsko držanje francuske vlade, koja se ljuto žalila, što su političke izbjeglice, koje su nalazile utočište u Piemontu, ugrožavale javni poredak cijele Evrope. Cavour je međutim veoma mlitavo zastupao zakonski projekt o štampi, tako mlitavo, da je napokon imao da propadne. To izazva negodovanje u ministarstvu, i Cavour dade svoju ostavku 16. svibnja 1852. Iza njega je dao ostavku i d'Azeglio, jer je kralj bio protivan njegovu zakonskom nacrtu o građanskom braku. U suštini je d'Azeglio bio istrošen; kralj je već imao u vidu drugog, spremnijeg čovjeka.

4. studenog 1852. doživio je turinski parlamenat novi prizor. U svečanoj sjednici prikazalo se narodnom predstavništvu novo ministarstvo — laskavci su ga odmah stali nazivati »velikim ministarstvom« — pod predsjedništvom Kamila Bensa konta de Cavour. Saradnici mu bijahu San Martino, Cibrario, Da Bormida, La Marmora, Paleocapa. Sedam godina treba — bio je rekao sam Cavour — da se domovina iz osnova preporodi. Za tu svrhu nije posao bio lak. Piemontske finansije bijahu u posve derutnom stanju, a u samom je narodu prevladalo potpuno zdvajanje u narodnu budućnost. Italija, s druge strane granice, disala je austrijskim duhom (austriacante), ili je plivala u oceanu najsavršenijeg konservatizma. Cavour nije bio mišljenja, da se takvo raspoloženje mora održati, zato je odmah s početka zauzeo protivno stajalište: trebalo je zametnuti nemilosrdnu borbu protiv Austrije, protiv konservativaca. Posljedica takva mišljenja bio je direktan sukob sa Crkvom. S početka se nije stvar činila tako strašna, ali su se konservativci bili veoma uznemirili. Nemir se pretvori u otvoreno neprijateljstvo, kad je, 27. listopada 1853., ušao u ministarstvo Urbano Rattazzi, čovjek nedvojbenih protucrkvenih načela. Situacija bijaše veoma napeta, jer je narod teško stenjao pod nužnim, ali veoma tegotnim teretom poreza. Trebalo je velike odvažnosti s Cavourove strane, kad je podigao

protest protiv zapljene nepokretnih dobara lombardskih emigranata s austrijske strane. Ti lombardski emigranti bijahu postali piemontskim građanima. Cavour je dakle sasvim ispravno štitio piemontske interese, ali ih je štitio — u tome stoji njegova zasluga — protiv onda svemoćne austrijske monarhije i njezina bahatog, ali savršeno praznog ministra Buola von Schauensteina. Njegov je protest doduše odbijen, ali je Piemont, u svome općem siromaštvu, našao mogućnosti da u proračunu odredi potporu od 400.000 lira »u korist Piemonteza oštećenih represalijama austrijskih političkih sudova«.

Borba protiv Crkve stupila je u svoju oštru fazu odmah iza toga, kad je pred parlamentom iznesen zakonski prijedlog, kojim su ukinuti svi crkveni redovi, koji se nijesu bavili općekorisnim poslom (školom ili bolničarskom njegom). Njihova dobra imala su biti prodana najboljem nudiocu, a kupovna je cijena imala da služi za pokriće crkvenih troškova i za potporu siromašnim župnicima i svećenicima. Žučljiva debata, koja je na to slijedila, i vanredno ogorčena novinarska kampanja, uzburkaše javno mišljenje u velikoj mjeri. K tomu dođoše smrtni slučajevi u kraljevoj porodici — smrt žene, majke i brata — koje je pobožni svijet tumačio kao znak Božje srdžbe. Kralj se zbilja prestraši i stupi u pregovore s Vatikanom, ali Cavour osta nepomičan. On dade ostavku 28. travnja 1854. No ministarska je kriza trajala samo šest dana. 4. svibnja isto je ministarstvo došlo pred parlamenat. Viktor Emanuel II. nije se mogao odreći svoga savjetnika. Zakon o kongregacijama nije potpisan odmah, nego tek 29. svibnja 1855. Vatikan je nato izopćio iz Crkve sve uzročnike i sve pomagače toga bezbožnog zakona. Da je to prokletstvo oglašeno nekoliko mjeseci prije, izvelo bi bilo silan dojam. No u ovaj čas je Piemont bio baš u sred političke situcije, koja je svratila svu pažnju na drugu stranu.

3.

U srpnju 1853. bijaše naime došlo do teške krize na bližem Istoku. Rusija je stala veoma samosvijesno isticati svoj protektorat nad svim pravoslavnima u Otomanskoj Carevini, a time je izazvan čitav niz novih političkih konstelacija. Turska se obrati za pomoć zapadnim silama i postigne, da je potpisan formalni savezni ugovor između Francuske, Engleske i Turske 12. ožujka 1854. Taj je ugovor potvrđen u Londonu 10. travnja, 20. travnja su sklopljeni dalji ugovori s Austrijom i s Pruskom i, konačno, sporazum pet sila Engleske, Francuske, Austrije, Pruske i Turske u prosincu 1856. Rat je odmah započeo od Balkana sve do daleke Armenije. Cavouru se problem ukazivao ovako: on je, izložen prema Austriji, upućen bio na prijateljstvo Engleske i Francuske. S druge mu je strane bilo do toga, da ustanovi na bojnom polju, da li je ratna sprema Piemonta, oko koje se bijaše kroz posljednjih pet godina utrošilo sila novaca, na visini očekivanja. Da se Austrija ne će upustiti u rat na strani Rusije, bilo je izvan svake sumnje. A teško je bilo pomisliti, poslije usluge, što ju je Rusija učinila Austriji god. 1849. protiv buntovnih Mađara, da bi se Austrija ikako mogla odlučiti na rat protiv Rusije. Po tom je pretpostavkom Cavour mislio, da Piemont može, a pače i mora učestvovati u tom ratu

na strani Francuske i Engleske. Da Bormidi, ministru vanjskih poslova, činila se ta politika suviše smiona: on dade ostavku. Cavour nije drugo ni želio; ta i onako se smatrao upravo rođenim za ministra vanjskih poslova. Stoga on preuzme smjesta to ministarstvo 10. svibnja 1855., i potpiše saveznički ugovor. Posljedica je toga bila, da je piemontska vojska od 18.000 boraca krenula u crnomorske krajeve pod zapovjedništvom generala La Marmore. Na Krimu se odmah pokazalo, da vojska nije baš tako slaba, kako se porugljivo očekivalo u austrijskim krugovima. Piemontezi izvršiše pošteno svoju dužnost kod Čorne (16. kolovoza 1855.) i učestvovaše pri jurišu na malakovsku kulu (8. rujna 1855.). — Kad je kralj Viktor Emanuel u studenom i prosincu te iste godine pošao na parisku izložbu i u pohode kraljici Viktoriji u Windsoru, osjetio je, da ljudi gledaju sasvim drugim okom no prije. Austrija je bila bijesna. Buol von Schauenstein, najumišljeniji i najnesposobniji ministar Franje Josipa I., sav se satro da Piemonteze isključi iz diplomatskih pregovora, iza pada tvrdog Sebastopola. Cavour nato otputuje brzo i tiho u Pariz Napoleonu III. Između francuskog cara i piemontskog diplomata, nosioca francuskog imena, osjećala se latentna uzajamnost. Napoleon III. reći će u kasnijoj prilici: »To je jedini Talijan s kojim se može ozbiljno govoriti«. No uza sve to oprezni car nije pristao na Cavourdov prijedlog, da se Francuska oružanom silom opre Austriji, ako bi ova napala Piemont. Na jednu je točku Napoleon ipak pristao: da kraljevina Sardinija bude zastupana kao posebna vlast na kongresu, koji se po inicijativi same Austrije imao da sazove u Parizu.

Između Piemonta i Austrije postojalo je dakle, barem u diplomatskom pogledu, potpuno ratno stanje. S bečke se strane uporno nastojalo, da se predmet diskusije ograniči na pitanje bližeg Istoka. Cavour je naprotiv sa svoje strane nastojao, da uvuče u predmet pariskog kongresa i talijansko pitanje. Prepirke, koje su nastale i koje su odjeknule i u novinarskim člancima, bile su veoma žučljive. »Austrija se vlada, primijeti jednom Cavour, kao da je ona osvojila Sebastopol«. Na kongres je došao sam Cavour. Hladnokrvan i miran, svojim je odmjerenim i dostojanstvenim držanjem simpatično odskočio prema bahatosti austrijskog predstavnika, koji je svakom prilikom htio ušutkati nepoćudnog mu piemontskog plemića. No baš je ta okolnost najviše pridonijela veoma dragocjenom resultatu: potpunom moralnom izoliranju Austrije pred forumom cijele Evrope. Osobito je engleski poslanik lord Clarendon pokazivao živu simpatiju naprama težnjama Piemonta. Manje je Cavouru prijalo držanje Napoleona III. Činilo mu se kao da francuski car već sada misli, kako će iskorištiti situaciju malog Piemonta u korist Francuske. Da nekako uhvati terena u francuskim mjerodavnim krugovima, pokuša Cavour i uspije da se približi princu Žeromu Napoleonu Bonapartu, koji je već bacao svoje poglede na dražesnu Klotildu, kćerku sardenjskog kralja. Na samom kongresu nije doduše došlo do raspravljanja talijanskog pitanja sve do sjednice 30. ožujka 1856., kad su punomoćnici pojedinih država supotpisali mirovni ugovor. Činilo se prema tome, kao da je stvar odgođena na neizvjesno vrijeme, ali je Cavour već prije svršetka kongresa dosta temeljito porazgovorio o talijanskim prilikama s francuskim carem, s princom Žeromom i s ličnim

carevim liječnikom doktorom Conneauom. Ti su njegovi razgovori imali uspjeha, te je 5. travnja, kad su se punomoćnici pojedinih država sastali na prijateljski razgovor, comte Walewski, sin Napoleona I. i comtese Walewske, na zgodan način pokušao da se dodirne talijanskih prilika. Stvar je ostavila u cijelom zboru dosta nejednak dojam, ali je dala povoda lordu Clarendonu, da odmah sutradan upozori nazočne na veoma teške prilike, koje su vladale u papinoj državi i u kraljevini obadviju Sicilija. Cavour prihvati smjesta priliku, da izreče svoje mišljenje o austrijskoj okupaciji Ankone i Bolonje. Činilo se zbilja, da će sada doći do strastvene prepirke između austrijskog i piemontskog punomoćnika, ali su nazočni učinili svoje, da stvar barem do neke mjere izglade. Cavouru ne bijaše uspjelo, kako je on želio iz svega srca, da pokrene pred plenumom talijansko pitanje. Ali, kad su se delegati imali da raziđu u posljednjoj zajedničkoj sjednici 16. travnja, predade Cavour delegatu engleske i delegatu francuske vlade po jedan memorandum o talijanskim prilikama. U memorandumu osuđeno je austrijsko postupanje u veoma ozbiljnom tonu, te je izražena mogućnost, »da bi Piemont jednog dana bio prisiljen, da preduzme krajnje mjere, koje bi mogle imati veoma teških posljedica«.

4.

U cijeloj je Italiji nedvojbeni vojnički i diplomatski uspjeh malog Piemonta opet probudio nade, koje su se činile već konačno pokopane. Piemontska pobjeda kod Čorne činila se Talijanima kao rehabilitacija piemontskog oružja, na kojem je ležala ljaga novarskog poraza. Ljudi stadoše voditi računa o napretku piemontske uprave, o sasvim promijenjenom izgledu piemontske vojske, o vanredno povoljnom stanju piemontskih financija. S druge je strane i sama politika Viktora Emanuela II. prema Rimu pridobivala Piemontu sve simpatije revolucionaraca, koje su se bile posve otuđile Piju IX. I smrt kraljice Marije Adelaide, koja je po rodu pripadala habsburškoj kući, mogla se činiti u očima nepomirljivih kao dalji znak otuđivanja Piemonta od dunavske monarhije. Iskaze oduševljenja nitko nije mogao spriječiti. Toskanski liberalci nude Cavouru poprsje, Napuljci La Marmori počasni mač, Lombardi hoće da se u Turinu podigne njihov spomenik u počast sardinskoj vojsci. Po cijeloj se Italiji skupljahu prinosi, da piemontska tvrđava Aleksandrija bude snabdjevena baterijom od sto topova. I negdašnji republikanci, na čelu im Manin, otvoreno su se priključili savojskoj dinastiji, uklanjajući velikodušno sve negdašnje nesuglasice. Podzemno je Cavour već odavna bio stupio u potajne veze s ljudima, koji su bili blizu Mazziniju, ali je veliki zavjerenik ostajao uporno po strani i odbijao svaku suradnju. No, kad je pokušaj Mazzinijevih ljudi da pobune narod u Genovi naišao na potpuni neuspjeh (u lipnju 1857.), prorijediše se krugovi njegovih prijatelja. Sve je više negdašnjih i doskorašnjih Mazzinijevaca ulazilo u Talijansko Narodno Udruženje, koje je sada preuzelo skoro isključivo propagandu u zemljama koje su držali Austrijanci.

U pogledu vojničkom bile su priprave, osobito poslije pariskog kongresa, vanredno intenzivne. General La Marmora, koji je onda još uživao

veoma dobar glas, popunjao je neprestano obranu tvrđave Aleksandrije. S druge je strane Sardinija obraćala pažnju i na pomorstvo, te je stala utvrđivati Spezziju, kao pomorsko izlazište. Željeznička mreža je imala da bude povezana s Francuskom bušenjem velikog tunela preko Mont Cenisa, te je 30. kolovoza 1857. ispaljen prvi lagum. Doduše je god. 1857. oslabio Cavourov položaj. Njegova je protucrkvena politika doživjela na izborima osjetljiv poraz, koji je prisilio Rattazija, da se odrekne lisnice ministra unutrašnjih poslova. No Cavour preuzme i to ministarstvo i svojim optimističnim raspoloženjem razoruža svoje protivnike.

Već prvih mjeseci godine 1857. došlo je do ponovne napetosti između Austrije i Piemonta. U dugom i veoma opširno obrazloženom dopisu, koji je predan Cavouru sa strane austrijskog poslanika grofa Paara 16. veljače 1857., navedeni su svi razlozi, radi kojih je Austrija mogla biti nezadovoljna s držanjem turinske vlade, i stavljen je ozbiljni prijedlog, da se opet uspostave dobri susjedski odnosi. Cavour je odmah razumio, da ta nota ima osobitu važnost. Stoga je on zatražio savjet engleske, francuske i ruske vlade i priopćio je njima na odobrenje svoj odgovor. 22. ožujka je grof Paar dobio nalog od svoje vlade, da otputuje iz Turina. Time se de facto prekinuti diplomatski odnosi između Austrije i Piemonta. Mogućnost rata stajala je neposredno pred vratima. U tim je okolnostima Cavour smatrao, da mora sebi obezbijediti aktivno prijateljstvo jedne velike sile. U obzir su dolazile Engleska, Francuska i Rusija. Engleski poslanik u Turinu, kome je Cavour upravio prvi upit o mogućnosti intervencije britanske vlade u prilog Piemonta, odgovorio je u ime svoje vlade, da Engleska doduše s velikom simpatijom gleda na Piemont i na njegove aspiracije u pogledu Italije, ali da se iz obzira svoje vanjske politike ne može upuštati u oružani konflikt s jednom evropskom velikom silom. Cavour je odmah razumio, da Piemontu s te strane nema aktivne pomoći, a nije se opet odmah htio povezati uz Napoleona III., znajući da će Francuska tražiti u zamjenu za svoju oružanu pomoć Savoju, ako ne i Nicu. Zato se on obrati Rusiji i zamoli za posredovanje carskog kancelara kneza Gorčakova. Taj se odazove veoma pripravno. No baš tom ruskom pripravnošću izazvano je neraspoloženje Engleske, koja se ozbiljno pobojala, da će Rusija, pokrećući talijansko pitanje, pokušati da promijeni u svoju korist ono za nju nepovoljno stanje, koje bijaše jedva utvrđeno pariskim kongresom. Cavour zapazi stvar veoma točno i odluči da se ovaj put približi Francuskoj. Tu je međutim mogao opaziti dvije suprotne struje, koje su se revno borile jedna protiv druge, za nadmoć kod neodlučnog Napoleona III. Jednu je struju zastupao grof Walewski, ministar vanjskih poslova, koji nije nimalo odobravao Cavourovu crkvenu politiku. Uz Walewskog je bila i sama carica. S druge je strane princ Jerome Napoleon sa doktorom Conneauom živo zagovarao cara, da se energično zauzme za Italiju. Car je veoma pripravno slušao sve što su mu poručivali i pripovijedali u nekoliko navrata Cavourovi pouzdanici, a osobito veoma spretni konte Nigra, ali nije još nikako htio iz svoje reserve. Njemu su veoma mnogo smetale skrajnosti talijanskih revolucionaraca i njihove neprestane zavjere. Francuski

poslanik u Turinu La Tour d'Auvergne nije propuštao prilike, da uloži prosvjed, kad god bi se nešto desilo sa strane Mazzinijevih povjerenika.

5.

Situacija je za Cavoura bila sama po sebi dosta teška i nezgodna, kad se dogodi znameniti atentat Feliksa Orsinija i drugova protiv Napoleona III. Car i carica Eugenija bijahu baš krenuli na predstavu u pariskoj Operi, kad na putu prema velikom teatru, u ulici Le Pelettier, prasnuše tri paklena stroja, koji su bili postavljeni tako, da bi carska kočija imala preći preko njih. Prasak paklenih strojeva bijaše nevjerojatno žestok, a pravo je čudo da je broj žrtava iznosio samo osam mrtvih i oko stotinu ranjenih. Zapomaganje pogođenih, vika i bijeg prestravljenog naroda, okolnost, da je carski par morao sići sa svojih oštećenih kola, sve je to davalo tom prizoru karakter osobita užasa. Nakon veoma kratka traganja pronađeni su svi atentatori; to bijahu neki Pieri, Rudio, Gomez, Bernard, ali osobito Feliks Orsini, poznat kao negdašnji član rimske konstituante i kao organizator nekoliko veoma smionih preduzeća protiv Austrije u Lombardiji. Baš je njegova dotadašnja sreća i istodobna nesreća njegovih drugova pobudila kod Mazzinijevaca sumnju, da Orsini stoji u službi austrijske policije, pak je on baš s toga htio, da ovim atentatom pruži dokaz o protivnom.

Prvi dojam što ga je taj atentat proizveo na francusko javno mišljenje bijaše veoma nepovoljan, pače porazan za Italiju. Ako talijanski rodoljubi nijesu imali drugih argumenata da svijet uvjere o ispravnosti svojih težnja, onda je njihova stvar morala biti veoma bijedna. No, kasnije se, tokom parnice, podiže zavjesa nad pozadinom, koja je u isto vrijeme pobudila interes i učešće francuske publike, tako da se skoro činilo, da će svi atentatori biti pomilovani. Napoleon III. bio je naime u svoje vrijeme upleten u karbonarski pokret i to baš onda, kad su Rimljani imali namjeru, da ukinu papinu državu i da na njezino mjesto osnuju, u srednjoj Italiji, samostalnu državu, na čelu koje bi imao stajati koji član dinastije Bonaparta. U blizini Rima onda su se još zadržavali Napoleon III. i brat njegov, koji je poslije preminuo. Kao članovi karbonarske družine bijahu se oni zakleli pod prijetnjom smrti, da će se boriti za nezavisnost Italije uza svaku žrtvu, pa stajalo ih to i života. Ta je romantična zakletva bila doduše manje tragična, nego što se je s prvog pogleda moglo zamisliti, jer je karbonarstvo već odavna bilo zaboravljeno, barem u svojem prvašnjem obliku. No ipak je držanje Napoleona III. kao vladaoca moglo da bude smatrano s talijanske strane kao skretanje od obećanja zadanih u svoje vrijeme.

Politički motiv atentata nije se, dakako, mogao staviti u sumnju, i došao je do najjačeg izraza, kad je, prilikom parnice protiv Orsinija i njegovih drugova pročitano pismo, što ga je Orsini upravio, vjerojatno po konceptu samog njegova branitelja Julesa Favrea ili, kako drugi misle, policijskog prefekta Piétrija, samom Napoleonu III. Tu je bila izražena molba, da nećak velikog Napoleona ne pusti s vida ideju talijanske samostalnosti, pa ako ne može pridonijeti njezinu ostvarenju oružanom pomoću, neka barem to isto čini sklonom neutralnošću. Pismo je bilo objelodanjeno

u službenom listu »Le Moniteur universel«. Kad je sudbina Orsinijeva bila konačno odlučena, upravi on drugo pismo turinskoj vladi, u kojemu izražava želju, da se Talijani nikad ne odreknu svojeg ideala potpune samostalnosti u ujedinjenoj talijanskoj domovini. To je drugo pismo štampano opet, 31. ožujka, u turinskoj »Gazzetta piemontese«. Ova dva pisma, koja su konspiratora prikazivala u svijetlu oduševljenog rodoljublja, pobudila su živu simpatiju za Feliksa Orsinija i time neizravno za sam talijanski pokret. Do toga je pridonijelo i veoma odlučno Orsinijevo držanje uoči smrti i pri samoj smrti. Napoleon III. je štaviše svakako htio da pomiluje i Orsinija i njegova, njemu nejednakog druga Pierija, ali se tomu odlučno usprotiviše njegovi ministri. I tako je taj slučaj, za koji se mislilo da će konačno pokvariti dobre odnose između Francuske i Piemonta, u suštini znatno približio Napoleona III. pomisli oružane intervencije u talijanskom pitanju na strani Piemonta.

Diplomatski odnosi između Francuske i Italije, bili su u početku godine 1858. prilično napeti: u Francuskoj je izdan veoma oštar zakon za opću bezbjednost, a u Turinu, na izričnu i u formi veoma odlučnu intervenciju francuskog poslanika La Tour d'Augergnea, zakon naperen protiv aktivnoj propagandi Mazzinijevaca. No mjesec dana poslije Orsinijeve smrti pređoše u suprotnu fazu: Nigra, Bixio, princ Jérôme Bonaparte i doktor Conneau učiniše svoje, da skrenu na svoju, to jest na talijansku stranu neodlučnog Napoleona III. I tako se dogodi, da je francuski car pristao, da primi piemontskog ministra predsjednika 21. srpnja 1858. u Plombièresu.

O sadržini toga razgovora nijesu ljudi onoga vremena ništa doznali, ali je ta sama činjenica, po načinu, kako je objelodanjena u pariskoj, osobito u turinskoj štampi, izazvala pravu senzaciju. Tu je senzaciju plombièreski razgovor i zaslužio, jer su zaključci njegovi presudne važnosti za dalju sudbinu talijanskog pitanja. U plombièreskom glavnom hotelu i tokom jedne zajedničke šetnje u carskoj kočiji dogovoriše se Napoleon III. i Cavour o vjenčanju princa Napoleona sa kćerju Viktora Emanuela II., princesom Klotildom, i o oružanoj intervenciji Francuske u talijanskom pitanju. Nakon točnog formuliranja ratnog slučaja, to jest preduvjeta za francusku intervenciju, ustanovljeni su i ratni ciljevi. Austrija bi imala biti potpuno istjerana iz Italije, a kao Italija je označena sva zemlja od Alpa do rijeke Soče. Italija je imala da bude uređena kao federativna država. Papa je imao da bude ograničen u teritorijalnom pogledu na Rim i na dva okruga oko vječnoga grada, ali je imao da preduzme počasno predsjedništvo ujedinjene Italije. Kralj Sardinije imao je da bude stvarni predsjednik talijanske federacije. U srednjoj Italiji imala bi se organizovati posebna državna cjelina, kojom bi vladala vojvotkinja od Parme, a napuljsko prijestolje imao bi da zauzme princ Murat, potomak kralja Joahima. Francuska je za nagradu za svoju pomoć imala da primi Nicu i Savoju.

Sada je trebalo da se ti zaključci i provedu. Najprije je uglavljeno vjenčanje između princese Klotilde i princa Jeromea Napoleona. Pobožna kći Viktora Emanuela bila je u sto muka kod pregovora za vjenčanje. Iza ove veze između vladalačkih kuća Bonaparte i Savoje, došao je red na pri-

prave finansijske i vojničke prirode. Lanza i La Marmora bili su pri tome glavni Cavourovi suradnici. Još je trebalo biti na čistom s revolucionarnim tajnim organizacijama. Rat je imao naime da bude nužna posljedica nemira, koji su imali da buknu u Lombardiji i u Veneciji. Tu su dolazili u akciju »Talijansko Narodno Udruženje«, Garibaldi sa svojim četama, i eventualno Klapka i Kossuth sa svojim Mađarima. Pregovori su se sada vodili skoro bjelodano, tako da su i engleska i ruska štampa imale obilatu priliku, da javno raspravljaju o mogućnosti rata između Austrije i Piemonta. U Parizu se veoma pazilo na držanje Engleske, koja je pokazivala već neku nesklonost prema ratnom pothvatu, za koji se unaprijed znalo, s koje strane potječe. Engleska je bila nemirna i zbog jednog drugog razloga: jer je Rusija polagala navodno velike nade u slabljenje austrijske sile, one Austrije, koja se pokazala toliko nezahvalna u prošlom ratu. Veliku je promjenu u općeevropskoj konstelaciji značio prijelaz vrhovne vlasti u Pruskoj s kraljeve ruke u ruke regenta Vilima, kasnije kralja, odnosno cara Vilima I. (7. listopada 1858). S njegove se strane naime pouzdano mogao očekivati novi impuls pruskoj vanjskoj politici. Jednom riječju: cijela je Evropa s velikom napetošću čekala što će se razviti iz ove tako napete situacije.

1. siječnja 1859., kad je u Tuilerijama bilo primanje poslanika svih država zastupanih pred carem Napoleonom III., obrati se ovaj austrijskom poslaniku grofu Huebneru: »Žalim — reče mu — što naši odnosi nijesu tako dobri, kako bi bilo poželjno, ali Vas molim da javite u Beč, da su moji osjećaji prema Vašem caru uvijek isti kao i prije«. Franjo je Josip uživao veliki lični ugled kod svih evropskih vladalaca: držali su ga za savršena gentlemana. Vijest o Napoleonovoj gesti bijaše jedva prešla Alpe, kad se sardenjski kralj diže u turinskom parlamentu, da pročita prijestolnu besjedu. Sadržavala je izjavu, da kralj ne može dalje ostati ravnodušan prema bolnom vapaju, koji je dopirao do njega sa svih strana Italije. 17. siječnja boravio je već mladoženja princ Napoleon u Turinu: imao je da se vjenča, ali u isto vrijeme i da pregovara o izvršenju defenzivnog i ofenzivnog postupanja jedne i druge savezničke države. Vjenčanje je bilo proslavljeno 30. siječnja, ali je vojnička konvencija između Francuske i Sardinije potpisana već između 26. i 28. siječnja. Uzalud je Mazzini pokušao, da svojom objavom poštenim Talijanima odvrati svoje ljude od učestvovanja u ratu, koji je imao da potkopa slobodu talijanskog naroda (28. veljače 1859); Garibaldi je već 17. ožujka započeo javno svoja novačenja »alpinskih lovaca«, kako su se zvali dobrovoljci. I novaca je bilo obilato: zajam od 50 milijuna za prve ratne potrebe potpisala je pripravno cijela Italija. Cavour nije sada čekao no na jedno: da mu ovaj put nikako ne izmakne ratna prilika.

No Napoleon III. je oklijevao. Uzalud su uz pređašnje talijanske pristaše dolazile u borbu dvije jednako lijepe i s obratnih razloga primamljive ženske. Jedna je bila Cavourova rođakinja, gospođa de Castiglione, savršeno lakoumna dama, koja je umjela da očara Napoleona III. Javna je tajna bila, da joj on plaća najam male, ali udobne kuće u Passyju i da radi nje zanemaruje samu caricu Evgeniju. Druga, i to mnogo efektnija zastupnica talijanskih interesa bijaše vanredno dražesna princesa Belgioioso, rođena Trivulzi. Ona je nosila naslov zelene dame, jer je njezino lice bilo vanredne, mramorne bljedoće. Princesa de Belgioioso dolazila je u Pariz iz Milana, gdje je austrijska policija imala sto muka, da se obrani njezine nevjerojatno spretne agitacije u prilog talijanske iredente. U Parizu je ona imala nevjerojatno velik broj obožavalaca, koji su u ono doba još jake romantike nalazili neobičnu draž u njezinoj nježnoj vanjštini. Razlog careva oklijevanja bio je dvostruk. Njegova je politika bila predmet žestokih kritika sa strane konservativaca i sa strane ljevičara, kao što su bili Thiers i Proudhon. Napoleon III. bojao se Engleske. Engleska je vlada naime u nekoliko mahova jasno nagovijestila, kako bi trebalo da se rat svakako izbjegne i da se stvar uredi putem evropskog kongresa. Ta je ista ideja prihvaćena i sa ruske strane: knez Gončarov osjećao je neobično veselje, da Austriju stavi u položaj optuženika, kao što je malo prije Austrija bila učinila s Rusijom. Oklijevanje francuskog cara konkretno je izraženo u njegovim izjavama 7. veljače i u poluslužbenom članku Monitora od 5. ožujka, gdje se otvoreno govorilo, da treba učiniti kraj nezdravim ratnim snovima. S velikim uzbuđenjem pratio je Cavour neočekivani preokret u međunarodnoj situaciji. No njega je poslužila sama Austrija. Smatrajući da Piemont hoće svakako rat, naredila je bečka vlada, da se moraju sazvati pod oružje vojnici iz talijtnskih provincija. Ta je odredba dala povoda Cavouru, da se smatra izazvanim. Smjesta naredi on, da se pozovu pod oružje piemontski kontingenti. No s francuske se strane pokazivalo sve manje pripravnosti, da se podupre držanje Piemonta, koji je očito htio izazvati rat s Austrijom. Da nekako skrene Napoleona III. s toga puta, pođe sam Cavour u Pariz koncem ožujka 1859., na poziv princa Napoleona, koji nije više bio u stanju da se bori protiv austrijskih simpatija ljubomorne carice Evgenije i grofa Walewskog.

Ideja evropskog kongresa nije se međutim dala olako zbaciti s dnevnog reda, to više što je zato bila engleska vlada, koja je nastojala na svaki način da posreduje putem svog bečkog poslanika lorda Cowleyja. I ovaj put pokvari Austrija sva nastojanja njezinih prijatelja. Ona je dobivala stalne poruke s pruske strane, da se samo upusti u rat, jer će u tom slučaju Pruska udariti na Francusku i oteti njoj Alzaciju i Lorenu. Pod dojmom tih poruka stala je austrijska vlada stavljati uvjete novom kongresu. Prvi je uvjet bio, da Piemont potpuno razoružća svoju vojsku i da razoružan pristupi kongresu. Francuska nije bila nesklona, da se to prihvati. Činilo se da je Piemont potpuno propao, kad se s engleske strane postavio zahtjev, da na evropski kongres imaju doći i predstavnici svih ostalih talijanskih država. Cavour se na to tako razgnjevi, da je upravio direktno Napoleonu III. prijetnju, da će dati svoju ostavku, otputovati u Ameriku i objaviti štampom sva pisma Napoleona III. koja su se nalazila u njegovu posjedu. Prijetnja je, kako se čini, bila veoma osjetljiva, ali se ipak na kraju prikloni engleskom stanovištu. Na veliko njegovo veselje odgovori austrijska vlada na engleski prijedlog, da ga ne može prihvatiti. U isto vrijeme upravlja austrijska vlada Piemontu ultimativni poziv, da raspusti vojsku. Cavourov odgovor bijaše veoma kratak i odrešit: mi smo pristali na kongres i nemamo šta da

dodajemo. Istoga je dana bila sjednica turinskog parlamenta, i ljudi su veoma radoznalo čekali Cavourove izjave. Ovaj se je ograničio na to, da zatraži punomoć za slučaj rata. Daljih izjava nije htio da dade. No kad je sjednica dovršena, obrati se on jednom svome prijatelju i reče mu tiho: »Znate li Vi, da je ovo posljednja sjednica posljednjeg piemontskog parlamenta?«. — Sutradan, bijaše to 27. travnja 1859., prešle su austrijske čete rijeku Ticino i iskrcale se na suprotnoj obali jezera Lago Maggiore. Rat je time započeo. Imao je da potraje samo osam sedmica.

6.

Austrijska vojska, oko 150.000 vojnika, stajala je pod zapovjedništvom potpuno nesposobnog Gyulaya. Već je 29. travnja prešla Ticino kod Pavije i Boffaloru. Dva dana kasnije bilo je u austrijskim rukama cijelo zemljište do rijeke Sesije. U interesu Austrijanaca bilo je da slome otpor piemontske vojske, prije nego što bi došli u pomoć Francuzi. Piemontska vojska, pod kraljem Viktorom Emanuelom II., bila je koncentrirana između Aleksandrije i Piacenze, da spriječe Austrijancima, da nebi zaposjeli prolaze preko Alpa i Apenina, koji su imali poslužiti Francuzima. Sjeverni Piemont i put do Turina bili su potpuno neobranjeni. Samo je u alpskim krajevima iznad Lombardije vrebala Garibaldijeva dobrovoljačka vojska, spremna da Austrijance ometa, kad bude zato prilika. Glavni stan Garibaldijev bila je Ivrea. Austrijski je glavni zapovjednik oklijevao. Najprije je cijelu svoju vojsku koncentrirao prema lijevom južnom krilu nasuprot Piemontezima i već se činilo, da će s te strane započeti energična ofenziva. Piemontezi su imali protiv Austrijanaca tek 60.000 vojnika. No poslije kratka napredovanja odluči Gyulay, da ipak pošalje manji odred prema Turinu. Na putu prema piemontskoj prijestolnici dočeka ga međutim narodna straža, formacija gotovo iregularna, i snažno se odupre. Na to odluči Gyulay, da povuče desno krilo prema Vercelliju. O neprijateljskom položaju nije on imao ni pojma, a u uzaludnim marševima i protumarševima bijaše već prošlo dragocjenih dvadeset dana. Tek malo pomalo, u velikom neredu, dolazili su iz Genove, iz Nice, preko Mont-Cenisa Francuzi, svaki dan po nekoliko hiljada. Napoleon III. iskrca se u Genovi tek 12. svibnja a preuzme zapovjedništvo 14. Misleći, da će francusko-piemontska ofenziva poći duž rijeke Poa, pošalje Gyulay brže bolje pojači odred vojske u Vogheru, da zapriječi dalje napredovanje neprijatelja. To prouzroči sasvim slučajni sukob kod Montebella, 20. svibnja, gdje je udruženim Piemontezima i Francuzima pošlo za rukom, da suzbiju Austrijance. Napoleon III. imao je, prema ratnoj osnovi, da izvrši veoma izbočen zaobilazni pokret iza piemontske vojske, koja je imala da služi kao neka vrst zastora, te da pređe preko rijeke Sesije i da sa sjevero-zapadne strane udari na Milan. Garibaldi je u isto vrijeme u veoma naglom napredovanju udario na Como i ušao u grad 27. svibnja, pošto je suzbio austrijsku predstražu kod sela San Fermo. Tek kad su Piemontezi u isto vrijeme udarili uspješno na Vizaglio, Confienzu i Palestro, shvati Gyulay njihovu namjeru, te se brzo povuče u Magentu, gdje je mogao još da okupi oko 80.000 vojnika. Bitka, koja je tako započeta 4. lipnja stajala je međutim veoma slabo za saveznike,

i samo je odlučnost generala Mac Mahona u posljednjem času spasila situaciju. Poraženi Austrijanci imali su veoma osjetljive gubitke. Bitka kod Magente odlučila je o posjedu Lombardije. Preko Milana, koji je oduševljeno primio pobjednike, krenuše sada savezničke vojske prema rijeci Minciju, staroj liniji, gdje su se odigrale velike bitke god. 1848. No, kod austrijske je vojske, isto kao i kod francuske, vladao velik nered. Opskrbnici vojske ne samo da su tražili pretjerano visoke iznose od carskog erara nego su i veoma nesavjesno vršili svoje obaveze, tako da je vojska usred ljeta trpjela pravu oskudicu. Vijest o tome navede samog cara Franju Josipa I. da preuzme zapovjedništvo vojske, koja je međutim pojačana i brojem i artiljerijom. U namjeri, da napadne Francuze i Piemonteze, prije nego što bi se ovi utvrdili duž obale rijeke Mincija, krene austrijska vojska preko te rijeke, da zaposjedne tvrde položaje kod San Martina i Solferina. Slučaj htjede, da je i francuska vojska pošla tog istog dana (24. lipnja) prema tom istom cilju i tako dođe do sukoba, koji se razvi u vanredno krvavu bitku kod Solferina. Dugo je borba trajala neodlučno, s velikim gubicima za obadva protivnika. U rano poslije podne bijahu Francuzi izbačeni iz Solferina i Piemontezi iz San Martina, tako da se činilo kao da je bitka izgubljenom. Tek je odlučnošću starog Baraguay d'Hilliers-a, unatoč teškoj rani zadobivenoj svojedobno u bitci kod Leipziga (1813), pošlo za rukom ne samo da uspostavi bitku, nego da konačno zadobije Solferino. Oluja, koja je stala da bjesni nevjerojatnom žestinom, zapriječila je Austrijance, da se opet upuste u protunavalu. Tek kasno na večer pošlo je za rukom Piemontezima u očajnoj navali da zauzmu selo San Martino. Gubici su bili veoma osjetljivi i s jedne i s druge strane. 40.000 ljudi palo je toga krvavog dana. Austrijanci se povukoše u punom redu preko rijeke Mincija. Saveznici, koji su s početka namjeravali da ih proslijede velikom žestinom, nijesu imali snage, da za šest dana započnu i najmanji pokret. Tek je 6. srpnja piemontska vojska počela opkoljivati Peschieru. Francuska je flota imala još da krene na Mletke, a vojska se već spremala na novu bitku, kad je, protiv svakog očekivanja, odjeknula u sav mah vijest o tome, da su započeli pregovori za primirje. Kao da je pobijeđen, upravio je Napoleon III. 6. srpnja, po generalu Fleuryju, pismo caru Franji Josipu, predlažući mu likvidaciju krvavog rata. Razlozi, koji su naveli Napoleona III. na taj korak, poznati su pobliže tek u kasnije vrijeme. Iz Pariza mu je naime već u oči same solferinske bitke došao kurir, koji ga je izvijestio sa strane ruske vlade, da je regent pruski Vilim dao mobilizirati vojsku od 300.000 vojnika, koja se spremala da napadne na Francusku sa Rajne. Vojska se okupljala oko Majnca i imala je da bude spremna za rat do druge polovine srpnja te godine. Za Napoleona III. moralo je nastati pitanje, hoće li moći izdržati rat na dvije strane. Iskustvo talijanskog rata dalo mu je da nasluti, da ne će. Francuski vojskovođe bili su među sobom nesložni, a on, Napoleon III., nije osjećao u sebi sposobnost, da vodi vojsku. S druge je strane gledao s podijeljenom simpatijom sve otvorenija nastojanja piemontske vlade, da zaposjedne cijelu Italiju. Franjo Josip I. znao je opet sa svoje strane, da je Pruska pripravna, da njemu priskače u pomoć, ali je veoma dobro znao i to, da ona hoće za to od njega protu-

uslugu: priznanje pruske hegemonije u Njemačkoj. Naprama izvjesnosti, da će izgubiti prvenstvo u Njemačkoj, za koje je smatrao da nedvojbeno pripada habsburškoj dinastiji, bio je Franjo Josip skloniji, da izgubi jednu već i onako nemirnu talijansku provinciju. Bismarck će kasnije pripovijedati, da je za dlaku imao da bukne rat između Pruske i Francuske.

Pregovori o primirju vođeni su veoma brzo s jedne i s druge strane. Viktor Emanuel II., koji je o tome odmah obaviješten, nije bio nesklon, da ugovor prihvati, ali se sukobio s veoma tvrdim otporom s Cavourove strane. Uporni je ministar 10 srpnja imao tako žestoko objašnjavanje sa svojim kraljem, da je čak i prešao preko svake granice dužnog poštovanja. (Il lui manqua complètement de respect). No Viktor Emanuel II. ostao je ovaj put uporno pri svojoj odluci. Sutradan, 11. srpnja, izmijenjeni su potpisi. Budući da je Cavour radije dao ostavku, nego da potpiše ugovor, koji mu se činio ubitačnim za ideju talijanskog oslobođenja, potpisao je samo Viktor Emanuel II., ali je uz potpis i dodao: prihvaćam što se tiče moje osobe, u namjeri na naglasi, da ostavlja otvoren put daljim pretenzijama, koje su tim samo odgođene za povoljnije vrijeme.

Primirje sklopljeno kod Villafrance imalo je ovu sadržinu: Cijela će Italija sačinjati jednu veliku konfederaciju, a na čelu će joj stajati sam papa. U toj će konfederaciji učestvovati Venecija, koja je i dalje imala da pripada Austriji, Toskana i Modena. Lombardija, osim Mantove i Peschiere, imala je da bude predana Napoleonu III., a ovaj je imao da Lombardiju preda Piemontu u zamjenu za Nicu i Savoju. O Parmi, Piacenzi i Guastalli nije bilo nikakve posebne klauzule, znak da se Austrija ne protivi pripajanju ove vojvodine Piemontu. Ponovni kongres imao je da konačno uredi novo političko stanje apeninskog poluotoka. 12. srpnja najavila je svoju ostavku cijela Cavourova vlada. 16. srpnja otputovao je Napoleon III. preko Milana i Turina, gdje je pozdravljen veoma hladno i odmjereno, u pravcu prema Parizu. 19. srpnja 1859. bi sastavljeno, po zapovijedi Viktora Emanuela II., novo ministarstvo La Marmore i Rattazzija. Konte Kamilo Benso de Cavour zatražio i postigao je dopust od šest mjeseci.

7.

Kad je Cavour dao ostavku, rekao je: »Kad ne mogu da ujedinim Italiju kao ministar, ujedinit ću je kao zavjerenik«. U suštini je pokret za ujedinjenje već bio započeo prije Villafrance i primirje nije više imalo snage, da taj pokret zaustavi. Uzalud je Napoleon III. htio da ograniči Piemont na gornju Italiju i da mu suprotstavi pojačane države srednje i južne Italije i da svima nametne veliki moralni autoritet Svete Stolice. On nije uviđao ili nije htio da uvidi, da je unutrašnji razvitak već onemogućio tu kombinaciju, koja bi se dala zamisliti pet godina ranije, prije krimskog rata ili, bolje, prije Cavourove vladavine. Zaustaviti Talijane sada, poslije izvojštene pobjede, kad tu nije bilo vojske da ih zapriječi, to je značilo tražiti nemoguće. To nemoguće nije moglo da uspije.

U sastanku u Plombièresu bilo je ugovoreno između Napoleona III. i Cavoura, da će doći do ustanka najprije u Mssa-Carrari, i da će iz toga

pokreta nastati povod za intervenciju savezničkih država. No primjer je za to došao s neočekivane strane. Već je 24. travnja 1859., prije nego što je rat objavljen, piemontska vlada upravila poziv Toskani, da se njoj priključi u obrani talijanskih interesa protiv Austrije. Na taj poziv nije toskanski ministar predsjednik Baldasseroni htio da dade povoljan odgovor. U narodu je vijest o tom primljena s neprikrivenim negodovanjem. Firenza bijaše prizor veoma teških nemira, koji prisiliše velikog vojvodu Leopolda II., da napusti prijestolnicu. Odlazak velikog vojvode kao da je dao znak Firentincima, da se otresu njegove vladavine. Obratiše se piemontskom poslaniku Boncompagniju i dobiše savjet, da sastave, u otsutnosti velikog vojvode, privremenu vladu. To oni i učiniše izabravši kao diktatora kralja Viktora Emanuela II. S Turina je sada došao da upravlja Toskanom u imenu Viktora Emanuela II. barun Bettino Ricasoli, koji je, dakako, već imao gotov plan, kako će Toskanu priklopiti Piemontu, na očito negodovanje jake grupe toskanskih konservativaca, koji su bili uščuvali staru privrženost prema velikom vojvodi Leopoldu II. i koji su, uz to, slušali poruke iz Pariza. Sve to nije smetalo privremenu vladu da izda ovaj kratki proglas: »Toskanci, čas je kucnuo, rat za talijansku nezavisnost već je započeo. Vi ste Talijani, vi ne možete ostati daleko od ovih borba. Hrabri vojnici toskanske vojske, vas čeka talijanska vojska na poljima Lombardije. Zapreke, koje stoje na putu izvršenju vaših dužnosti prema domovini, moraju pasti; budite s nama, i one će iščeznuti kao magla«. Velika demonstracija, koja je nato pošla ulicama Firenze, podsjetila je opet na narodno glasanje izvršeno godine 1848. i zatražila je, da protokol o tome glasanju bude otpremljen Viktoru Emanuelu II. kao izraz narodne volje svih Toskanaca. Doduše je princ Napoleon otpremljen u Toskanu da nekako nadgleda pokret, doduše je jedna francuska divizija nekoliko dana boravila u Toskani; no sve to nije moglo mnogo promijeniti situaciju, to više što su ratni uspjesi, postignuti kod Magente i Solferina, otvorili široko polje i najsmionijim nadama.

Bitka kod Magente odlučila je i o držanju Parme i Piacenze, koje su, 9. lipnja, pozivajući se na glasanje izvršeno 1848. godine, zaključile pristupanje Piemontu. Skoro u isto vrijeme je i Franjo V. prisiljen da ostavi Modenu (11. lipnja). Cavour, koji je onda još bio na vladi, otpremi u Parmu kao predstavnika piemontske vlade Pallierija a u Modenu Luigija Karla Farinija. 12. lipnja, kad su austrijske trupe povučene iz Bolonje, ustanovljena je i ovdje privremena vlada, koja je, po već poznatom receptu, izabrala kao svog diktatora Viktora Emanuela II. Piemontskog vladara zastupao je u Bolonji d'Azeglio. Iz Bolonje je pokret imao da zahvali Ferraru, Ravennu, Faenzu, Forli, Anconu, Orvieto i Perugiu, jednom riječju Marke i Umbriju, ali se ovaj put njemu energično odupre sama papina vojska, koja je uspostavila staro stanje i sačuvala ga do svršetka mjeseca lipnja.

U to je došlo primirje kod Villafrance. U stvari su stari vladaoci već bili zbačeni. Diktatura Viktora Emanuela nije bila zamišljena kao privremeno nego kao definitivno stanje. Izaslanici sardenjskog kralja imali su da budu kao neka vrst provincijskih namjesnika. Odredbe primirja imale su

u suštini da vrate ono stanje, protiv kojeg se narod već odavna bunio i to nakon dobivenog rata, u kojem je Piemont svakako časno izvršio svoju saveznučku dužnost. No tekst primirja dopuštao je samo jedno tumačenje: dotadašnji su se vladaoci imali vratiti u svoje države. Kako će se oni vratiti, nije dakako bilo rečeno u mirovnom ugovoru, a već se javno pripovijedalo, kako su oba cara obećala jedan drugome, da se neće više miješati u unutrašnje prilike srednjotalijanskih država. Cavour bijaše ostavio vladu baš u trenutku, kad su ga najviše trebali, ali je njegova posljednja naredba glasila ipak, da svi »državni komesari«, otpremljeni kao predstavnici Viktora Emanuela II., imaju ostaviti svoja mjesta. Doduše je sam Cavour davao ovim istim komesarima svoje instrukcije, kako imaju da postupaju, da javni poslovi ne trpe uštrba, ali to sve nije značilo, da će oni pod drugim oblikom ostati u svojim funkcijama.

Primjer za dalji potupak dale su one iste vojvodine srednje Italije, koje su se i god. 1848. najprve priključile Piemontu. Tek što se tu dočulo za primirje, počeli su pojedini općinski ili građanski odbori u Modeni, u Reggiu, u Parmi i u drugim manjim mjestima, upravljati posebne predstavke Viktoru Emanuelu II., moleći ga da ne dopusti, da se raskine veza, koja je bila nastala između ovih krajeva i sjeverne Italije. Te predstavke nijesu doduše mogle imati odziva sa strane sardenjskoga kralja, jer je on vezan bio ugovorom o primirju. No kad je Luigi Karlo Farini, poslušan kraljevoj zapovijedi, 27. srpnja 1859., ostavljao svoju službu, sakupi se mnoštvo sutradan pred palačom vlade u Modeni, u Reggiu i proglasi Luigia aKrla Farinija diktatorom ujedinjenih vojvodina. Kad se to doču u Parmi, gdje je piemontski komesar već bio napustio svoju službu, sakupi se i tu narod na javnom trgu i proglasi za svoga diktatora istog Farinija. U Toskani je Ricasoli, Cavourov bliži prijatelj, prihvatio, po želji samoga naroda, poziv toskanskog diktatora. U Bolonji, gdje je d'Azeglio ostavio svoj položaj odviše naglo, preuzeo je diktatorsko zvanje pukovnik Cipriani, koji je uživao osobito povjerenje Napoleona III. Narodne skupštine, sazvane u pojedinim glavnim gradovima koncem mjeseca avgusta 1859., bile su već oglasile skoro jednoglasno, da su stare dinastije svrgnute. Pošto je to učinjeno, odlučiše četiri srednjotalijanske pokrajine: Modena, Romanja, Toskana i Parma, da će ustrojiti svoju posebnu vojsku. Brzo se sakupi oružana sila od 25.000 dobrovoljaca, koji narastoše čak do 45.000. Zapovjednikom im je imenovan Manfredo Fanti iz Modene, koji je već odavna služio u piemontskoj vojsci.

Ove su krupne promjene već bile gotove činjenice, kad je imao da se sastane mirovni kongres u Zürichu. Jasno je bilo piemotskoj vladi, koja se sada počela služiti Cavourovim savjetima, da mora čuvati barem neku rezervu, dok mir bude definitivno zaključen. Zato je i sa Cavourove strane poručeno u srednju Italiju, da se ljudi priberu i pričekaju do potpisa mirovnog ugovora. Poslije svoje nagle ostavke energični je državnik u svom seoskom imanju u Leriju razmišljao o mogućnostima, koje je otvarala piemontskim težnjama situacija stvorena primirjem u Villafranci, te je došao bio do zaključka, da se ipak nešto dade iz tog ugovora učiniti. Zato je međutim trebalo tri preduvjeta: pristanak Napoleona III., popuštanje Franje

Josipa, suglasnost engleske vlade, koja je gledala s nekom ljubomorom privilegirani položaj Francuske u političkoj konstelaciji Evrope. Pristanak Napoleona III. bio je prilično komplikovana stvar, jer je taj vladalac bio u vanrednoj mjeri zavisan od svoje okoline. Protiv piemontske politike bila je sama carica Evgenija koja je, kao pobožna žena, veoma mučno osjećala svaki pokušaj krnjenja teritorija papine države. I sam je car nekako krivo gledao na preveliko teritorijalno povećanje Piemonta. On bi najradije želio, da se vrate dotadanji vladari. Pitanje je samo bilo, tko da ih opet uvede u staru vlast. Jer — to se nije moglo poreći — protiv vojske koju su skupile provincije srednje Italije, trebala je barem istobrojna oružana sila. Viktor Emanuel II., koji je imao da se izrazi o tom, nije opet mogao, da ponudi svoju vojsku za suzbijanje pokreta, koji je išao njemu u prilog. U toj je situaciji Vatikan još jednom pokušao da bude odrešit, te je vratio putnicu poslaniku sardenjskog kralja u Rimu.

Züriški kongres se tako rastezao od kolovoza do studenog, pored sve veće nestrpljivosti zanimanih srednjotalijanskih pokrajina. One nekako nijesu bile sposobne da čekaju, nego su već 7. studenog pokušale, da, za slučaj da ne bi mogle pod Sardiniju, izaberu svojim regentom vojvodu od Carignana, rođaka Viktora Emanuela II. Međutim je mir potpisan 10. studenog, ali je ipak trebalo čekati do konačne ratifikacije. Zato ne htjede Viktor Emanuel da odobri taj izbor, nego je zatražio, da kao privremeni regent bude postavljen Boncompagni, piemotski državnik njegova povjerenja. Međutim se imao sastaviti novi međunarodni kongres, predviđen u samom mirovnom ugovoru, koji je imao da preduzme konačno uređenje talijanskih prilika. No nitko nije imao pojma, kako da se uredi talijansko pitanje, za koje je već počelo nestajati izravnog interesa. Austrija je naime imala teška posla, da nekako spasi svoje finansije, koje bijahu pretrpjele veoma težak udarac zbog vratolomne i skupocjene politike prošlih godina. A s engleske je strane nova vlada Palmerston--Russel zahtijevala sve jačim glasom što bržu likvidaciju talijanskog pitanja. Skretanje javnog mišljenja u prilog Piemonta moglo se opaziti i po brošuri, koja je izišla na vidjelo baš uoči Božića 1859. god. pod naslovom »Le Pape et le Congrès«. U njoj je bilo izraženo mišljenje, da je vatikanska država suvišna i da papi mora biti dovoljan posjed grada Rima. Da je sam Napoleon stajao iza ove knjižice, to bi se barem moralo prosuditi po okolnosti, da je sam on, 31. prosinca, upravio pismo papi, u kojem je otvoreno naglasio svoje mišljenje u potpunom skladu sa sadržinom toga spisa. Walewski, koji je na kongresu zastupao Francusku, dade s mjesta svoju ostavku i bude zamijenjen Thouvenelom. No glavna se promjena izvrši u pogledu delegata sardenjskog kralja. Na Rattazzijevo mjesto dođe 16. siječnja Cavour. Cavour je naime, tog istog dana, sastavio novu piemontsku vladu na mjesto vlade La Marmore i Rattazzija, koja bijaše dala ostavku. Na kongresu bijahu i delegati srednjotalijanskih provincija, Lombardije i Rima, i to general Fanti, Rimljanin Mamiani, Lombard Jacini, sve privrženici piemontske politike. Čekanje je došlo do svoje konačne faze; došlo je vrijeme za pozitivan rad.

Istoga dana, kad je Cavour sastavio svoju vladu, oglašeno je pismo, koje je Viktor Emanuel II. upravio pojedinim vladama. Sardenjski kralj — stajalo je u toj poruci — ne može dalje da se ogluši željama, koje su mu izrazili u nekoliko navrata stanovnici pojedinih talijanskih krajeva. Koji su to krajevi bili, to nije doduše istaknuto, ali je to razumio svaki iole pažljivi posmatrač. Piemont je htio da prikloni svojoj vlasti osim Lombardije Toskanu, Romanju, Parmu i Modenu. Kongres je imao da i to pitanje likvidira. Napoleon III. nije bio nesklon tomu, ali je, u zamjenu, tražio drugu likvidaciju: predaju Nice i Savoje. Pitanje je samo bilo šta će na to druge vlade. Engleska je stajala u stavu sklonog neutraliteta. A, što se Austrije tiče, ona je pokazivala sve manje pripravnosti, da uđe u ponovni rat za talijansko pitanje.

Čitav je mjesec dana utrošen u proučavanju međunarodne situacije. Napokon, 24. februara, izdade Cavour poziv Fariniju i Ricasoliju, da provedu narodno glasanje. Postavljeno je pitanje glasilo: hoćete li da budete prisajedinjeni Piemontu ili hoćete da sastavite posebnu državu? Glasanje je izvršeno 11. i 12. ožujka. Emilija, to jest Parma, Modena i takozvane legacije, dadoše 426.000 glasova protiv 756 za sjedinjenje s Piemontom. Toskana je odlučila u istom pravcu s 366.571 glasa protiv 14.925. Tu je veliki vojvoda još imao svojih zagriženih pristaša. Oba je rezultata primila na znanje sardenjska vlada, koja je na to svečano izjavila, da odnosni teritoriji pripadaju tim i u javnopravnom pogledu državi ujedinjenoj pod savojskom dinastijom.

Sada je nastupilo vrijeme, da se izvrši druga likvidacija, to jest da se ispuni obećanje učinjeno u svoje vrijeme Napoleonu III. Engleska je vlada s početka pokazivala nekakvu nesklonost prema tom rješenju, očito iz težnje da zapriječi preveliko teritorijalno povećanje Francuske. A i Švicarska je počela pokazivati težnju, da savojske granice nešto suzi kod Chablaisa i kod Faucignya. No, najteža je protivnost dolazila sa strane Giuseppa Garibaldija, koji je, rodom iz Nice, bolnim okom gledao, kako mu rodno mjesto pada pod vlast Francuske. I u pogledu Savoje dizali su se žestoki glasovi, koji su isticali kako je ta zemlja kolijevka dinastije i, stoga povezana tijesnim osjećajima uz Sardiniju. Osobito su vikali protiv predaje Savoje Francuskoj Rattazzi i Brofferio. Cavour je prema Napoleonu III. postavio jedan uvjet: da se ispita stanovništvo, hoće li ići pod Francusku. Cavourov je zahtjev uvažen, te je, nakon ratifikacije dotičnog ugovora (24. ožujka 1860.), izvršeno narodno glasanje. U Nici je, 15. travnja, palo 25.743 glasa za, a 260 protiv Francuske. U Savoji je glasanje izvršeno 22. travnja i dalo je za Francusku 130.533 glasa protiv 235. Zaključak senata 12. lipnja 1860. proglasio je, da ove dvije zemlje sačinjavaju sastavni dio francuske teritorije. Međutim su izvršeni novi izbori, koji su doveli, 26. ožujka, umjerenjačku većinu u novi, prošireni parlamenat. 29. svibnja je sardenjski parlamenat svečano izjavio, da teritorij Toskane i Emilije pripada zajedničkoj državi. Stvar je bila konačno gotova, kad je politika Cavourova dobila definitivnu sankciju sa strane senata (10. lipnja).

Te formalnosti nisu još bile izvršene, kad je posebno izdanje časopisa »L'Unità Italiana« od 14. svibnja 1860. — list je izlazio u Genovi — donijelo — ove pojedinosti: »General Garibaldi sa svojom hrabrom legijom iskrcao se prošle noći, između 12. i 13. svibnja, kod Marsale na Siciliji; kraljevska se vojska doduše oduprla iskrcavanju, ali je njezin otpor suzbijen. Pojedinosti bit će naknadno oglašene«. Dalje je stajalo: »Primili smo pismo generala Garibaldija, upravljeno direktoru narodnog parobrodarstva. Neke su lađe naime odvedene, da služe za . . . spasavanje Sicilije. Neka se list »La Patrie« samo odvaži, da Garibaldija nazove s toga gusarom. Trebalo bi nam mnogo takvih gusara za obranu naše slobode.« Na svršetku je stajao tekst Garibaldijeva pisma, upravljenog spomenutom direktoru dana 5. svibnja 1860. Pismo je glasilo: »Budući da sam imao da izvršim jedan pothvat u korist Talijana, koji se bore za narodnu stvar i budući da se naša vlada neće pobrinuti za njih izgovarajući se nekim obzirima diplomatske prirode, bio sam prisiljen, da oduzmem dva parobroda, koji stoje pod Vašom upravom i to bez znanja vlade ili kojeg drugog lica. Priznajem da sam izvršio nasilje. Ali, ispale stvari kako mu drago, očekujem, da će naša zemlja priznati moje djelo kao svoje i nadoknaditi štetu, koju sam nanio toj upravi. Ne bude li to slučaj, jamčim svim novcem i svim stvarima, koji pripadaju zakladi za nabavu jednog milijuna pušaka, da će Vam se nadoknaditi svaki gubitak, svako nestajanje predmeta ili robe i svaka šteta uopće, koju budete pretrpjeli. Potpuno Vas štuje Garibaldi«.

Pothvat o kojem se govori u ovom broju časopisa »L'Unità Italiana« nalikuje u tolikoj mjeri smionoj pustolovini, izmišljenoj maštom romansijera, da je najbolje prikazati je bez ikakva komentara.

Poslije smrti Ferdinanda II. zasjeo je na prijestolje obadviju Sicilija njegov sin, mladi i neiskusni Franjo II., čovjek blage i krotke ćudi, umjeren i pošten i nadahnut najboljim namjerama, da savjesno vrši svoju vladalačku dužnost. Jednom protivniku nije on dakako bio dorastao: onom podzemnom prevratničkom radu, kojim je piemontska i Mazzinijeva propaganda bez prestanka potkapala temelje burbonskog prijestolja. Tomu je u velikoj mjeri pridonijela upravo nevjerojatna korupcija građanske i vojničke uprave, koja se uzdigla do najviših vrhova. Kao drugi faktor dolazi ovdje u obzir velika masa širih pučkih slojeva, koja je, vanredno pristupačna raznim utjecajima, upravo stvorena za bučne iskaze i za brzo raspaljivanje strastvenih pobuda. Ta je masa, naviknuta da živi cijeli dan pod vedrim nebom, i u pogledu prosvjete i u pogledu narodne svijesti daleko zaostajala za svijesnim građanstvom sjeverne i srednje Italije, koje je u suštini nosilac talijanskog Risorgimenta. Ali su po Siciliji, po Kalabriji i po tamnim napuljskim ulicama već kroz nekoliko godina rovarili tajni agenti piemontske vlade ili Mazzinija. Do jačih iskaza ili do ustaških akcija nije moglo doći u prošlim godinama, jer je bourbonska policija bila odlično organizirana. Njoj su stajali na pomoći stajaća vojska od sto hiljada pušaka i brodovlje od sto i dvadeset bojnih brodova. No cijeli je taj vojnički i policijski aparat slušao samo zato, što je bio dobro plaćen i dok je moglo biti izgleda, da će time udovoljiti svojim interesima. Stvar je me-

đutim postala sumnjiva, kad su piemontska vojska i piemontska politika postigle nečuvene uspjehe u sjevernoj i u srednjoj Italiji. Sada su pojedini visoki činovnici i visoki vojnički dostojanstvenici mogli da sebi postave pitanje, da li im se više isplati iznevjerit se svome kralju ili ostati čvrsto pri njemu. Nije trebalo velike psihološke pronicavosti, da se razumije, da Franjo II. nije umno dorastao svojim protivnicima iz sjeverne Italije. Ta je konstatacija bila mjerodavna za sudbinu kraljevine obiju Sicilija.

Garibaldi je mogao već s početka da računa na saradnju jedne male čete oduševljenih sicilskih rodoljuba, među kojima bijahu La Farina, tajnik prije spomenutog Narodnog Talijanskog Udruženja, Francesko Crispi, pomoćnik pri atentatu Feliksa Orsinija, kojemu je bilo uspjelo da pobjegne iz Pariza i, napokon, Nino Bixio. Još od septembra 1859. bilo je u Siciliji sve jačih revolucionarnih odbora, koji su primali oružje i povjerljivih poruka iz Malte i iz Ligurije. Budućim je ustankom imao da ravna Garibaldi, ali je on stalno odbijao pozive svojih pristaša, dok ne bude imao sigurno jamstvo, da će stvar uspjeti. Međutim bijaše Mazzinijeva propaganda uhvatila maha u Palermu, gdje su postojala dva odbora republikanaca pripravna, da podignu otvorenu bunu za dan 4. travnja 1860. No ta je buna brzo bila suzbijena i njezini su začetnici dijelom poginuli od rana, a dijelom izdahnuli na stratištu. Malo dana poslije toga bila se iskrcala jedna četa, sastavljena od Rosolina Pila, kneza od Capece, i od pučanina Giovannija Corrao. Bourbonske čete pošle su doduše u potjeru za njom, ali je njima ipak uspjelo, da se sakriju po sicilskim planinama. Pilo i Corrao nosili su već poruku ostalim predobivenim Sicilcima, da Garibaldijev pohod neposredno predstoji.

Garibaldi je međutim boravio u Turinu. Njemu se sada obratiše Bixio, Crispi i Berta. Danas znamo veoma dobro, da je sam Cavour neizravnim putem stavio na raspoloženje cijelom pokretu one novce i one puške, koji su se već nalazili pod Garibaldijevom upravom. Garibaldi je naime bio dodijeljeni general vojničke lige u srednjoj Italiji. La Farina je odredio zgodno, da oružje bude preneseno u Genovu 24. travnja. Garibaldi je međutim još uvijek oklijevao, bojeći se da stvar ne će uspjeti. Tek kad su sami njegovi četnici formalno zatražili od njega da ih predvodi, odluči on da im popusti. U njegovoj četi bijaše ljudi iz svih krajeva Italije, ali i iz drugih krajeva Evrope, kao na primjer Francuzi de Flotte i Lockroy, Mađar Stefan Tür, nekoliko Engleza. Među pripadnicima ove čete spominje se i neki Radović, a da se pobliže ne zna otkuda on potiče. Broj Garibaldijevih dobrovoljaca dosegao je 1250 boraca, ali ih talijanska revolucionarna legenda nazivlje »I Mille«, kao da ih je bilo točno hiljadu. U noći između 5. i 6. maja svibnja oduzeše oni usred genovske luke dva parobroda društva Rubattino »Il Lombardo« i »Il Piemonte«, i otputovaše iz jednog genovskog predgrađa, nazvanog Quarto, prema Siciliji.

Pošto je Garibaldi iskrcao malen broj svojih četnika u luci Talamone (7. svibnja), da bi se činilo, kao da je stvar uperena protiv papine države, i pošto je iz Orbetella oduzeo tri topa i potrebitu municiju, prispio je 11. svibnja u Marsalu. Kad je baš započeo iskrcavanje, prispješe tri ratna broda bourbonske flote, koji nemilosrdno uzeše na nišan Garibaldijeve

lađe i njegove drugove. Stvar je mogla ispasti očajno, da nije međutim prispjelo malo englesko brodovlje, koje je zabranilo da se pucnjava nastavi jer je prijetila opasnost, da budu oštećeni posjedi engleskih građana, koji su imali u Marsali tvornicu vina i likera. Iskrcavanje nije više naišlo na poteškoće, a Garibaldi je sa svojom četom krenuo prema unutrašnjosti, gdje je zbilja zatekao sve skrivene ustaše. Brzo je u Salemiju izdan proglas, kojim Garibaldi preuzima u ime Viktora Emanuela II. diktaturu nad cijelom Sicilijom i naređuje, da se odmah unovači vojska, koja će Siciliju osloboditi bourbonske strahovlade. 15. svibnja odigrala se očajna bitka kod Calatafimija, u kojoj se Garibaldi sa svojom već smanjenom četom i sa 1000 sicilskih pomoćnika sukobio s vojskom od 4000 protivnika. Nakon borbe, koja je trajala osam sati, povuče se bourbonska vojska u Palermo. Taj je uspjeh imao u toliko dobar učinak, što su dobrovoljci počeli prilaziti Garibaldiju sa svih strana. U večer 18. svibnja bijaše Garibaldi već na pomol Palerma. No grad je čuvala vojska od 20.000 boraca. U jednom sukobu s regularnim bourbonskim vojnicima bijaše pao Rosolino Pilo. Kad je Garibaldi vidio da ne može zadobiti Palermo izravnim napadajem, okrene vojsku prema jugu i utabori se u Piana del Greco. To je zapovjednik tvrđave Palerma tumačio kao znak, da Garibaldi hoće da prenese borbu u unutrašnjost Sicilije. Zato se on uputi s velikim djelom svoje vojske prema gradu Corleone. Tek što je Garibaldi to opazio, počeka večer, okrene svoju četu najprvo prema istoku a zatim prema sjeveru, te dospije nenadano pred sam Palermo, gdje ljudi nijesu očekivali njegovu navalu. Na putu mu priteče u pomoć 3000 sicilskih dobrovoljaca pod zapovjedništvom La Masa. S njima pođe Garibaldi preko Gibilterre na Porta Termini i uđe u grad, gdje je stanovništvo već podiglo bunu protiv Bourbonaca. Bourbonska flota i vojska generala Lanze, koji je međutim stigao, ako ne da obrani, a ono barem da povrati grad Palermo pod vlast svoga kralja, nađoše se, pošto su neprijateljstva trajala puna tri dana — povijest ne pripovijeda o gubicima te velike bitke — pred engleskim admiralom Mundyjem, koji zatraži da se prolijevanje krvi prekine primirjem. Bourbonski general Lanza pristane smjesta na taj prijedlog i ostane kod te odluke i onda, kad bijaše primio znatna pojačanja i kad se, prema tome, Garibaldijev položaj mogao činiti bezizlaznim. Jednom riječju, primirje je potpisano 31. svibnja. Bourbonska vojska, koja već bijaše ušla u Palermo, trebala je vremena do 7. lipnja da ga isprazni.

Cavour koji je navodno potpuno neobaviješten bio o tome, što se spremalo, uznemiri se veoma, kad mu je donesena vijest o Garibaldijevu odlasku i otpremi piemontsku flotu s naredbom, da uhvati Garibaldija i njegove ljude i da ih dovede natrag, da se opravdaju pred vojničkim sudom. Zapovijed je imao da izvrši admiral Persano, ali je pri tome imao da postupa po nekim uputama na takav način, da se uspjeh ovog pothvata već s početka morao činiti više nego sumnjiv. Sada, kad je Garibaldi sklopio primirje i došao u posjed Palerma, stade Cavour malo pomalo okretati obrazinu. Flota je doduše otišla u Siciliju, ali malo iza flote dolazila su tri odreda dobrovoljaca pod zapovjedništvom Medicija, Cosenza i Malenchinija, da se priključe Garibaldiju. Položaj ovoga je kao da nije bio na-

ročito lak, jer mu je trebalo punih šest nedjelja dok je okupio dovoljno vojske, da stane nasuprot Bourboncima kod Milazza, gdje je 20. srpnja 1860. pobjeda pala opet u naručje Garibaldiju. Time bijaše slomljen posljednji otpor. Garibaldi je vladao cijelom Sicilijom.

Teža je stvar bila preći preko mesinskog tjesnaca, gdje su vrebali na dobrovoljce ratni brodovi bourbonske flote. Tu je trebalo čekati do noći između 19. i 20. kolovoza. U Kalabriji bijaše već pripravljen teren za ustanak, tu se Garibaldijeva vojska u naglom zamahu poveća novim dobrovoljcima. Sada se pokaza, do koje su mjere korupcija i revolucionarna propaganda porušile temelje bourbonske kraljevine. Put od Reggia do Napulja postane za Garibaldija prostom vojničkom šetnjom, a nesretni je kralj Franjo II. 6. rujna pobjegao iz Napulja, u koji sutradan uđoše Garibaldi i njegove čete.

Franjo II. podigne nato energičan protest protiv ove očite povrede međunarodno priznatog teritorijalnog integriteta kraljevine obiju Sicilija kod predstavnika velikih sila. Ali taj je protest ispao veoma nepovoljno. Engleska je vlada odgovorila, da se ne će miješati u unutrašnje prilike kraljevine obiju Sicilija. To se i moralo očekivati poslije očitih znakova negodovanja, koji su iz Londona išli na adresu bourbonske uprave. Ni Francuska nije pokazivala osobita interesa. Na prijestolju obiju Sicilija sjedio je Bourbonac, koji je svakako stajao u nekom inkompatibilitetu prema dinastiji Bonaparta. Zato je francuska vlada zatražila za svoju intervenciju veoma teške protuusluge, te na svršetku uputi Franju II. da se dogovara s piemontskom vladom. Bourbonci su se prekasno pokajali, što nijesu prihvatili, godinu dana ranije, ponudu samoga Cavoura, koji je tražio od njih veoma malo i bio pripravan da preuzme garanciju za teritorijalni integritet kraljevine obiju Sicilija.

No sada, kad je Garibaldijevo poduzeće imalo potpun uspjeh, poboja se Cavour ozbiljno, ne će li Garibaldi htjeti da vodi svoju politiku sasvim samostalnu i, možda, suprotnu politici turinske vlade. Zato se Cavour požuri, da pored Garibaldijeve akcije ostvari i svoju, službenu piemontsku revoluciju, koja bi Garibaldija spriječila, da pređe na teritorij pontifikalne države. U tom se pravcu postarao sardenjski ministar u Napulju Villamarina u dogovoru sa Liborijem Romanom, koji je vršio službu policijskog prefekta samoga Franje II. Taj je pokret međutim napredovao odviše mlitavo, tako da je Garibaldi stigao u Napulj prije nego što bi Cavour mogao njemu staviti usuprot svoje revolucionarce.

Opasnost je bila, da će Garibaldi s mjesta krenuti protiv Rima, što je moglo uroditi veoma opasnim posljedicama, jer je francuska vlada odlučno bila istakla svoje stanovište, da se ne smije dirati u samostalnost papine države. Za očuvanje toga stanja bila je pače sakupljena dosta jaka francuska posadna vojska pod zapovjedništvom generala Lamoricièrea. I pontifikalna vojska bila je izvrsno uređena zaslugom Belgijanca Monsignora Ksavera de Mérode, koji se služio iskustvom, stečenim u alžirskim ratovima. Toj vojsci nije Garibaldi bio dorastao. U slučaju neuspjeha moglo se lako dogoditi, da se pontifikalna vojska, nakon pobjede nad Garibaldijem, sastane s vojskom kralja Franje II., koja se, nakon ispražnjenja Na-

pulja, sakupila oko grada Capue i utvrdila iza rijeke Volturna, te je samo čekala priliku, da se sukobi s buntovnicima. Cijeli dojakošnji uspjeh Garibaldijeva poduzeća mogao je tim doći u pitanje.

Stoga se Cavour po svojim povjerenicima, Fariniju i generalu Cialdiniju, najprije obrati samom Napoleonu III. i razloži mu, da bi trebalo dobiti veze s Napuljem okupacijom pontifikalnih provincija Umbrije i Marka. Francuski car primi u Chambéryju piemontske izaslanike prema kraju mjeseca kolovoza. 1860. »Radite brzo i s dobrom srećom«, glasio je carev odgovor. Cavour nije još bio zadovoljan tom prekratkom otpremom piemontskih izaslanika, te je iz opreza stvar ispitao po svom pariskom povjereniku Aresu. Pošto je i taj primio posve povoljan odgovor, upravi Cavour dugo obrazloženu predstavku kardinalu Antonelliju, gdje se pritužio, da su pontifikalne čete zlostavljale domaće stanovništvo u Umbriji i u Markama. Kao na urečeni znak dođe baš u isto vrijeme u spomenutim provincijama papine države do ustanka. Piemontska vojska, koja je čuvala granicu, osjeti nato potrebu, da obrani »rodoljube«. General Della Rocca uputi se u Umbriju, dok je Cialdini pošao sa svojom vojskom u Marke. (11. rujna). Sedam dana kasnije se piemontske čete sukobiše s generalom Lamoricièreom i potukoše mu vojsku kod Castelfidarda. U brzom zamahu približiše se Piemontezi Viterbu i Orvietu. Pije IX. već se spremao da pobjegne u Austriju. Ankona je doduše dala nešto otpora, ali je već 29. rujna položila oružje. Pet dana kasnije uđe Viktor Emanuel II. u zauzeti grad i oglasi svečanom proklamacijom, upravljenom Napoletancima, da već dolazi njima u pomoć. U okupiranim provincijama papine države određeno je narodno glasanje za 4. i 5. studenog: sjedinjenje s Piemontom izglasano je u Umbriji sa 97.040 glasova protiv 380, a u Markama s 133.938 protiv 1212.

Mazzini bijaše međutim došao u Napulj pobjegavši pred piemontskom potjerom, koja je imala da ga zatvori. Zajednički njegov i Garibaldijev prijatelj Bartani pođe nato ovom potonjemu i javi mu, neka bude na oprezu pred Cavourovim spletkama. Prema Cavouru je Garibaldi i onako bio neraspoložen: nije mu mogao oprostiti, što je predao Nicu Francuskoj. Kad je čuo Bertanijeve optužbe, smatrao je da mora osloboditi piemontskog kralja od toga spletkara. U veoma odrešitom i veoma oholom pismu, upravljenom Viktoru Emanuelu 15. rujna, prije bitke kod Castelfidarda i prije pada Ancone, postavi Garibaldi kralja pred alternativu: ili da otpusti Cavoura ili da će on, Garibaldi, uzeti u svoje ruke vođenje zanemarenih talijanskih poslova. Smjesta sazove kralj parlamenat, koji odluči, u sjednici od 2. listopada, dva dana prije nego što je kralj prispio u Ankonu, da Cavour ima ostati na svome mjestu. Onog istog dana je Garibaldi opet izvojštio pobjedu protiv bourbonskih četa na rijeci Volturnu (između 1. i 2. listopada 1860). Smjesta je nato urečeno narodno glasanje, koje je imalo da odluči o daljoj pripadnosti Napulja i Sicilije. Na kontinentu je palo 1,302.064 protiv 10.312, a u Siciliji 432.053 protiv 667 glasova za sjedinjenje ovih krajeva s Piemontom.

Iz Ankone je međutim Viktor Emanuel II. na čelu svoje vojske krenuo prema jugu, da se sastane s Garibaldijem. Velika je napetost vladala,

očekujući da li će ovaj potonji zaboraviti na izraze sadržane u svome pismu, priznati piemontskog vladara gospodarem velike kraljevine obiju Sicilija, najnapučenije talijanske države. Nju je naime osvojio on, Garibaldi, vojnom, koja se nekim mogla činiti nalik na hajdučki prepad, ali je svojim uspjehom podignuta do apoteoze junačke legende.

No borac za talijansko oslobođenje predomisli se i svlada svoj ponos. U Teanu, na Abrucima, pođe Garibaldi u susret kralju Viktoru Emanuelu. Kralj prihvati pruženu mu desnicu. U prijestolnoj dvorani u Napulju predade Garibaldi svečano kralju Sardinije spise o izvršenom narodnom gla-sanju i otiđe, odbijajući svaku nagradu i svaku počast, u samoću svoga otoka Caprere. Capua bijaše pala u ruke kraljeve vojske 2. studenog 1860. Gaeta će se još držati do 13. veljače 1861. nastojanjem junačke kraljice, a u Siciliji će posljednji privrženici bourbonske dinastije, sakupljeni u Messini i u Civitella del Trento, produžiti svoj uzaludni otpor sve do polovine mjeseca ožujka 1861. g.

LJUBO ZORDAN:

DRAGON IZGUBLJENON GRADU

Lipi moj grade sa četir bela kampanela,
ča si ka svitli jardin u komu črišnje cvitaju:
je li ti zima, brižnon, ispod mrzlih tujih krela,
ča ti ariju naših njiv i šum dihat ne daju?

Slavnu ti modru bandiru s trimi zlatnimi lavi
još ljubu srebreni vitri s dragih hrvaskih planin:
kad se šenica zlati i dumboko more plavi,
po komu sada, grade moj beli, naviga tujin.

Svakoga jutra svi tvoji starinski zidi čuju
riči ča zvonu ka srebrnina mladih seljakinj,
ke na pjaci zelenoj mlikon i grozjen trguju,
da si kupu pregršće cukra i za blago mekinj.

Svas si okićen kloštrima i crikvami starinskin
(kampanelima se dižeš nad planinami snižnim)
ča su jih digli naši stari stinan dalmatinskin,
da Bog čuva Hrvatsku na njenim putima križnim...

Lipi moj grade sa četiri bela kampanela,
ča si ka svitli jardin u komu črišnje cvitaju:
je li ti zima, brižnon, ispod mrzlih tujih krela,
ča ti ariju naših njiv i šum dihat ne daju?

U SPOMEN DRA. M. MATULIĆA

† MARIJE MATULIĆ

Usquequo non parcis mihi, nec dimittis me, ut glutiam salivam meam? — Job 7.

Kada su se pred dvije godine neki suradnici i prijatelji »Hrvatske Prosvjete« sastali da vijećaju o svojim željama i osnovama s obzirom na sadržaj lista, mnogo se korisnoga iznijelo što bi učinili da on bude potpuniji, svestraniji i zanimljiviji. Vrlo su lijepe bile te misli. Ali osim samih članova

uredništva i onih suradnika koji su i dotad bili revni koliko su im sile dopuštale, nitko u stvari nije pristupio djelu. Nitko osim jednoga koji je redovno kod takvih osnova najmanje sudjelovao riječima. Jedini dr. Marije Matulić, koji je prije toga katkada ukazao uredništvu uslugu recenzijom koje knjige koja je pripadala njegovu području, postao je redovnim i vrlo dragocjenim suradnikom »Hrvatske Prosvjete«. Bez velike diskusije, bez mnogih riječi, on je vrlo dobro uviđao opravdanost onih želja — i povukao je praktične konsekvencije. Premda su njegovu zatornom radu kao glavnog urednika »Hrvatske Straže«, dnevnika s nevelikim članstvom uredništva, a s velikim i teškim zadacima, posljednjih godina pridošle i brige za porodicu koju je konačno, nakon duga oskudijevanja i probijanja kroz život, uspio osnovati, on je bezodvlačno preuzeo i vršio ono što je smatrao svojom dužnošću. I on, koji je svoj — na žalost tako kratki — vijek proveo upravo čitav perom u ruci, nalazio je i volje i vremena i svoga divnog, neiscrpnog požrtvovanja, da postane najvjernijim suradnikom listu koji ga nije mogao ničim obvezati: ni naslovima, ni materijalnim prednostima, nego samo onim što ga je, srećom, zaista pratilo sa strane svih koji su mu bili blizu: prijateljstvom i zahvalnošću za ono što je davao iz bogate riznice svoga znanja i životnog iskustva. Zaposlen intenzivnim radom svoga glavnog zvanja, ipak je uvijek ovaj zadatak shvatao vrlo ozbiljno i savjesno. Kada bi se slaganje broja približavalo kraju, upozorio bih ga po njegovoj želji, jer je htio da materijal koji on daje nipošto ne zaostane u aktuelnosti. Nikada nije svoj redovni članak sasuo iz rukava, kaošto bi ljudi očekivali od novinara »po zanatu«. Zajednički bismo odredili rok, a dotle bi on pažljivo pribrao materijal, ponovno ga proučio i sažeo, i ja bih bezuvjetno i neizostavno, točno u dan i sat, primio njegov rukopis. Oduševljene izjave brojnih čitalaca pokazale su nepobitno, da je u tim pregledima vanjskopolitičkih događaja »Hrvatska Prosvjeta« dobila prvorazrednu suradnju čovjeka koji je suvereno vladao i perom i građom kojom se bavio.

Čitav je čovjek sadržan u tom primjeru. Uvijek savjestan, uvijek točan i uvijek na megdanu ondje gdje je trebalo da progovori o onom u čemu je bio kompetentan. Ako nije mogao sam uraditi, nije ni od drugih tražio. Koliko je bio sam točan poput ure, toliko je bio prema drugima uviđavan i snošljiv. Zato ga je naročito zavoljela omladina: taj »bezimeni« pisac nije se nikada nikome nametao, ali su uz njega neodoljivo prianjali svi oni koji su imali srca, ljubavi, oduševljenja i hrabrosti. Osim suradnje u »Hrvatskoj Prosvjeti«, članaka u »Luči«, u almanku »Selo i grad« i još gdjegdje, njegov je rad redovno bio nepotpisan, ali je njegova ličnost ostala duboko zacrtana na obzorju našega javnog života. Kroz dvadeset godina novinarskog djelovanja, potpuno ispunjenih zamornim i

neiscrpnim radom, stekao je široke i duboke poglede na naš javni život, naročito politički, kao uopće malo tko kod nas. Usuđujem se to kazati, jer je nepobitna činjenica da prije ili kasnije većina ljudi koji se bave politikom, posižu i za praktičnim vršenjem svoje uloge: za kandidaturama i mandatima, za predvodnim mjestima ili čak ministarskim stolicama. A sve to, makar i privremeno, odvodi od suvisla i produbena umovanja, od mirna i oštra promatranja, a nerijetko baca čovjeka i u neželjene kompromise ili neprilične izlaze. Pok. Marije Marulić svijesno se odrekao svake takve djelatnosti, iako mu se nuđala. Neprestano vršeći bez prekida novinarsku dužnost, stekao je zamjeran kontinuitet u slijeđenju ličnosti, pojava i događaja, te u tom nesumnjivo i neopozivo njegova ličnost ostaje jedinstvena i nenadoknadiva. Tomu kontinuitetu saznanja odgovara ona, po mom mišljenju, najjača oznaka njegova karaktera i njegova rada: željezna dosljednost i apsolutna nepopustljivost u idejnim koncepcijama. Sjećam se dobro zgode kada je, u većem društvu prijatelja i drugova, jedan nesumnjivo superiorni i priznati političar, pred presudnim koracima u domaćoj politici, izmjenjivao misli s nazočnima, u ime kojih je u glavnom vodio riječ pok. Petar Rogulja. Dok je Rogulja manevrirao parirajući desno i lijevo, slažući se ili ne slažući, pok. Matulić, koji je tada bio još u studentskim godinama, ali već nekoliko godina zaposlen kao novinar, uporno je povlačio konsekvencije iz jedne točke i u nju nemilice upirao, tako da je, konačno, ugledni i čuveni političar, iritiran do kraja, dobacio pokojniku nemilu riječ koja je drastično označivala tvrdoglavost. Međutim, da se čovjek, inače otmjenih manira, toliko zaboravio, pokazuje koliko ga je, možda nesvijesno, mučila željezna dosljednost umovanja njegova oponenta. U žestini diskusije dobaci se koješta, i čovjek ne smije biti suviše osjetljiv. Ni pokojnik se nije uvrijedio, ali njegov neumolni *quand même* značio je već tu moralnu pobjedu.

Imao je pravo, i krvavo je imao pravo. Kasnije su godine i suviše jasno to pokazale. Kad se slično ponovilo, nakon godina, i u jednoj katoličkoj polemici, gdje je Matulićev oponent, izvještačenom duhovitošću poznati njegov pseudonim tih godina, *Pertinax*, nastojao protumačiti riječju »tvrdoglavac«, značila je ta nasilna egzegeza faktični moralni poraz i nemoć pred željeznom logikom Matulićevih zaključaka. Tvrdoglav je samo onaj koji je neuviđavan i šupalj: Matulić nije bio ni jedno ni drugo. Da je bio neuviđavan, ne bi onako spremno i bez oklijevanja, s radošću i ponosom, slušao glas Crkve i crkvenih starješina, i kad to nije bilo baš lako provesti. Da je bio neuviđavan, ne bi, nakon pada diktature, tražio i nalazio svaku zgodu da održi i opravda jedinstvo hrvatskih redova pod svaku cijenu, za dobro naroda. A šupalj i prazan nije mogao biti čovjek koji je, osim fakultetskog studija kod nas i u inozemstvu, neprestano produbljavao svoje znanje studijem ponajtežih stručnih djela, neprestano se izgrađujući i usavršujući. Nemajući nikakvih pretenzija da bude literat u užem smislu, da traži kićeniji stil i da dade maha ukrasnoj fantaziji, premda je bio lak na peru, nije imao naročite stilske oznake osim apsolutne jasnoće izražavanja i čvrste logike umovanja. Ali baš ta svojstva odavala su svaki njegov članak, naročito kad bi im se pridružila ona njegova krepka, griska i duhovita ironija koja je, uvijek na visini njegova idealnog shvatanja poziva novinara, izazivala neminovno »pročišćenje čuvstava«, ali ne tragičkim osjećajem, nego homerskim smijehom. Polemist oštra pera, sjajan u svom razmahu, obarajući protivnika nemilice, ipak je u stvari bio prvenstveno pozitivan, konstruktivan u potpunom smislu, jer je gradio ono što će dati najčvršće temelje budućnosti. Neustrašiv i beskompromisan branitelj Crkve poput Louisa Veuillota, nije imao ni onoliko literarnih pretenzija koliko onaj kad je pisao »*Les Parfums de Rome*« i »*Les Odeurs de Paris*«. Nije pisao ni feuilletona ni reportaža. Ograničivši se na čisti žurnalizam, povukao je točne međe svomu radu, ali je u njima ostao suveren majstor. Među ostalim, razmećući se svojim više žestokim nego promišljenim invektivama, g. Krleža je jednom ustvrdio da »kaptolski list« nije mogao u toliko godina svoga opstanka ni odgojiti nekoga tko bi napisao dobar novinski uvodnik. Na to treba kazati, da bi sam g. Krleža bio najmanje podoban da napiše pravi novinski uvodnik: objektivan u stavu, miran, uravnotežen i stvaran. Dakako da takav rad ne nosi oznaku lične strastvenosti ili stilskih ekstravagancija: njegova je sugestija baš u

tome što ne će da sugerira niti insinuira, nego pridonosi svoj odlučni i presudni dio za izgradnju mišljenja čitaočeva.

Ipak su zapamtili mnogi oštrinu njegova pera u borbama koje su mu bile nametnute, i na vijest o njegovoj preranoj smrti bez sumnje je odlanulo po kome tko je bio nišanom njegovih polemika. Odredivši točno granice svoga zvanja, stekao je to veću kompetenciju što je stalno ostajao na području onoga što je točno i potpuno poznavao. Ali njegov duh nipošto nije bio profesionalno skučen ni intelektualno jednostran. Pratio je književnost, kazalište i kino, bio uvijek u dodiru sa životom, držao predavanja u đačkim društvima kod kojih je obilno davao iz bogate zalihe svoga znanja, a i izdašno primao dah mladosti koji mu je ulijevao onu njegovu naročitu vedrinu i neslomljivi optimizam. Provesti veče s njim, nakon naporna dnevnog rada, značilo je ne osjećati umora ni sjete, biti sav u atmosferi svježine, volje za stvaranje i sjajne životne otpornosti. Oštrina vidika. bogatstvo duha i neiscrpnost znanja udruživali su se sa srdačnim humorom i prijaznošću bez granica u nezaboravnu ličnost.

Treba čitati ono što je pok. Matulić pisao iz Ženeve, za jedinoga svoga boravka tamo, prilikom zasjedanja Društva Naroda, u doba parlamentarne ere kod nas: njegove siluete velikih državnika, naročito dominantne govornićke ličnosti Briandove, ostaju nezaboravne. Doživio je i komentirao upravo antologijskim stranicama smrt Radićevu, proslavu Starčevićevu: kad se jednom saberu takvi njegovi radovi, vidjet će se kolika je njihova vrijednost u sjajnoj sintetičnosti duha, u magistralnim definicijama pojava i ličnosti, i uvijek, nezatomljivo i ako ne ostentativno, u čvrstoći i dubokoj snazi njegova uvjerenja. A cinizam njegovih protivnika koji su se isprsavali dok je cenzura gotovo dnevno plijenila list kojemu je bio na čelu, pripada u najcrnje stranice našega javnog života. Ako ima šta što je naročito oslabilo otpornost njegova fizičkog organizma, to je strahota kobnih godina diktature gdje se nezavisan novinar lomio ne znajući uopće šta da piše, a da mu cenzura ne odsiječe krila.

To je naročito teško bilo za čovjeka koji je imao apsolutan smisao realnosti, kao Matulić. Njegov prvi »šef«, Petar Rogulja, osnivač »Novina« i »Narodne Politike«, bio je eminentno ekspanzivan: inicijator, organizator, agitator velikih poteza. Ali u gledanju stvari i događaja, Rogulja je bio pun romantičnog zanosa koji stvarnost nadopunja fantazijom. Takvi su putovi dalekosežni, ali i opasni. U kaotično doba 1912.—1920., kada se sve rastvaralo i pretvaralo, jasnovidnost ljudi koji su prelazili granice stvarnosti spasavala je mnogo toga od brodoloma. Ali naknadno otrežnjenje donosi redovno u takvim slučajevima razočaranja i depresije. Rogulja, srećom, nije toga mogao doživjeti, preminuvši žrtvujući se, na seljačkoj skupštini, digavši se iz postelje u teškoj vrućici da progovori još posljednji put. Udarac je bio strahovit, jer je djelo bilo tek načeto. Matulić, koji nikada ne bi bio napisao vizija kaošto su bili Roguljini eseji »Pred zoru« i »Sunce na smiraju« (kod kojih se uvijek čovjek pita da li u Rogulji nije propao pjesnik silnih zanosa i neobično jake fantazije, majstor dikcije), nije ciljao daleko, ali je pogađao neminovno. Potekao je iz organizacije, učlanjen tako rekavši od malih nogu u katoličkim dačkim društvima, ostao je uvijek naviknut na disciplinu cjeline, na solidarnost zajednice, ali sam nije nikad izlazio iz djelokruga koji mu je označivalo njegovo pero. Stoga se tako divno i tako cjelovito sljubio s pok. Đurom Ljubićem, koji je bio po prirodi samotar, čovjek knjiga i zatvorene sobe, te je tek kasno, privučen pobudom ekspanzije svoga neiscrpnog znanja i snagom ideje, prišao javnom radu, latentnom i anonimnom. Njihovo drugovanje značilo je sjajno popunjanje znanja, ličnosti, temperamenata. Potpuno podudaranje u idejama činilo je da je dosta toga u njihovu radu bilo zajedničko dobro, stvoreno u uzajamnosti inspiracije i izrade. Nakon smrti pok. Ljubića, prerane i neprežaljene, Matulić je, obogaćen svojim znanjem i Ljubićevom duhovnom baštinom, stekao puninu muževne, moralne i intelektualne snage. Uvjeren sam da je, kada je poduzeo da piše svoje preglede za »Hrvatsku Prosvjetu«, učinio to ne samo iz želje da popuni list onim što je bilo potrebno za njegovu izgradnju, nego i u (možda latentnoj) svijesti da je postao apsolutnim i suverenim gospodarom svoga znanja, svoje ličnosti i njihova duhovnog oblikovanja. Užitak u gledanju potpunog razmaha toga sjajnog duha koji je bio to dublji što je čitavim svojim privatnim

životom odavao posvećenje Božjega duha, čovjeka istinski pobožnog bez bučnih efekata, svim svojim bićem ukorijenjenog u dubljini Vječne Istine, taj užitak bio je na žalost prekratko odmjeren onima koji su ga s ljubavlju okruživali.

Eckert-Rogulja-Ljubić-Matulić! U dvadeset godina, nijedan hrvatski dnevnik, ni svi zagrebački dnevnici ukupno, nisu pretrpjeli tako teške i tako brojne gubitke! Da ne povrijedim pijeteta u ovom tako svečanom času, ne ću da se upuštam ovdje u to, šta taj kobni memento znači za odnos katoličkih krugova prema svojoj štampi i onima koji se za nju žrtvuju. Nije li teška osuda nehaja i nerazumijevanja mnogih kada se mi, koji smo s bolju preživjeli svoje drugove, pitamo, kojim smo čudom odoljeli i šta smo skrivili da smo ipak još mogli ostati živi?

Kada smo jednom, 1922., na prolasku kroz Crikvenicu, bili na kupanju i pok. Matulić sunčao se na tremplinu, pokazivali smo ga u smijehu međusobno kao primjer »gladi u Rusiji«: život katoličkog novinara kod nas znači oskudijevanje i gladovanje. Da je, umirući u 41. godini, ostavio iza sebe tako nejaku djecu, krive su duge godine pregaranja koje su mu činile brak nemogućim. Oduvijek je, inače, želio da ima svoj dom, svoju porodicu, iako ga materijalne brige nikad nisu ostavljale. Kako je mila bila za sve koji su ih poznavali ta veza ljubavi između dvoje ljudi! Tiha i bezazlena poput njega, s onim blagim ali pouzdanim, nasmiješenim optimizmom koji im je bio zajednički, njegova gospođa, vrijedna i duhom i obrazovanjem da mu bude družicom i oslonom u životu, bila je uz njega isto taka nečujna i skromna kao i on. Ako je doživjela duboku, tešku, najgorču tugu, može joj biti utjehom da je dala toliko srca i sreće čovjeku kojega je sjajni karakter bio dostojan najljepše ljubavi.

Kako je teško pero kad je srce puno tuge! Trebalo bi pisati bez prestanka, da se osjeti težina toga neprocjenjivoga gubitka. Ali kad je već napisano toliko i općih i ličnih članaka, neka mi bude dopušteno da na kraju kažem i nekoliko svojih ličnih turobnih riječi u spomen svome nezaboravnom mrtvom drugu. Za dugih godina, ispunjenih golemim naporima i teškim borbama, stekao sam brojne i drage drugove i prijatelje. Ne bih htio nikoga od njih povrijediti, ali moram iskreno kazati nad ovim svježim grobom, da nisam imao vjernijeg prijatelja od pokojnika. Drugi su mi prirasli srcu od rane mladosti, drugi su mi bili blizu dijeleći zajednički uže polje rada. Ali kao uvijek među ljudima, bilo je i magle i oblaka, i nesporazumljenja i zapinjanja. Međutim, s pokojnim Matulićem uvijek sam se slagao, uvijek razumio. Onaj blagi njegov pogled iza naočala, s lakim osmijehom ironije koji je tako živo evocirao naš zajednički prijatelj dr. Podolšak nad otvorenom rakom Marijevom, razumio je sve, hrabrio je, bodrio, davao snage, i bez riječi. Uvijek pun pouzdanja, imao je pozitivan smisao za sve, i osjećajući dah bezuvjetne privrženosti, uzvraćao je sve u punoj mjeri. Ako smo se kada razilazili u metodi koju smo usvajali, bio je dosta jedan pogled, da shvatimo obojica kako nam je cilj isti, ista misao, isti osjećaj.

»Ich hatt' einen Kameraden, einen bess'ren findst du nicht...« Zbogom, divno srce, viteže bez straha i zamjerke! Vjerni prijatelju, dobri druže, zbogom!

Ljubomir Maraković

Čekajući na publikaciju koja bi imala sabrati karakteristični izbor publicističkih radova pok. Marija Matulića, donosimo međutim, u spomen našega vrijednog suradnika, dva njegova članka od posljednjih koje je napisao. Prvi koji je izišao u »Hrvatskoj Straži« od 25. kolovoza o. g., govoreći o Mussolinijevu govoru, sličan je svojim sintetičkim pogledima onim vanjskopolitičkim člancima kakve je pokojnik pisao za »Hrvatsku Prosvjetu«. Drugi, koji sadrži domaću polemiku, faktično je posljednji članak iz njegova pera. Izišao je u broju od 4. rujna o. g., a pisan je u petak, 3. rujna. Popodne istoga dana zaputio se pisac u sanatorij, odakle se više nije vratio. (Iz tog smo članka ispustili prvi dio koji sadrži citate na osnovi kojih pisac polemizira; za nas nije važna tadanja aktuelnost predmeta, nego idejni stav piščev). Dr. Marije Matulić rođen je u Bolu na Braču 1. ožujka 1896., gimnaziju je svršio u Splitu, a od 1916. studirao je u Zagrebu gdje je i odmah ušao u uredništvo tadanjih »Novina«. Svršio je pravo u Zagrebu, a u Parizu dvogodišnji studij Visoke škole političkih i socijalnih nauka. Nakon lake i beznačajne operacije u sanatoriju, preminuo je u petak, 17. rujna o. g. Vječni mu pokoj!

MUSSOLINIJEVI ZAHTJEVI

U tutnjavi topova i zujanju aeroplana nad Španjolskom i Kinom praćenom požarima Šanghaja i skorim padom Santandera, svijet je s interesom slušao Mussolinijev govor u Palermu nakon svršenih kombiniranih manevara kopnene vojske i mornarice na Siciliji. Stari je običaj Mussolinijev da nakon govora oružja Italije sam uzimlje riječ da govori svijetu. Brenerski govor g. 1935. bio je uvertira u abesinsku vojnu, lanjski govor u Avellinu u jeku afričkog ratovanja a sadašnji palermski govor jest riječ, koja ima sasvim likvidirati abesinsku »epizodu.«

Mussolini, pošto je spomenuo sicilske probleme koje ima riješiti fašizam, izjavio je stanovnicima Sicilije, da je *Sicilija zemljopisno središte drugog rimskog carstva,* koje je osnovao fašizam. Sve će energije biti upravljene za obranu središta carstva. Najveća bi ludost bila, kad bi netko vjerovao u invaziju na Siciliju. Nikad se na njoj ne će iskrcati koji strani vojnik.

Pošto je Mussolini ocrtao *defenzivno* značenje Sicilije i svršenih manevara, osvrnuo se na odnošaje prema ostalim velikim silama. Odnošaji prema *Francuskoj* ne daju povoda za kakvu dramu, veli Mussolini. Odnošaji s Francuskom bili bi po mišljenju Mussolinijevu mnogo bolji, kad bi neki francuski krugovi manje obožavali ženevske idole i kad bi neke struje s manje ustrajnosti već petnaest godina očekivale pad fašizma. Time je Mussolini sasvim jasno aludirao na vanjsko-političku ideologiju vlade Pučke fronte u Francuskoj.

Govoreći o odnošajima između Italije i *Velike Britanije* Mussolini misli, da između njih postoji jedno nerazumijevanje. Velika Britanija još nema ispravno mišljenje o Italiji, već neko površno i pitoreskno. Još se ne shvaća, da je Italija država »mlada, odlučna i jaka«. Mussolini spominje da je u zadnje vrijeme (uslijed pomirljive reorijentacije Nevilla Chamberlaina prema Italiji) obzorje raščišćeno i izjavljuje, da se može naći trajan i definitivni sporazum između *»puta«* i *»života«*, čime Mussolini kaže, da je Sredozemno more Engleskoj put u Indiju, dok je Italiji život.

Mussolini kao uvjet toga sporazuma s Velikom Britanijom (i s ostalim državama) traži priznanje nekih realnosti. Glavna stvarnost jest »drugo rimsko carstvo«, odnosno osvojenje Abesinije. On ne zahtijeva, da Društvo Naroda prizna to osvojenje, odnosno da zabilježi jedno »rođenje«. On samo traži, da ono zabilježi jednu »smrt«, to jest nestanak Abesinije kao nezavisne države i člana Društva Naroda. Abesinija je Mussoliniju mrtvac, koji šesnaest mjeseci okužuje zrak. Onima, koji odlučuju u Ženevi, savjetuje, da to barem učine iz zdravstvenih razloga, ako ne će iz političkih.

Druga stvarnost, čije priznanje Mussolini traži, jest postojanje *osovine Berlin—Rim.* On kaže: »Ne dolazi se u Rim mimolazeći Berlin ili protiv Berlina. Isto tako ne ide se u Berlin ne vodeći računa o Rimu ili protiv Rima«. Zatim naglašava: »Između oba režima postoji solidarnost *u djelima*«.

Dalje Mussolini daje vrlo važnu izjavu s obzirom na Španjolsku u vezi sa osovinom Berlin—Rim: »Ne ćemo trpjeti u Sredozemlju ni boljševizam ni što slično«. On traži da se izbjegnu poremećenja, koja unose ljudi, koji su sasvim strani u Sredozemlju. S tim u vezi Mussolini apelira na mir sa svima državama, koje su interesirane na Sredozemlju.

Mussolinijev govor kratak je i pomirljiv, dakako uzevši u obzir Mussolinijeve prijašnje ratničke govore i njegov rječnik. *Jedini je pravi zahtjev s njegove strane, da se Abesinija u Društvu Naroda, odnosno u raznim državama ne smatra više nekom postojećom državom.* To je uvjet za njegov sporazum s Engleskom, koji vjerojatno ne će praviti nikakve poteškoće u sporazumijevanju, jer insistiranje na barem pravnom postojanju Abesinije nema za praktičnu i realnu diplomaciju, kakva je Engleska, više smisla. Chamberlain je već poduzeo korake, da ukloni neprijateljsku atmosferu između Italije i Engleske. Ne odgovara naravi engleskih državnika, da se

bore protiv jednog stanja, kakvo je bez sumnje novi položaj Italije u Sredozemnom moru nakon osvajanja Abesinije, a nemaju sredstava a ni ozbiljne volje da ga izmijene. Stoga je vrlo vjerojatno, da će Društvo Naroda izbrisati Abesiniju iz popisa svoga članstva, čime će se Mussolini zadovoljiti. Dakako Velika Britanija nastavit će svoje naoružanje jednako kao i Italija.

Mussolinijev govor izazvao je dakako brojne komentare svjetske štampe. Svaki list sa svog nacionalnog i ideološkog gledišta ističe pojedine stvari u Mussolinijevom govoru, ali bilanca je svih tih komentara, da *Mussolini ne odstupa od osnovnih linija svoje politike, napose ne od osovine Berlin-Rim,* koju smatra temeljem nove fašističke politike i obranom stanja stečena na Sredozemnom moru. Dok Mussolini nema prijatelja ni u Francuskoj ni u Engleskoj, a u sadašnjim prilikama s obzirom na vladu Pučke fronte i abesinski rat ne može ih imati, ostaje vjeran suradnji s Njemačkom i rimskim protokolima. Mussolini smatra svojom glavnom zadaćom učvrstiti stečeno a to misli lakše postići u pomirljivoj atmosferi s Velikom Britanijom, pogotovu kad se prilike na Pirinejskom poluotoku razvijaju u njemačko-talijanskom pomaganju generala Franca i kad Velika Britanija i Francuska a i Sjedinjene Države moraju svratiti svoju pozornost na prevažne događaje na Dalekom Istoku, u Sjevernoj Kini i Šanghaju. Iz Mussolinijeva govora izilazi, da on ne sprema više nikakva iznenađenja na Sredozemnom moru, ali da ostaje vjeran Njemačkoj, koja također uslijed zapletaja u Kini osjeća neko olakšanje svoje situacije.

Danas je težište događaja i omjera snaga na Sredozemnom moru u Španjolskoj, a onih u Tihom Oceanu pred Šanghajem. U tim epicentrima zbivaju se sudbonosni događaji, kojima su Italija i Njemačka zadovoljni promatrači.

NEPOZVANI ADVOKAT UDRUŽENE OPOZICIJE

Bilježimo po kroničarskoj dužnosti sve informacije, makar i protuslovne, o predstojećem živom političkom kretanju i o raznim navodnim akcijama bilo u Beogradu, bilo u Zagrebu prepuštajući za njih odgovornost listovima, koji ih donose. Te neke navodne akcije spadaju u područje stranačko-političkih djelatnosti, o kojima mi kao iznadstranački list ne kanimo meritorno raspravljati. Međutim na neke informacije ili bolje reći podvale, Wilderova lista, u koliko bi se imali odnositi na »Hrvatsku Stražu« i ljude, za kojih se javni rad obično pravi sa Wilderove strane odgovornom »Hrvatska Straža«, moramo se obazrijeti.

U prijašnjim brojevima Wilderova »Nova riječ« otvoreno je optuživala »Hrvatsku Stražu«, da sprema neku političku akciju protiv HSS a u vezi sa zadnjim političkim događajima. Ta je laž navedena i u jednoj knjizi štampanoj u Wilderovoj »Grafici«. »Hrvatska Straža« odmah je energično reagirala na te neistine i laži i dementirala ih pa sada Wilderova »Nova riječ« ne usuđujući se opetovati ih samo aludira na one svoje prijašnje podvale govoreći o tobožnjim »znakovima«, da se i na hrvatskoj strani sprema »neko grupiranje u pravcu reakcionarnih elemenata«. *Međutim zašto Wilderov list ne iznese, koji su to znakovi i koji su to »reakcionarni elementi« na hrvatskoj strani?* To hrvatsku javnost interesira i ona hoće znati za te navodne elemente, koji se spremaju razbiti kompaktnost hrvatskih narodnih redova. Dakako »Wilderov« list neka nam ne stane ozbiljno pričati o »Danici« i o akciji njezina vlasnika, jer to ne zaslužuje osvrta, već samo osude. Uostalom upućujemo Wilderovu »riječ« na dementi o »nekim *navodnim* živim političkim kretanjima javnih radnika *konzervativnog* političkog stanovišta« sa strane »Obzora«.

Wilderov list drži se otrcane i naivne metode onih džepokradica, koji okradu čovjeka, a da odvrate od sebe sumnju i pozornost, stanu iz sveg glasa vikati: »Držite tata!« pokazujući prstom na nevina. On je stao vikati na tobožnjeg tata (»reakcionara«) na hrvatskoj strani, koji hoće u vezi sa posljednjim političkim događajima praviti neke političko-stranačke akcije, da bi odvratio pozornost od faktičnog krivca na srpskoj strani. *Reakcionari su njemu na hrvatskoj strani oni, koji, — kako se iz čitave stilizacije bilješke »Nove riječi« vidi, — ispravno ocjenjuju situaciju, koja je na srpskoj strani povodom antikonkordatske borbe, ali reakcionari za Wilderovu »riječ« nijesu oni prvaci Udružene opozicije, koji su se složili s pravim reakcionarima iz*

JNS u borbi protiv ravnopravnosti katolika s drugim vjeroispovijestima i koji su se s njima poistovjetili na terenu u najžešćoj harangi protiv katoličke crkve. Međutim tko se druži i zajednički nastupa s reakcionarima, taj je i sam reakcionar, ali Wilderov list za te saveznike, drugove i suborce reakcionaraca iz JNS nema riječi osude. Naprotiv on njih hoće opravdati. Za Udruženu opoziciju, koja ne samo nije zaostajala u hajci na konkordat za JNS, nego joj je i prednjačila, hrvatska javnost treba imati razumijevanja, treba razlikovati UO od JNS, jer Udružena opozicija po Wilderovoj obrani »nije skrenula krivim putem, kad mora da računa sa raspoloženjem širokih slojeva srpskog naroda, koji svoju nestrpljivost na razne načine izražavaju«. A zašto, zapitali bismo g. Wildera? Ako je svrgnuta JNS reakcionar, ako je ona povela borbu protiv konkordata zajedno s dijelom srpsko-pravoslavne hijerarhije, ako je ona pri tom ubacivala najgore laži o intencijama katoličke crkve a u vezi s odredbama konkordata, ako je na pr. tvrdila, da će sada katolički svećenici pokatoličivati srpsko-pravoslavne vjernike, i ako se Udružena opozicija toj harangi priključila i preuzela je i proširila u svoje redove i u svoja područja, *zašto bi hrvatska javnost trebala i morala lučiti između reakcionaraca iz JNS i tobožnjih naprednjaka iz UO?* Zašto bi morali Hrvati katolici tu harangu protiv katolika, kad je vrše reakcionari iz JNS, nazivati zlom, a kad je nastavljaju prvaci UO, taksirati za dobru? Hrvatska javnost dobro znade, zašto je JNS izrabila priliku, da usprkos političkih obveza svojih prvaka prema nacrtu konkordata, najžešće ustane protiv tog konkordata i koji su je motivi pri tom vodili. JNS je pokazala pri tom samo svoje pravo raspoloženje i svoje namjere. *Ona je opazila, da je to divna prigoda, da se stvori antikatoličko i prema tome antihrvatsko raspoloženje u srpskoj javnosti.* JNS je u svom konačnom cilju išla za tim, da stvori čim veći jaz između pravoslavnih i katolika, da kod pravoslavnih vjernika ucijepi strah od tobožnje invazije katolika i da na temelju toga izazove mržnju protiv katoličke crkve, koja eto i tobože ide za supremacijom nad državom, koja hoće oštetiti pravoslavnu crkvu i oteti joj vjernike. Dakako da je JNS dobro uočila, *da se time jača strah i mržnja protiv Hrvata,* koji su katolici i koji bi navodno od konkordata najviše dobili u umišljenoj borbi protiv srpskog pravoslavlja. Dakle za JNS bi se moglo donekle reći, da je borba protiv konkordata s obzirom na psihološke i političke njezine posljedice nekako razumljiva, iako ne opravdana i logična.

Međutim za Udruženu opoziciju to se nikako ne može reći, niti se njezina rabota može ičim opravdati, kako bi to htjela Wilderova »riječ«. Ona, o čemu uvjerava već nekoliko godina, hoće sporazum s Hrvatima. Prema tome njoj ne može biti u intereesu ova borba, odnosno učinci ove borbe. Njezinoj akciji za sporazum ne može ići u prilog stvaranje neraspoloženja i mržnje na katoličku crkvu i katolike, koji su najvećim dijelom Hrvati, jer je udaljuje od njezina cilja. Prema tome, da je Udruženoj opoziciji zbilja bilo do pravog sporazuma, ona ne bi nikako dozvolila da se stvara ovako neprijatna i neprijateljska atmosfera protiv Hrvata. *Zbog toga ona se nikako pravoslavne hijerarhije i JNS, a kamo li prenije smjela priključiti akciji dijela srpskouzeti sve njihove parole, harange, klevete i laži, i dapače staviti se na čelo takve odvratne kampanje.* Jer to znači, da se UO stavlja u službu onih antisporazumaških i antihrvatskih elemenata, koji su u ovoj borbi vidjeli sredstvo za draženje i za neprijateljstvo pravoslavnih i katolika, Srba i Hrvata, i *koji će u stvari imati od toga glavnu korist bez obzira na taktičke i stranačke vladavinske kombinacije.*

Naprotiv prvaci UO, da su zbilja za iskreni sporazum i pravu ravnopravnost, trebali su energično ustati protiv takve kampanje, odnosno protiv takvih parola, haranga i laži. Oni su se morali ograditi od takvog načina borbe već u svom interesu, odnosno zbog svoje sporazumaške politike. Oni nijesu nikako smjeli pokazati hrvatskoj i katoličkoj javnosti, da su se stavili zajedno s JNS pod vodstvo nekih srpsko-pravoslavnih hijerarha i da između njih u tome nema razlike, jer su oni prema katolicima isto. Jer svaki Hrvat-katolik mora iz tog držanja izvesti jedini ispravni zaključak, da *između te šarene družbe nema razlike ni u ciljevima, ni u osjećajima, već da su oni isto, a da se razlikuju samo u taktici, ali u odlučnim momentima da su oni jedno, da oni zajednički reagiraju i da iz njih*

progovara ista duša, makar jedni imali etiketu JNS a drugi UO a treći srp i čekić na čelu, a četvrti nešto sasvim suprotno.

Zato hrvatska katolička javnost odbija nepozvano advokatisanje Wilderove »riječi« u prilog Udružene opozicije i ne će da u pitanju antikonkordatske borbe razlikuje Udruženu opoziciju od reakcionarne JNS, niti da joj izda svjedodžbu ispravnog držanja u tom poslu.

Naprotiv hrvatska javnost indignirana je tim držanjem i ne vjeruje, da ti isti ljudi, koji ne samo nijesu našli ni riječi osude antikatoličke harange, već su joj se stavili najoduševljenije i najiskrenije u službu, mogu biti iskreni pobornici ravnopravnosti katolika i Hrvata s ostalim vjerama i narodima.

† *Dr. Marije Matulić*

P R E G L E D

PORTRET KRAJA

BUNJEVCI

I.

Za sve što je u našem javnom životu promašeno ili loše učinjeno, pripisuje se običajno krivnja »prijašnjim režimima«, pri čemu se dakako misli na izvjesne ljude koji su bili na vlasti ili izvjesna razdoblja parlamentarnog ili neparlamentarnog života. Međutim, ono što je učinjeno Bunjevcima, ide na račun svih »režima« i svih vremena, od oslobođenja amo. Poznata anegdota o austrijskom caru koji je prolazio Dalmacijom, pa kad je vidio lijepu i čvrstu Napoleonovu cestu, izjavio: »Šteta, što Napoleon nije duže ovdje vladao« — mogla bi se, u izvjesnoj mjeri, primijeniti na većinu ostalih naših krajeva. Kakva takva bila tuđinska vladavina, ostavila je, kako gdje, narodu bar relativnu mogućnost da stvara i da se razvija, dala je ili tehnička sredstva ili vanjske preduvjete za ono, što se, nakon prevrata, moglo preuzeti kao trajna tekovina i gotova osnovica za dalji uspješan rad. Bunjevci su prošli svakako od svih najgore. Madžarski megalomanski centralizam koji je išao zatim da od Budimpešte stvori New-York, a u provinciji da, radi slikovitosti, zadrži Wild West čarda i čikoša, uz to krajeva plodnih i bogatih koji se daju to bolje eksploatirati u korist »prijestolnice« što je pučanstvo primitivnije, taj je bezobzirni i nacionalno šovinistički centralizam ostavio Suboticu, jedan od najvećih gradova u pokrajini, kao grad s karakterom velike selendre ili, u najboljem slučaju, unosnog ali inače neznatnog trgovišta. To više što pučanstvo nije pripadalo dominantnoj rasi, a nije imalo ni onu spretnost i trgovačku promećurnost, koja je od vojvođanskih Srba učinila bogataše osnivače Matice Srpske, Tekelijanuma, kulturnih i političkih akcija i listova koji su čak preuzeli predvodnu ulogu u srpskom kulturnom životu. Katolici, pa prema tome upućeni da idu u istu crkvu s Madžarima, Bunjevci su bili tu izvrgnuti opasnosti da ih ovi sasvim progutaju, to više što su, svi seljaci ili seljačkog podrijetla, zadržali bezazlenu ćud i onu neku bespomoćnu naivnost koja je toliko simpatična u ličnom saobraćaju, a toliko opasna kad treba da se odupre i bori. Hrvati, trebali su da nađu potpore kod svoje braće, to više, što su ova pripadala istoj »poli« monarhije. Ali dok su i u samom Zagrebu redovno šetali žandari s nataknutim bodovima i po samom Zrinjevcu, prelaženje preko Drave činilo se kao fantastična pustolovina. Nije li Kurelac u svoje doba dospio u zatvor popisujući nevino gradišćanske »Jačke«, pa otkud da se onda nađe netko tko bi dopro i u samu »Szabadku« i progovorio ljudima njihovim materinjim jezikom? Ipak, svatko je u Hrvatskoj znao za svoju tamošnju braću koja, unatoč svemu, nisu ostavila svog jezika, iako im je narodnost postala »bunjevačka« ili »šokačka«. Pripadanje Miroljuba Evetovića zagrebačkoj školi lirike osamdesetih godina, njegovo izrazito pjesničko duhovno drugovanje s Arnoldom, Deželićem st., Harambašićem, a naročito Hranilovićem, drugom i po zvanju, sasvim je očito na prvi pogled njegovih pjesama. One jasno svjedoče da je hrvatska kulturna sfera zasizala ipak i do te zapuštene istokrvne braće, dok divni lik biskupa Antunovića pokazuje, koliko superiorna inteligencija, plemeniti idealizam i čvrsta

odlučnost može učiniti na polju prosvjetnog i narodnog pionirstva, ako čovjek umije iskoristiti svoj položaj na dobro svoga naroda.

II.

Kad je došao prevrat, Subotica, jedan od tri najveća grada u državi, nije imala nego jednu gimnaziju i, kako je ta trebala da se nacionalizira a nije bilo domaćeg nastavničkog podmlatka, došla je u ruke onih koji su drugdje bili suvišni pa, prema tome, i kvalitativno inferiorniji. Umjesto da su se na tu izloženu točku koja je, osim toga, značila kompaktan i brojan nacionalni elemenat, smišljeno i po osnovi slale ponajbolje sile koje bi omogućile što skoriju izgradnju solidno obrazovane domaće inteligencije, subotička je gimnazija bila neki »scampolo« s preostacima onoga što se drugdje nije moglo upotrijebiti. Bilo je i izuzetaka, dakako; ali osnovna smjernica bila je takva, odnosno, kao često kod nas, nije bila nikakva. Različiti od vojvođanskih Srba ne samo vjerom, nego i dijalektom, temperamentom i socijalnim položajem, Bunjevci su iziskivali naročitu pažnju. Činjenica, da su uslijed smišljene madžarske politike više manje ostali u »tmini neznanja«, veoma je opasna, jer primitivan svijet, kao što se opaža na pr. i kod bosanskih muslimana, ne snalazeći se i ne nalazeći niotkud pravog razumijevanja, lako požali za prošlošću. I to još lakše, što su ga uskoro stale biti teške krize finansijskog i ekonomskog karaktera. Tako je sve pridonijelo da se upravo razgrađuje, umjesto da se gradi. Samo s tri srednje škole, dok ih na pr. u Zagrebu ima blizu petnaest, ne dajući čak ni posebna impulsa za obrazovanje djevojaka; bez kazališta, dok na pr. daleko manja Ljubljana ima dva; bez ikakvih naročitih kulturnih institucija, Subotica predstavlja zastrašan primjer nehaja, nemara i nerazumijevanja odvajkada, pa i u eri oslobođenja. Kada su se raspoređivali fakulteti, Skoplje je dobilo filozofski jer da, za nacionalno osvještenje onoga teritorija, treba u prvom redu što više domaćih nastavnika; Subotica je, naprotiv, dobila juristički fakultet, radi rekrutiranja upravnih i sudskih činovnika (koji su, unatoč tomu, na svim znatnijim mjestima još uvijek iz drugih krajeva), a na činjenicu, da bi za grad kaošto je Subotica, trebale bar još četiri srednje škole, nitko nije ni pomišljao (dvije muške i jedna ženska gimnazija, srednja tehnička ili stručna škola, trgovačka akademija, pa ženska i muška učiteljska škola). Radi krize koja je upropastila inače bogatog bunjevačkog seljaka, dakako da taj sada ne šalje djece u srednju školu, jer ne može. Ali šta je tko učinio za to da se ekonomsko stanje tamošnjeg seljaka popravi i ublaži? Ima li u Subotici ikakav državni konvikt gdje bi se besplatno školovala siromašna djeca ili sirote? Drugdje se, u tom već zaista znatnom razmaku vremena, u kolonijama učinilo više i bolje, nego kod nas u našem vlastitom kraju, kojemu se doista vrlo slabo dokazalo u praksi da je oslobođen i preporođen, duhovno i nacionalno. A ipak, onim što su dosad dali, tako rekavši sami od sebe i bez ičije prave pomoći, Bunjevci su pokazali da u tom sasvim nenačetom i dragocjeno uščuvanom elementu ima talenata i latentnih snaga koje bi i te kako opravdale sve što bi se uložilo u pridizanje toga zapuštenog naroda i štaviše, stostruko naplatile.

Prvi koji se u novim prilikama javio kao vjesnik bunjevačkih kulturnih aspiracija, bio je g. Petar Pekić. U vrijeme dok su još onim krajevima hodale interaliirane komisije mjereći granice, određujući dunavske konvencije i dr., g. Pekić je preveo na francuski Mažuranićeva »Smail-agu«, manifestirajući svoju nacionalnu i kulturnu pripadnost i hoteći strancima pokazati da nismo ništa izgubili od kulturne superiornosti kad smo se izvili ispod Turulova krila. Madžarski grofovi, rasipajući kavalirskim gestima novac u korist svoje »bijedne« i »siromašne« domovine, govoreći savršeno francuski i očaravajući pariske salone svojim »viteškim« vladanjem, osvajali su nanovo izgubljene pozicije u političkim i diplomatskim krugovima, dok je ovaj pojedinac, ničijom potporom, tako rekavši samouk koji je već gotovo izgubio vid u neumornom prekapanju knjiga, perom u ruci, oružjem duha, nastojao pokazati čitavom svijetu ono što nisu vidjeli oni »iz nizina otkud vida nema«. Koliko je uopće moguće prevesti Smail-agu, pogotovu na francuski jezik, g. Pekić je dao dosad najbolji njegov prijevod. Uza sve nužne nedostatke, ljepota i plastika stila, i usudna težina događaja došli su nerijetko do začudno dobra izražaja.

Nije bio stručnjak-historik, kada je poduzeo da napiše svoje omašno djelo »Povijest Hrvata u Vojvodini«, ali je osjećao njegovu prijeku potrebu: dok su još živi svjedoci presudnih događaja, dok se još nije satro dašak prvotne svježine sa slika i pojava, trebalo je pobilježiti, utvrditi, ispripovjediti. Pekićevo djelo nije definitivna povijest Bunjevaca, vojvođanskih Hrvata, ali je dragocjena riznica, izvor i podloga za buduće stručnjačko djelo. Osim toga, u smušenom kasnijem toku događaja, ona je svjetionik i uporište. Nikakvo nasilje, nikakva kasnija »stilizacija« ili historijska »interpretacija« ne će moći pobiti činjenice, da je 1918. kao znak slobode i narodne svijesti, na subotičkoj gradskoj vijećnici izvješena hrvatska zastava. G. Pekić je to ne samo zabilježio i ispripovjedio, nego je donio i sliku toga velikog događaja, zapisavši i imena učesnika, dodavši i njihove slike. I tako nikada nitko, ni s desna ni s lijeva, ni odozgor ni odozdo, ne će moći poreći tu historijsku činjenicu koja ima značenje Marseljeze.

III.

Poznato je da su madžarske škole, naročito u provinciji, prije rata bile na nižoj razini od austrijskih, po kojima su se ravnale naše hrvatske. Hrvatske su svjedodžbe u Austriji uživale potpunu ravnopravnost, dok su za madžarske vrijedile izvjesne rezerve. Stoga kultura koju je stekao g. Pekić i koja je u po kojem pogledu upravo zamjerna, ima više manje karakter autodidaktski, samoučki, s prednostima i nedostacima takva rada. Izdašno poznavanje stranih jezika i njihovih literatura, naročito u njihovim klasičnim epohama, daje mu obilne zalihe znanja. Ali sve se to ne može otresti izvjesnog diletantizma, ma kako duboko inače bilo nastojanje njegova duha. A to se, u glavnom, osjeća u smjeru rada g. Pekića. Nije nam pobliže poznata madžarska književnost u svojim pojedinim epohama, ni način i mjera u kojoj je ona postala duševna svojina naših ljudi u Vojvodini. Svakako je karakteristično da je oko mijene osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća, u srpskoj književnosti, Vojvodina vrlo plodno tlo za moralizatorne racionalističke tendencije Dositija Obradovića, Milovana Vidakovića, Sterije Popovića, Lukijana Mušickog i dr. Svi su oni ili iz tih krajeva, ili su u njima živjeli i djelovali, a Vidakovićeve romane izdavala je uvijek iznova novosadska knjižara Braće Popovića sve do rata.

Ne znam da li je sve to u vezi s književnim radom g. Pekića, ali taj rad svakako ima pretežno takav karakter. To pokazuje njegova »Rasprava o smrtnoj kazni«, a oba njegova romana više su didaktično-moralizatorna nego li invenciozno-poetična. Naročito prvi, »Novi ljudi«,[1]) izraziti roman à thèse sa zahtjevom da se »novi ljudi« odreknu suvremenog naoružavanja i militarizma, s motivom po kojemu junak romana gubi ljubljenu djevojku jer mu se ona otuđuje za dugog njegova izbivanja, dok je morao služiti vojni rok. Ta je idejna okosnica i suviše jasna, očita, to više što je autor, izbjegavajući crte koje je smatrao sporednima, deskriptivne i psihologijski-analitičke partije sveo na minimum, odnosno na neke opće i sumarne karakteristike, nerijetko isprepletene moralizatornim maksimama ili opažanjima. Tako na pr. kada crta život djevojaka u penzionatu u Gracu gdje je bila i Zdenka: »Izložene klimatskim i društvenim utjecajima, one u principima bijahu složne. Njihova svrha bijaše zajednička, njihov ideal isti. One su težile da budu sretne te i druge učine sretnima. Inspiracija njihove želje bijaše u svetosti porodice. Život u braku je najviše zaokupio njihove misli. One su htjele sve lijepo a ništa nemoguće, ali život ne donosi uvijek dobra već i zla«. I tako su »Novi ljudi« od samog autorova nastojanja da ne pusti maha mašti koja možda ne bi dala toliko mogućnosti ideji da što jasnije iskoči, izgubili u priličnoj mjeri spontanost likova i uvjerljivost situacija, i onu sugestivnu stvaralačku moć romansijera, kod koje se uvijek pitamo kako je mogao tako nečujno ući u svaku žilicu, u svaki gest svojih lica i, ne tumačeći ih, živjeti njihovim životom, dajući tako odgonetku njihova bića.

Drugi roman g. Pekića, »Uvela ruža«,[2]) opsegom je znatno veći, no radnja nije mnogo razgranjenija, ali su detalji bolje i realističnije izrađeni. Na žalost jezične pogreške i nepotrebni provincijalizmi znatno smetaju. Oni doduše daju boju kraja, ali njihova upotreba nije karakteristična već slučajna i neopravdana. Još uvijek ima tu izvjesne refleksivne sentimentalnosti, nekog didaktičkog komentiranja događaja, ali slika života daleko je bliža i oštrija. A ono što nam se tu iznosi kao tipski isječak života u Subotici, nije baš vrlo utješljivo. Spletke i ogovaranje oko braka, koji je nerijetko predmet nečasnih spekulacija, na štetu poštenja i ljubavi. Pri tom je karakteristična jedna činjenica: kako se mnogo govori i kako se lako vjeruje, a još lakše postupa. Značajka milieua u kojemu se stupanj duhovne kulture nije znatno podigao, u kojemu ne ispunjaju duše pretežno viši interesi, a nema superiornijih kriterija za prosuđivanje vrijednosti života i njegovih pojava. Nesretan brak dobre i poštene djevojke kojoj je uništio miraz muž rasipnik i ništarija. Brutalno postupanje sa ženom ide čak tako daleko da muž dovodi u kuću drugu, koja je svijesno i smišljeno rušila ženina prava. Međutim, muž doživljuje to isto od one koju je doveo i koja ga, konačno, natjera u smrt. Mladen se ubija radi pronevjerenja, Jozefina odlazi s drugim koji je zajedno s njom prouzročio Ružinu nesreću, ali on i nju ubija da se dočepa ukradenog novca. Međutim, novac je potonuo s njom zajedno u more. I tako, krivci nalaze zasluženu kaznu, malo i suviše točno i neminovno; Mladen se bar u oprosnom pismu pokajao a Ruža, prevarena i ponižena, ipak, ako i pokasno, nalazi naknadno svoju sreću. Rasplet intrige, iako je vješto proveden, baš tim pokazuje nešto suviše moralizatorne namjernosti. Ali likovi, situacije i opis slika milieua, koliko god su teški i mučni, baš zato zaslužuju našu pažnju. Čitav roman ima oštar prizvuk kakve chronique scandaleuse ili šarenog klupka »Domaćih vijesti«. Ali čovjek dobiva neminovno dojam da ti skandalski sukobi nisu nipošto traženi, nego da je posljednji čas da se spasava elemenat koji je po sebi zdrav i čvrst, ali ga opasno rastvara gnjilež ustajalosti, skučenih prilika, nestašice velikih perspektiva i svježeg zraka, stvoren kulturnom zanemarenošću i sapetošću duha.

IV.

Ako »Uvela Ruža« g. Pekića ima već više realističkih elemenata koji nam otkrivaju karakteristične strane milieua, unatoč inače idealističko-moralizatornom stavu pisca, to se gđa. Marica Vujković u svom romanu »Valjda je moralo bit«[3]) sasvim odrekla svakog stava prema životu i njegovim pojavama prepuštajući se, kako sam naslov kazuje, nekom pasivnom fatalizmu. Možda to, za autoricu, vrijedi samo s obzirom na staru »Nanu« Ciliku, smrću koje se završava roman. Ali djelo nije pisano u subjektivnoj formi, a osim stare Nane ima tu više jednako zamašitih lica, tako da se upravo nitko ne može smatrati glavnim. Nosilac je radnje faktično čitava porodica, i u sudbini te porodice autorica ne daje doduše nikakvo rješenje problema o biti i smislu života, ali iznosi eklatantnu i neodoljivo realističnu sliku bunjevačkog života u samoj Subotici. Iako je naime glavni tragični motiv u tom što su Bunjevci prezreni i neuki »parasnici«, seljaci, parije, a Madžari »gospodari«, ipak su oni ovdje samo seljačkog podrijetla, a inače gradski stanovnici. Milieu sela nije ovdje ni istaknut. Radnja se počinje baš u času kada je Luka Tumbas postao »varoški sluga«, te je tako maloj i simpatičnoj porodici: ženi Ciliki, i dvojici sinova, Peri i Antunu, osiguran ljepši i bezbrižniji život. Ali ne za dugo; tek što su sinovi poodrasli, teški kontrasti milieua donose tragične zaplete. Pero koji je izučio zanat i postao trgovački pomoćnik, mogao je biti sretan s Julkom, skromnom i tihom djevojkom koju je doveo kao »uskočkinju«, jer je ona, doduše sirota, bila »sabovica« (krojačica) i valjana domaćica. Ona mu je dala i dvoje djece, Tezu i Tonku, ali je radi svoje teške i mučne mladosti uskoro umrla od sušice. Međutim Antun, mlađi sin, kojega roditelji nisu mogli školovati uporedo sa starijim te je ostao seljački najamnik, nadničar, baš zato svakom zgodom nastoji da nazlobi bratu i roditeljima. Tako im dovodi u kuću Rozu, bivšu služavku koja ima nezakonito dijete i od koje svi u kući zaziru, iako bi ona htjela da im bude dobra i uslužna. Međutim, kako se Antun od prkosa nemilice opija, bio je pijan kad je doveo Rozu, a pijan i kad ju je odjednom otjerao, silovito, bezobzirno i bahato, dovedavši drugu djevojku, Lizu, koja ostaje u kući i prijekim okom gleda sve što se učini u korist starijem bratu, ili njegovoj djeci. A ovo posljednje postaje uskoro i te kako potrebno. Pero, koji

[1]) Petar *Pekić*, Novi ljudi, Subotica 1932.

[2]) Petar *Pekić*, Uvela ruža, Subotica 1934.

[3]) Marica *Vujković*, Tako je valjda moralo bit, Beograd 1935., Zadružna štamparija.

je bio prije čestit i razborit, zaželio se odjednom gospodstva, i uzeo za ženu Madžaricu Eržiku. Ta se isprva znala umiliti i Nani i djeci; ali kad je postigla svoje — jer Pero postaje uskoro samostalan i imućan trgovac — ona pretvara sirotice Tezu i Tonku u prave mučenice, štaviše navodi mlađu pastorku na to da denuncira svoju sestru, i tako stvara pakao i među te dvije nevine duše. Nana se uporno bori za dvoje siročadi; katkada uspije štogod i kod sina, ali bahata »superiornost« Madžarice koja hrvatski govor Bunjevaca naziva »lajanjem«, imponuje zaluđenom Peri, a nesretnu Nanu baca u očaj. Ratno doba (jer se roman počeo u predratnoj Ugarskoj) donosi Peri konjunkturu i veliko bogatstvo, a zato ga još više otuđuje od njegovih već ostarjelih roditelja. Ujedno, političke prilike za rata stvaraju još veću mržnju i prezir Madžara protiv Bunjevaca. Kad se rat završi, Teza i Tonka ostentativno govore »bunjevački«, ali to je i sve čim se mogu odmazditi maćehi koja ih još uvijek progoni zlobom, štaviše onemogući i Tezi ulazak u samostan oklevetavši je kod redovnica. Zakleta Madžarica, ona šalje svoju rođenu djecu u Madžarsku, a muža natjera da proda dućan i sav novac uloži u Madžarsku. I tako ga malo zatim devalvacija uništi posve. Teza nalazi privatno namještenje (jer i tu zloba Lize, Antunove žene, ne da da se ona nastani kod djeda i bake, da ne bi pobrala baštinu), a napokon i mladoženju. Taj se zove Rada Jovanović, iz Beograda. Dakako da je druge vjere, i stara Nana koja je međutim izgubila muža, a za svoje unučice žrtvovala svu sebe, ne može da podnese toga udarca: i Teza polazi onamo kamo je ona ne može slijediti. »Zdravo Marijo, milosti puna! Moli se kod Sina svoga za svoju Tezu!... Samo Ti, Majko Božja... ne ostavljaj... pomozi... ako tako mora bit...!« — s tom molitvom na usnama umire starica.

Autoričin stav prema čitavoj to životnoj tragici namjerno je neodređen i nejasan. A to je i krupna šteta po djelo. Dakako, pisac ne smije biti neobjektivan i pristran. Ali on ne može ni skrštenih ruku pribivati rasulu i propasti jedne porodice koja predstavlja njegovu krv, njegovo očinstvo i djedovstvo od starine. To više, što je gđa Vujkovićeva ovdje uporno prstom uprla u žive rane bunjevačkog nekadanjeg i sadanjeg života. Bezobzirna impulsivnost temperamenta koja dovodi do najnepromišljenijih i najfatalnijih koraka, ogovaranje i spletkarenje kao glavna zabava mrtvog milieua bez ikakve više pobude, suviše meka dobrota ili, oprečna, tiranska grubost u odnosu između roditelja i djece: sve to nije slučajno na dnu tragike čitavog ovog zbivanja. Autorica se nije toliko upuštala u vanjske faktore koji stvaraju i rastvaraju socijalni poredak u ovakvu milieuu. Ona je ostala kod rodbinskih, ljudskih, građanskih odnosa među ljudima, i tu je upravo dokumentarno otkrila teške uzročnike zla: podijeljenost u kaste: Madžari i Bunjevci, »gospoda« i »parasnici«. Zatim, s jedne strane tradicionalna i duboko u duši uglavljena vjera, pouzdanje u Boga i povjerenje u kršćanski moralni poredak: a s druge strane barbarski običaji primitivaca koji spontano i nekažnjeno krše sve ograde morala: »uskočkinje« — djevojke dovedene bez pitanja, bez sporazuma s roditeljima, bez računa; teško opijanje, ciganske muzike i bančenje; žena izbačena isto onako bez računa, kao što je dovedena. Tu je naročito dirljiva povijest nesretne Roze, koju Antun pijan dovodi i koja, na zlu glasu kao mati nezakonita djeteta, nailazi na neprijateljstvo svih, čak i stare Nane koja je inače tako blaga i dobra, te ne može prežaliti svoju tihu i poslušnu snahu Julku. A ipak, ta je Roza nesretna djevojka. Sirota, morala je zarana u tuđu kuću gdje su je bahati gospodari iskorišćavali. Badava se ona opirala dokle je god mogla; u njenu padu nije bilo ni želje za užitkom, ni volje za grijehom: ona je za njih bila rob, životinja, stvar, bez časti i bez obrane.

Koliko moramo bezuvjetno prigovoriti gđi Vujkovićki, da je njezin roman brod bez krmilara (ali i to je karakteristično za situaciju Bunjevaca), toliko moramo kazati, da je njezino crtanje svih tih teških stvari diskretno i delikatno. Ona nikad ne ulazi u detalje koji bi imali da zadovolje nezdravu radoznalost čitalaca, ali ona, u drugu ruku, ne prikriva ni potresnu strahotu činjenica: pomršene granice i pojmovi morala, ljubavi, čovještva, dobrote; mržnja, zloba, pakost, preplećući nemilice sve putove života. I ne može se kazati da su gdje loši karakteri ili opačine prikazani »romantički« neuvjerljivo, pretjerano. Sve se razvija zaista svojim tokom, kaošto je i istinita blaga dobrota i ljubav Nane, njezin neustrašivi hod putem kojim je vodi srce, dobro — nažalost, katkad i predobro. Kao primjer pripovijedanja gđe. Vujkovićke donosim tako jednostavno i nenamješteno dirljivi prizor Julkine smrti:

»Ciliki se činilo kao da je Julka tražila, da joj donese ukuhano voće, jer je nešto govorila i spominjala »dunct«. Samo što Cilika nije mogla točno da razabere šta govori. Ipak je izašla u kuhinju da donese u jednoj čaši ukuhane višnje što je Julka mnogo volela.

— Julka, rano, evo, Nana ti donela višnje — rekla je približivši se njenu krevetu i nagnuvši se nad bolesnicu.

Julka je nepomično ležala okrenuta prema zidu i ništa se nije odazivala na svekrvine reči. Cilika je nežno prodrmala za rame, nudeći joj jednako višnje i veseleći se što je Julka tražila jelo, jer već nekoliko dana nije skoro ništa okusila. Na ponovno nukanje svekrvino Julka se polako okrenula, otvorila velike crne oči i jedva čujno rekla:

— Šta ste me, Nane, dirali? Tako mi je lipo bilo tamo.

Zatim se ponovno okrenula zidu, zatvorila oči i umrla tiho, a da više nije ni progovorila.«

(U ovom su citatu popravljene neke jezične pogreške, da ne pokvare dojam stila). U tom jednostavnom isječku života ima tihe veličine koju nije dosegao po koji današnji naš priznati pripovjedač koji ide za bučnim efektima i za suviše rječitim komentarima.

Unatoč autoričinu skepticizmu koji se osjeća u nekim nuzgrednim izjavama o vjeri, unatoč njezinu potpuno pasivnom stavu prema raspletu čitavog romana, treba kazati, da bi s nešto više intenziteta i konsekventnije izgradnje, lik stare Nane (Cilike) bio upravo grandiozan tip izvjesnih mističnih duša iz svakidanjeg života naših netaknutih, starinskih »širokih« krugova naroda, i da bi se i te kako isplatilo, psihologijski dublje uroniti u takvu dušu koja, unatoč svemu, živi s Bogom i u Bogu. Ali gđa Vujkovićka, kako je poznato već i iz njenih prijašnjih novela, gleda na probleme vjerskog života s nekom površnom ravnodušnošću ili neopravdanom gorčinom. Nikakva razočaranja u životu, nikakva lutanja vlastitog duha, ma šta ih izazvalo, ne mogu pobiti opstojnost vječnih istina, a ni ukloniti žeđ ljudskoga srca i onaj vječiti »nemir, dok ne počine u Njemu.«

Gđa. Vujkovićka napisala je svoj roman ekavštinom, razlikujući se u tom od Miroljuba, od gg. Pekića, Čovića, Kokića i čitavog niza mlađih Bunjevaca koji izdaju »Klasje naših ravni«. Međutim, dijalog je u ovom romanu redovno ikavski, s karakterističnom, tako toplom i mekom, bunjevačkom nijansom. Rječnik, način izražavanja i mišljenja pretežno imaju vjeranu lokalnu boju koja također daje knjizi dokumentaran karakter. Na žalost, kao kod gotovo svih bunjevačkih pisaca, zanemarenost jezične pravilnosti i čistoće pokazuje također očito kako je malo pažnje posvećeno tome našem kraju u pogledu formalne i prave, duboke i temeljite narodne kulture.

V.

Ako roman gđe. Vujkovićeve daje dojam nijemog užasa nad bezizlaznošću zagušljive atmosfere koja ne vodi dobru, »Doktor filozofije« g. Marka Čovića[4]) zaprepaštava svojim stavom divljeg otpora i bijesne uzbune. G. Čović pripada mladoj generaciji, mlađoj nego što je njegov junak, »doktor filozofije«, i to čini da razumijemo koješta što nas u njegovu romanu teško smeta. Ali ako riječ gđe. de Stael vrijedi subjektivno prema onom o čijim se pogreškama radi, to objektivno nikako ne može razumijevanje značiti i praštanje. Nemoguće je, naime, dati i u kojem obliku sankciju strahovitom, krvavom raspletu u ovom romanu u kojemu glavno lice, Lajčo Stipić (još k tomu doktor filozofije), ubija svoga nekadanjeg školskog druga i njegova oca. Istina je da je od prvog časa, instinktivno i neiskorenivo, Mirko Frančić, sin pokrštenog Židova i velikog trgovca, bio i ostao Lajčin najteži suparnik i protivnik koji mu je najposlije preoteo i djevojku. Istina je i da je Frančićev otac, krvopija čitavoga kraja, uništio Lajčina oca kad je ovaj prodavao komad po komad imanja i postao beskućnikom, samo da iškola do kraja svoga sina. Istina je da Lajčo, doktor filozofije, koji s diplomom dobiva mjesto suplenta u Čačku, ne može ni pomisliti na to da vrati ocu ono što je za nj uložio i što bi ga spaslo od propasti. Ali od-

[4]) Marko *Čović,* Doktor filozofije, Zagreb 1937., Tiskara Ivan Rast.

mazda koju on sam uzima, očajan dakako i izvan sebe od bijesa, ostaje ipak činom koji mu oduzima moralnu kvalifikaciju da ga smatramo pravednim osvetnikom i čovjekom dostojnim svoje intelektualne razine. Vidjeli smo doduše kod gđe. Vujkovićke naglost i sklonost silovitim ekscesima, možda kao posljedicu dugog gospodstva madžarskog, kod inače mekih i tako pitomih Bunjevaca. Ali kontrasti u temperamentu i karakteru mogu biti i znak primitivnog milieua, bez krivnje tuđega gospodstva. Svejedno. Zamisliti da nosilac inače tako simpatično svježe i plemenite duše svršava kao robijaš, ostaje ne samo bolno nego i nepravedno, neuvjerljivo. Pok. Branimir Ćosić dao je u »Pokošenom polju« manje drastičan odnosno manje tragičan takav sukob, s većom uvjerljivošću baš zato što ni zločinstvo ni kazna nisu tako bezizlazno okrutni, nemilosno surovi. A k tomu se još Lajči u tamnici javlja njegova djevojka koja ga u duši nikada nije ostavila — ali šta sve to znači za čovjeka koji je dvostruki ubojica?

U korist autorovu, subjektivno i zato što se ipak radi o pjesničkoj fikciji a ne o nekoj stvarnoj tezi, možemo navesti njegovu mladost i činjenicu da je, nošen tom sjajnom i nepromišljenom mladošću, pisao čitav roman na dušak, bez predaha. To se nesumnjivo osjeća od prve do posljednje stranice i ta jurnjava stvaralačkog zanosa, tako rijetka kod »ideološke« cerebralnosti današnje književnosti, ima nešto neodoljivo simpatično, i ako, kako se vidi, u rješenju motiva i neoprostivo prenagljeno. Zatim, u korist je autorovu činjenica što je, uletjevši svojom zadahtanom mladošću u motiv težak i zlokoban, zazvao u pomoć jedan veliki literarni duh, ali baš zato nemoguć da mu pomogne jer je za nj prevelik, a za težinu njegova motiva nerazmjeran. To je Dostojevski »Zločinstva i kazne«. Lajčo ga je čitao, pa se i odviše lako poziva na nj u svojoj muci i u zamagljenosti svoga postupanja. Ali Raskoljnjikova prati piščeva psihologijska oštrina i dubljina, kakve ne može imati g. Čović, i lik Sonje Marmeladove koja znači za Dostojevskoga jamstvo njegova preporoda. Sve je to kod Dostojevskoga zaronjeno u moralnu i psihologijsku problematiku, o kojoj se može diskutirati, ali joj se ne može poreći umjetnička uvjerljivost. No g. Čović je daleko više na tlu stvarnih problema svoje okoline i njezina života, da bi ujedno, pozivajući se samo na lektiru Dostojevskoga, mogao pravilno zahvatiti i problem moralne ravnoteže u poretku ovakvih obračuna među protivnicima na život i smrt. Stoga moramo iskreno požaliti što g. Čović, vođen suviše mladošću i literaturom, nije potražio uvjerljivijeg izlaza, koji nije morao značiti nikakav jeftini happy-end, ali je mogao i morao biti manje krvav, manje mahnit, a više u razmjeru s cjelinom zbivanja, s razvijanjem radnje i karaktera.

A to je to više šteta, što se u »Doktoru filozofije« očituje pripovjedački talenat snažan, zanimljiv, spontan, kakvih ima malo u našoj suvremenoj književnosti. Prvo poglavlje romana, »Mali svinjar«, ne ustručavam se nazvati antologijskim komadom i prekrasnom vizijom veličine i upravo grandiozne ljepote seljačkog života i seoskog pejsaža kako se odražava u nevinoj djetinjoj duši. »Lijepa naša domovina« koja kao svijetla nit — naziv knjige koju je »mali svinjar« dobio za nagradu — obasjava čitavu nezaboravnu sliku, nigdje nije našla tako svjež i tako živ, tako neposredan i tako srdačan komentar, kao na ovim stranicama iz života Hrvata Bunjevaca. Prvo snalaženje maloga seljačića u gradu, u školi, također je pisano psihologijskom instinitošću i sugestijom koja se ne zaboravlja. Nešto je nategnuta, suviše napeta, neprestana i neminovna opreka između Stipića i Frančića, očito za volju neizbježivom i strahovitom srazu na kraju. Ali uza sve to u tragici porodice Stipića i njihovu odnosu prema Frančiću nema one romantične đavolske demonije kao u Dikensa ili u Šenoe. Sam problem i suviše je doživljen, i suviše istinit, a pisac ga u biti postavlja dobro. Strašna dilema da u prilikama kakve jesu, seljak ili ostane neuk i bez škola, bez ambicija da svoje nenačete snage i rijetke darove pridonese koristi naroda ulazeći i u druge slojeve njegove socijalne strukture; ili da spadne na prosjački štap dok iškoluje sina, a taj da sa svim stečenim diplomama ostane još veći prosjak, koji čak ne može ni da ostane u svom zavičaju (u Subotici, g. Pekić, pisac Povijesti Hrvata u Vojvodini, izgubio je službu; profesor Malagurski, izdavač »Klasja naših ravni«, umirovljen je s neznatnim brojem službenih godina...). To je situacija daleko realnija i od proslavljenog Kovačićeva Ivice Kičmanovića.

Ima tu, osim toga, i lokalnih detalja koji su svojom pitoresknošću zanimljivi, drugdje nepoznati, kao na pr. običaj spaljivanja đačkih kapa nakon mature, u Paliću. Ima i opet konstatacija vanredne oštrine, kaošto je bescjenost intelektualnog, naročito literarnog rada kod nas. Sasvim je jasno, na žalost, koji su to listovi u Zagrebu kod kojih Lajčo Stipetić ni uz najbolju volju za svoju suradnju nije mogao dobiti honorara, premda je bio u nevolji... Sve je to viđeno, doživljeno, jasno i opipljivo. Uza sve jezične i stilske nedostatke, ima tu riječi i obrata koji iznenađuju svojom novošću i svježinom. Ritam pripovijedanja teče glatko i lako, ne zamara nepotrebnim ni opisima ni refleksijama, a ipak centrira točno i misao i osjećaj u svojoj zadihanoj lapidarnosti. Prizor u kojemu Stipić, nakon tvornoga sukoba s Frančićem, u Zagrebu, daje ovomu posljednji svoj novac jer mu je umrla majka pa treba da naglo otputuje, ima u sebi toliko jednostavne i prirodne veličine, te apsolutno isključuje sumnju, da li bi bio uistinu moguć. Ta neobična i duboka stranica pokazuje, naprotiv, kakva divna rezerva neposrednih duševnih snaga leži u tom nenačetom elementu, koji još nije ni ušao u sklop našega narodnog života, mnogima dalek i stran poput kakve Afrike.

Kakva šteta što neuvjerljivi i nedopustljivi rasplet, mračan, mutan, krvav, strahovit ostavlja dojam nežive sablasti i mrtvog plašila prema plastici, životnom ritmu, vjernosti i snazi realne slike života i svijeta u pretežnom dijelu romana! Ali g. Čović ima još vremena da stekne ono čega mu ovdje nedostaje, da stigne ono što ovdje nije dostigao, i da nađe ravnotežu suđenja i osjećanja, puninu i bistrinu znanja o svijetu i životu, kakva treba da odgovara njegovu talentu. Jer nesumnjivo, s ovim je romanom ušao u hrvatsku književnost motiv bunjevačkog života nošen novim i svježim talentom, koji još ima da se snađe, da se izgradi i usavrši, ali je već krepko počeo osvajati svoje mjesto.

VI.

»Otišao je polako pod krstine žitne i sjeo je na jedan snop. Malo dalje je tihi i jedva primjetljivi povjetarac lelujao zlatno i puno klasje bačkih ravni na pozdrav Vječnosti i Kruhu, i nosio pućpurikanje prepelica.« Te riječi Čovićeva romana, iz najljepšeg njegova poglavlja, pokazuju da je mladi pisac u najsvjetlijem času svoga stvaranja nazreo tajni smisao stvari, ali da na žalost kasnije nije umio potražiti taj smisao u samom toku života. Gđa. Vujkovićka koja prema vjerskom životu stoji s pasivnim skepticizmom, daleko je više unijela takvih momenata u život svojih lica, naprosto zato što ih je vidjela i zapazila svojim realističkim okom, ali nije umjela da im protumači smisao. G. Čović, naprotiv, koji bi bez sumnje znao naći ključ do te riznice (samo što bi ga, možda, morao duže i upornije tražiti), nije se u to upuštao jer, dakako, u tom slučaju tok događaja u njegovu romanu ne bi imao one razorne dinamike radi strasti koja ga vodi. Izuzetna težina vremena zamaglila mu je vid, te je u tmuši događaja zaboravio na onaj krasni dojam koji otvara njegov roman: da nepregledna ravnica izaziva misao na vječnost, a valovi zrelog žita koji će postati kruhom, napominju tajnu Vječnog Života. Ali je tu misao svom snagom svoje zanosne i tiho kristalne duše opjevao njegov mladi drug, g. Aleksa Kokić. Kad je izdao svoju zbirku pjesama »Klasovi pjevaju«,[5]) onda još nije bio mladomisnikom, ali ga je ta sreća za kojom je tako živo čeznuo, uskoro zadesila.

Zar njegovi stihovi koji klikću od unutarnje radosti, ne znaju za tugu njegova zavičaja? Gle ovih stihova iz odsjeka »Sestra mi piše sa ravni«:

Bilo je svega dosta, fala dobrome Bogu,
da su nam ljudi samo malo trizniji, bolji,
ne bi toliko od nji propalo godine svake,
ne bi nas eto sve dosad Čivutin varo po volji.

Al puštimo sve to, brate! Mi smo još odviše mladi
možda, kako mi vele, mora tako da bude,
Bunjevci nisu više što su kadgod bili
ljubavi nemaju dosta do svoje rođene grude.

Znadem biće ti žavo, kad pismo pročitaš ovo,
ne budi zamišljen za to, ljudi šta rade, neka!
Al bolje je, ako znadeš za tugu naši salaša
i u tvom životu, brate, što te sve ode čeka.

[5]) Aleksa *Kokić*, Klasovi pjevaju, Zagreb 1937., Tiskara Narodne Prosvjete.

Nije li tu, gotovo doslovno, i naslov Vujkovićkina djela (možda ... mora tako da bude) i motiv Čovićeva romana (... sve dosad Čivutin varo po volji). Ali je pjesnik svijestan da se tako teške nevolje ne rješavaju jednim zamahom. Rad oko njih »čeka ga u životu«, a to znači da u to treba svijesno i predano uložiti čitav život. Ali snagu za taj mučni zadatak ne će crpsti iz nijemog očaja ili razbuktale strasti, nego iz one slike u kojoj se i opet susreće sa svojim mladim drugom, u istoj ljubavi prema zavičaju, ali u jasnijoj, svjetlijoj, uzvišenijoj njegovoj apoteozi:

Gledam razdraganog seljaka kako zrnje baca,
pri tom nešto šapće tiho i nježno,
(kad djeca majci govore takvi su njihovi
glasovi).
U njegovim očima čita se radost,
on u duhu vidi: obasjanim brazdama
zori žito, spuštenih glava pjevaju
jedri klasovi.

Moja je radost veća i uzvišenija,
moje su riječi toplije i mekše,
za moju sreću i brazde već znadu,
jer one će jednog sunčanog dana
s klasovima zrelim
dati Kruh bijeli
za misu mi mladu...

(Obasjane brazde)

Međutim g. Kokić, pravilno, pored svijetla crta naizmjence sjenke, tako kada o svom rodnom mjestu piše:

... ono više nije
veselo i živo, nego da pustoš vlada,
siromaštvo, bijeda,
a ljudi puno pate,
kuće su mnoge sumorne i tihe,
njive su duge bez pjesama glasnih
i bagrem samo
kao prije cvate...

(Slika rodnog grada u mojoj duši)

Ali on zna da za onoga koji svoju zemlju voli, osim stvarne, realne njezine slike, ma kakva ona bila, postoji u duši i ona koju nosi na svojim krilima zanos i ljubav, i uza sve teške časove, on zna naći opojno lijepe vidike svoga kraja. Tako pored svibanjske svježine, pored žetvene tišine koja je tako karakteristična za njegov zavičaj, kako je sugestivno lijep tihi zimski pejsaž u stihovima:

Božićna noć se spušta... Ko sitne nestašne
ptice
srebrnih bijelih krila pahuljci lebde po zraku
i redom nečujno padaju na njive, ceste, salaše,
što se pomalo gube i nestaju u zimskom mraku.

(Božićna noć se spušta)

Nije li čudo stoga, da su Euharistija i Božić glavni motivi Kokićeve religiozne lirike? Božić sa svojim skromnim pastirima, naivnim i tiho radosnim kao i ljudi njegova kraja, i slika Janjeta koja je tako blizu i blagoj duši pjesnika i seoskoj idili zavičaja (... pa da Tebe, Janje, u rukama nosim, da Tebi dadem dušu, srce cijelo...). Ako suvremeni katolički lirici često usvajaju siromaški stav ekstatičnog odricanja sv. Franje, osjećajući svu bijedu socijalnog kaosa u današnjem životu, g. Kokić, u svojoj bezazlenoj blagosti i vreloj srdačnosti, s Janjetom u naručju, tako živo sjeća na onoga divnog sveca o kojemu pjeva Paul Claudel:

»... koji je svetac za nas današnje, i kojega autoritet tvorničara svetih slika iz ulice Saint-Sulpice prikazuje kao mlada čovjeka, vrlo lijepa, koji drži knjigu, a zaklapa oči. Pa kad bi i trebalo da nastavi čitanje onoga što je već upisano u njegovu srcu, kako bi on to učinio, pitam vas, kad je u sred knjige sjelo dijete? Antun osjeća njegov dah na svom obrazu, i ono ga svojim svježim ručicama tako nježno grli, i tucka ga glavom poput mališa koji ne znaju drukčije cjelivati« *(Ecoute ma fille, Saint Antoine de Padoue)*.

Tako Kokićeva poezija odiše svježinom, nježnošću, ljubavlju; tako su nježni njegovi sestrinski listovi (u ljupkom bunjevačkom dijalektu), njegova molitva za mladog orača, za vesele žeteoce, za novog slugu koji, dolazeći u grad, odlaže svoju »bijelu jednostavnu seljačku nošnju«: »... i ne daj, da se u njegovu dušu uvuče zloća i pokvarenost gradska, pa makar na njem bilo novo odijelo i košulja druga«. U stilu suvremene religiozne poezije koja se u prvom redu napaja ljepotom liturgije kao neiscrpnom riznicom simbolike i najsjajnijom manifestacijom osjećajnosti kolektiva, i poezija g. Kokića odsijeva radošću Božića, Uskrsa, Duhova, i u njoj se zrcali Pričest, Prikazivanje, Zahvalnica i drugi, naročito slavni časovi liturgije. Uvijek kod toga on umije ostati ličan, svoj, lirik pravoga kova, iako osjeća s cjelinom, iako proživljuje časove već tisuću puta proživljene. Ipak, ako bi trebalo istaknuti nešto naročito, što ga na polju religiozne lirike napose označuje, to bih upozorio na pjesme Bogorodici (Seljaci pred slikom Majke Božje, Dar Bezgrešnoj), na Susret sa Svetim Nikolom, Svetoj Maloj Tereziji, Svetoj Bernardici. Claudel je *(u Corona Benignitatis* i u *Feuilles de Saints)* pokazao kako ta »kalendarska« poezija o svecima može da bude intimna kronika našeg života (na pr. *L'Enfant Jésus de Prague,* gdje lik praškoga Djeteta čuva Claudelovu djecu dok tiho spavaju u dubokoj zimskoj noći, u Pragu), i kako se u našim uzorima zrcali naša vlastita ličnost na vrlo privlačljiv način. Claudel sjeća kako su takve pjesme poput onih pobožnih sličica koje svatko odabire po svojoj volji ili ih dobiva na uspomenu, pa ih uklapa među listove svoga misala, unoseći u općenitost liturgije dah svoga vlastitog ličnog života.

Za razliku od drugih literarnih Bunjevaca o kojima sam govorio, g. Kokić pjeva pravilnim čistim jezikom, ulazeći potpuno u intimni ton suvremene lirike, lak, gladak, prirodan. Pjesnički mu je rječnik suptilan i bogat, izražavanje suvereno sigurno; premda mu je to prva zbirka, on nije početnik, već gotov pjesnik izrazit, krepak, bogat: potpuna ličnost.

*

»Subotičke Novine« javile su ovog ljeta, da je uz g. Kokića svršilo teološke studije još sedam mladomisnika: to je prvi put da u tolikom broju dolazi na popršte snažan val domaće mlade inteligencije, svijesnih Hrvata, koji će poći neposredno u narod. Oni će bez sumnje krepko i dragocjeno pojačati (kao što su neki već i dosad učinili) hrabru četicu koja se, unatoč svemu, okupila oko »Klasja naših ravni«. Ta je povremena publikacija doživjela dosad četiri lijepa sveska, među njima i svečani broj o proslavi 250-godišnjice bunjevačkog dolaska u njihov sadanji kraj. G. Malagurski napisao je tom prilikom zanimljiv dramski prikaz »Tri stoljeća«. Inače, »Klasje naših ravni« okupilo je najvrsnije mlađe sile i njihove starije predvodnike, donoseći, pored pjesama i novela, vrlo korisne članke o Bunjevcima i njihovu životu, te o problemima sadanjeg života uopće. I tako, svojom snagom i vlastitim nastojanjem, počinje ulaziti u naš javni život nekad zapostavljena kasta, kasnije zanemaren elemenat, dragocjen svojim nenačetim snagama, svojom bezazlenom svježinom i svojom sačuvanom tradicijom, a kako se vidi i bogat talentima koji će, što dalje to više, voditi, stvarati, graditi — samo treba da ih braća umiju i prigrliti.

Ljubomir Maraković

KNJIŽEVNI OBZOR

KRSTAŠI[1])

— Zapad se otkinuo od svoga korijenja da srne na istok — kaže papa Urban II. govoreći o prvom krstaškom pohodu u Svetu Zemlju.

Četiri stotine tisuća ljudi krenulo je da oslobodi Sveti Grob. Taj je zagonetni, strašni i veliki događaj obuhvatila u svom romanu poljska književnica Zofja Kossak.

Iza Reymontovih »Seljaka« koji su 1924. godine dobili Nobelovu nagradu, nije nagrađeno nijedno poljsko djelo, pa je redakcija lista »Čas« postavila ove godine pitanje »Nemamo li umjetnika riječi i misli dostojnih lovora Nobelova?« Uređen je plebiscit, opće glasanje, i pobijedili su »Krstaši« Zofje Kossakove. Zato se djelo već prevodi da ga uzmognu Skandinavci upoznati. I kod natječaja lista »Wiadomości Literackie« i opet su plebiscitnu nagradu dobili »Krstaši«. Široki krugovi čitača izglasali su dakle da je to i Poljskoj najreprezentativnije novije djelo.

Produktivna je autorica poznata u književnosti osobito po svojim romanima iz poljske povijesti i po zapisima svojih doživljaja za vrijeme ruske revolucije. U »Krstašima« oblikuje historiju prvog krstaškog rata. Djelo je rezultat velikog studija, i u njemu se spaja opsežno znanje s umjetničkim stvaranjem.

Pred čitaocem se kao na filmu odvijaju jasne i žive slike, neobičnom je snagom zahvaćena tako golema građa. Nema tu zamornih historijskih podataka, suvišnih imena, gospodina. Sve je ujednostavljeno, i gospođa Kossakova u umjetničkom obliku predaje publici

[1]) Zofja *Kossak: Krzyżowcy,* 4 knj., 1315 stranica. Izdala knjižara Sv. Vojćeha, Poznanj, Varšava, Vilno, Lublin. (Veliki Sienkiewiczev roman »*Krzyzacy*« preveden je i kod nas vrlo poznat pod imenom *Križari.* Ime novoga romana prevodimo riječju *Krstaši,* da se označi kao i u poljskom razlika između ta dva djela.)

slike što ih je u njoj evociralo minuciozno studiranje kulturne povijesti.

Proučavajući sve kronike i zapise onoga vremena, i to ne samo evropske nego i arapske, skupila je silnu građu, kojom ona ne će pretrpati svoje djelo, nego će joj ta građa podati sigurnost da što istinitije i što plastičnije stvori sliku prvog polaska na Jerusolim. — Obišla je i Svetu Zemlju proučavajući je, da topografski točno smjesti sve događaje. I tako iza pet godina rada od 1930. do 1935. godine nastaje to golemo djelo.

Poznajući ostali rad gospođe Kossakove, u kome se svuda ogleda njeno katoličko stajalište, možemo ustvrditi da je glavni motiv za stvaranje toga djela bilo raščišćavanje problema kako su se s kršćanskim katoličkim zanosom mogle vezati tolike strahote krstaškoga rata. Za nju je svetost katoličke vjere izvan svake diskusije, a uza to je ona gorljiv historik, koji ni za što ne bi prešutio istinu. I ona je ne prešućuje. Nema zla, nema grijeha, kojim se nisu okaljali krstaši. Ta pokreću se nekud u neznani daleki svijet četiri stotine tisuća ljudi. Ima tu oružanih vitezova s pratnjom, građana, seljaka, redovnika, svećenika, prosjaka, učenih i neukih, zdravih i bolesnih, žena, djevojaka i djece, a svaki nosi, uz pobožnu želju da se oslobodi Sveti Grob, još i svu puninu ljudskih psihičkih proživljavanja, strasti i želja.

Realistički je i stvarno ocrtano to pomicanje nepreglednih masa. Ipak kaže autorica da je nastojala da malo osjeni neopisivo užasne i odvratne događaje, jer nema u nje nikakvih sadističkih sklonosti. Velika Krucijata nije bila idila! Bila je spleteno klupko vrlina i zločinstava, — bila je strašno skraćenje opće povijesti čovječanstva.

Z. Kossakova se odnosi prema svim pojavama života nekako elementarno prirodno, njeni su ljudi od krvi i mesa, imaju sve dijelove čovječjeg tijela, zato će se njenim krepkim opisima začuditi svatko tko je navikao u katoličkoj literaturi na obzirno prikazivanje, gdje se, osobito za djecu i omladinu, stvaraju iz opravdanih pedagoških razloga idealni likovi prema kojima treba da se oblikuju čitaoci.

Krstaši su naprotiv lektira za odrasle gotove ljude nu iz želje da se pogleda istini u oči i da se tako dođe, iako teškom mukom, do pročišćavanja problema, do katarze.

Iz mase se izdvajaju kao reflektorom osvijetljena mnoga važna lica. Svako ima jasnu psihološku karakteristiku. Nisu to konvencionalni likovi, novi su, svaki nosi u sebi upravo živost i vitalnost suvremene ljudske duše. Dakle, sa psihičke su strane likovi zacrtani vanredno duboko, ali ne naširoko. Svatko nosi uglavnom jednu svoju zanimljivu psihičku oznaku kao kakav amblem po kojem se razaznaje od svih ostalih. I ta je osnovna duševna crta u svakoga objašnjena snagom moderne psihologijske analize. Tako zla ćud Gotfridove nevjeste Gontrane, zavjet plavokose Florine kćerke Filipa Burgundijskoga, postupci podlog kapelana normanskoga. Tu se prepleću tajanstvene veze ljudskih srdaca, veze ljudi s Bogom i Kristom, veze živih i mrtvih. I ta transcendentna povezanost križarskih vitezova objašnjava nam smionost koncepcije gdje, usred realističkog opisivanja kod opsjedanja Jerusolima, uz žive navaljuju na bedeme i svi mrtvi što su pali putem do Svetoga Groba.

Iako je svako lice u romanu crtano kao zasebna ličnost, ipak se osjeća da su to ujedno i reprezentanti stotina i tisuća sličnih lica što se ne ističu nego se gube u guštari krstaških gomila.

Vjera pokreće sve te ljude iz Evrope, opiru im se Saraceni, i oni ožareni fanatičkom snagom svoje vjere. Krist i Alah! Borba na život i smrt iz metafizičkih razloga, najveće čudo za današnjeg čovjeka!

U vjerske se motive dakako upleću i drugi faktori. — Evropa je sazorila da se nešto dogodi. Osilila su se gospoda i vitezovi, mnogi se pretvaraju u pljačkaše, nasrtljivi su, svadljivi i zbog neprestanih zadjevica zemlja je zapuštena, narod bijedan, trom, podjarmljen. I slobodni se ljudi od gladi i nevolje prodaju i predaju na milost i nemilost plemiću. Papa vidi tu opću bijedu, prljavštinu, lijenost, nasilje, nemar za duhovne stvari. Treba tu trulu zgradu potresti, uzdrmati, pustiti u nju svježeg uzduha. Saziva 1095. godine crkveni sabor u Clermont, skuplja se sila ljudi najrazličitijih staleža, a papa misli da te ljude odvede nekuda daleko, daleko od njih samih.

»Tko krene — veli papa Urban II. na sinodu u Clermontu — na obranu krsta, postaje slobodnim čovjekom i nitko više nema na njega nikakva prava! Slobodan je, Kristov, Krstaš, sin Krsta. Svojom namjesničkom vlasti poništavam sve terete, obaveze, i dugove. Razrešujem redovničke zavjete. Tko stane pod Križ, neka bude slobodan kao ptica. Praštaju mu se kazne i sve krivice. Kajite se i molite, a učinit ću još i više: skinut ću teškoće s vaše savjesti da krenete bjelji od snijega, slični anđelima...«

Takvo obećanje uzbudi do dna duše sav skupljeni svijet u Clermontu, bacaju se na koljena, zavjetuju se Bogu. Ali papino obećanje uzdrma i čitavi evropski zapad.

Pored religioznog momenta, takvo oslobađanje od obaveza značilo je pravu revoluciju. Proživjevši lično rusku revoluciju, mogla je autorica da se uživi i da shvati kakvo je prevrtanje starog poretka moralo nastati iza papinih riječi. Mali se ljudi, kmetovi, zauvijek rješavaju svojih gospodara, redovnici izlaze iz samostana kuda su ih protiv volje ugurali rođaci. Dugovi se ne plaćaju. Svi bijednici, oslobođeni bilo kakvih okova, kreću u križarski rat.

Genijalni sanjar papa Urban II. hoće da promijeni prirodu ljudsku, hoće da pridignne ljude i da mjesto tri elementarne pobude: gladi, požude i želje za vlašću — nametne novu silu, faktor nad osjećajem koji zanosi, zahvata, potiče: faktor ljubavi, vjere i čežnje za savršenstvom Božjim. On vjeruje da će ljudi padati, hramati, uzmicati, ali će doći do cilja.

Uz vjerske i socijalnorevolucionarne momente važan je i politički, za koji, dakako, više mare upravljači pohoda nego sami krstaši. Pred fanatički zanesenim pristašama Muhameda već strepi Bizant. Padne li carstvo bizantsko, tko će zadržati napredovanje Muhameda? Nemarna Rusija, Bugarska, Mađarska ili Poljska bez kralja! Onoga dana kada padne Bizant, Saraceni će nasrnuti na Slavene, na Italiju, na Pireneje. Preplavit će Francusku, zauzeti Rim, konji će im pasti na grabu sv. apostola Petra. Treba zato na vrijeme izaći ususret protiv njih.

I tako iz svih tih razloga 1095. godine počinje Velika Krucijata. Dižu se Normani, Provansalci, Talijani, Francuzi, Burgunđani, Danci. U romanu s ostalima kreće više poljskih vitezova, među njima meki i osjećajni Imbrum, pravi Slaven. — Kako za sudjelovanje Poljaka u tom križarskom ratu nema druge historijske podloge nego samo što je papa u Clermontu blagoslovio i krstaše Poljake, to je autorica mogla da oko svojih vitezova razvije samo bujni slavenski folklor i mitologiju, i da se unese u priprostu slavensku psihu, gdje se u gotovo skladnu cjelinu sapleće mlado kršćanstvo sa starim slavenskim vjerovanjem u sve bogove što se kriju po domaćim lugovima i šumama, u kućnim gredama i pragovima. Tako je roman dobio karakter poljski pored svoga internacionalnog značenja, a za nas Hrvate dobio je još neki posebni čar. Nema sumnje da će to djelo prijeći preko granica Poljske kao i negda Quo vadis; po njemu će i tuđinci upoznati slavensku dušu.

Sama građa namiče da se crtaju tri zasebne kulture: zapadnoevropska ili latinska, bizantska i istočna arapsko-saracenska. Tri su to zasebna svijeta, svaki diše svojim duhom, govori svojim jezikom i stilom. Zapadni će barbari otkriti te dvije stare kulture i najprije primiti sve što je površno, izvanje. Zaslijepit će ih raskoš, ljepota i poezija istoka, a tek mnogo kasnije bit će od toga upoznavanja ozbiljne koristi. S najmanje je simpatije prikazan Bizant. Graeca fides — ime je čitave druge knjige; rafiniranost, neiskrenost, formalizam — glavne su bizantijske oznake. Saraceni imadu u sebi nešto viteško, i u njih je kao i u latinskih vitezova živa želja da u životu realizuju kakav veliki etički ideal. U duhu vremena taj je ideal hrabrost, žrtvovanje života za širenje vjere. Još simpatičnije crtaju se produhovljeni i etični vrijedni saracenski tipovi u posebnom romanu »Gubavi Kralj«, gdje je opisana propast Jerusalemskog kraljevstva za Baldvina IV. A taj je roman logički nastavak Krstaša.

Putujući četiri godine, gledajući nove krajeve, nove ljude, krstaši se mijenjaju. Kad ujutro ustane, nije to više čovjek što je sinoć legao. Život se mijenja kao za nekoliko stotina godina.

Opisi prirode, od poljske vlažne samonikle šume i modrozelenih žitnih polja pa do obala Jordanskih, nalik su na čitavu galeriju impresionističkih slika. Poljaci putuju preko snježnih Alpa u vinorodnu Provansu, krstaši kreću iz Clermonta neki kopnom, neki morem, osjećaju užas neprohodnih balkanskih planina, dive se i čude Bizantu, sažiže ih sunce u

maloazijskim pustinjama, omamljuje ih plodna Sirija, očarava Antiohija, a fascinira sama okolica Jerusalima.

Naširoko su i potanko crtani bojevi, opsjedanja gradova: Niceje, Antiohije, Jerusolima. Ti su bojevi autoričina najveća vrlina i najveća mana. S umjetničke strane, oni su sjajni. Odaju veliku snagu imaginacije, fantazija naprosto bukti, riječi teku kao bujica. — Ali mnogi moderni čovjek nikako ne može više danas da se uživi u taj život. Mnogi katolici teško mogu da spoje u duši glavni princip kršćanstva o ljubavi bližnjega s glorifikacijom borbe. Ta mjesta o bojevima, ma kako sjajna bila, mnoge će ostaviti hladnima, ne će ih povući u svoj duševni krug. Doduše i najklasičnija djela u našoj literaturi odišu tim istim duhom: Smrt Smail-age Čengića, Gorski vijenac, pa sva naša junačka narodna poezija, ali to nisu današnjem čovjeku djela najbliža, najtoplija. Uzmimo za ilustraciju opis bitke kod Dorileje. Jutro je.

»— Ave Maris Stella! — intonuju snažnim korom vitezovi.

— La illah el Allah, Mohammed rasul Allah!

Jao, jao! Za tren oka bitka se već razmahala po čitavoj dolini, jekom odzvanja od gore. Borba odmah poprima najveći zalet, bijes, mržnju... Strijele što kao siktav, zviždav oblak obavijaju glavu nijesu suviše strašne, samo kad se oči dobro zaklone; strašne su samo slugama, otskakuju od gospodskih pancira. U ručnome sudaru nadmoćni su Latinci, jer su silno snažni. I stojeći neumorno na mjestu bore se kao u nadahnuću i zanosu. Sijeku kao drvosječe. Čudne drvosječe, koje se ne pomiču naprijed, već sama šuma prilazi k njima kao nova neprohodna guštara. Rpe oborenih tjelesa rastu. Ako li su zaštitničke sjene djedova pratile vitezove sve dovde, raduju se djelu svojih unuka. Raduju se sveti Juraj, sveti Mihajlo, i sveti Teodor, slavni vitezovi nebeski. Hrabrost Normana nije manje sjajna od hrabrosti Parižana. Flandrijski mir jest najviši izraz bojovnog zanosa. Danci nijesu navikli da štede ni život ni sebe. Gledaju svijetlim očima, ne sklapajući vjeđa, na bezbrojno mnoštvo neprijatelja što ih okružuju sa svih strana tako, da se snažna armija normanska čini kao otok izgubljen u moru. Ne mare za to. Smrt je prijateljica viteška. Lijepo je kad bračnu postelju prostre na polju bitke. Jedina je briga poginuti borbeno i hrabro. O drugome neka se stara Bog!... Tisuće, tisuće mrtvih trupla što leže oko njih, sve je to *ručni rad*. Ne diže se mač bez naprezanja ruke. Štit ne zakloni glavu pred oštrim džilitom, ako ga brzo lijeva ruka ne prebaci i ne digne. Ni buzdovan ne razbije lubanju protivnika bez savijanja cijeloga trupa i bez dubokog udisaja. Neprestani rad svih mišića, neprestani napor volje, prisebnost, bistrina i pažnja. U tome je predivna igra viteška, tako strastveno ljubljena, muževna radost zbog dobrih uboda, gromovitih udaraca, vitlanja mačem što brani glavu sjajnim obručem. Ali ta se igra ne može dužiti u beskonačnost... Mišići i najvećeg junačine znadu za kraj svoje snage.. Dolazi čas kad malakšu, sustaju, ispuštaju mač iz ukočene šake.«

Sam se najpobožniji Gotfrid Bujonski bori, i kad probode neprijatelja, osjeća kao da je ubio Zlo samo.

Ne osjeća li se u takvom prikazivanju mentalitet našeg Kačića i narodnih pjevača, iako ih u stilu i načinu dijele stoljeća?

Kako svaki čovjek u svojoj lektiri vidi ono što ga zanima u životu, što je analogno proživio, čemu je dorastao, tako i u svakoj historijskoj građi pisac nađe naročito ono što povezuje davna vremena s današnjim životom. U »Krstašima« ima zato aluzija na njemačke progone Židova, a ukrajinski pogromi pomogli su da se osjeti realnost krstaških napadaja na geta. — Sve nijanse današnjih ženskih tipova kreću i na krstašku vojnu, ili ih vidimo u Bizantu i Palestini. Žene gospođa Kossakova naročito odlično crta. Debela Martina, radina i trijezna Boguha, provansalske kastelanke — divno su skicirane. Emancipovane i neemancipovane, krotke, opore, poetske, banalne, plitke i duboke, svete i grješne. — Sva današnja socijalna ogorčenost ima svoj oblik i u srednjem vijeku.

Krivo bi bilo pomisliti da se djelo teško čita zbog velike historijske građe i teških problema. Ako je već u prvoj godini poslije izlaženja steklo u poljskoj toliko čitača da pobjeđuje kod javnih glasanja, onda je to znak da nije zamršeno. Ono je nevjerojatno svježe, novo, a uza to puno *humora,* zdravog nenategnutog, netraženog. Tako hrabri vitezovi žele da po trgovcima pošalju za skupe novce pismo u Evropu. Mole učenog brata redovnika da piše pisma njihovim ženama. Vrlo je vješt, može da napiše i tri pisma na dan! Oni se najprije dogovaraju što će pisati, i posvade se kod toga, a onda se slože i diktuju, a on piše i piše ne brinući se govore li polako ili sporo, jer piše samo jednu jedinu šablonu pisma: Pozdravljam Vas u Gospodu Bogu Svemogućemu! Milost Njegova neka bude s vama. Neka vam oprosti grijehe!«... Na kraju im još zaželi i sretnu smrt, i pismo je gotovo.

Ili opet kad su vitezovi najgore zavađeni, a krstaši se razularili i iskvarili, onda gospođa Kossakova pušta neumornog naivnog kroničara da ih opisuje ovako: »Plemenita naša vojska svetošću svojom može služiti kao uzor. Na pogled krstaške armije Salomon bi zavapio: O kako si lijepa, miljenice moja!« itd.

A sadržaj djela? Sudbina gotovo pola milijuna ljudi što su krenuli iz Evrope, a doprlo ih je u Jerusolim samo dvadeset tisuća.

Konačno filozofsko opravdanje Velike Krucijate stavlja autorica u predsmrtno razmišljanje samoga pape Urbana II. Muči se papa i kinji, boji se nije li on kriv mnogome zlu; smrti tolikih stotina tisuća. Papa tada gleda *križ* i shvaća *kako bi bilo strašno na zemlji da nema Krista.* Krista je trebalo spasiti za čovječanstvo. Govori Kristu: »Ali Ti si došao, Otkupitelju! Postao si Božjim Posrednikom. Tumačem punim ljubavi, Riječju Božjom, dotada neshvaćenom, izraženom govorom shvatljivim i razumljivim... Iz strašne golemosti Svemira podijelio si dijelak dostatan slabosti ljudskoj. Iz silnog si oceana dopustio zahvatiti u malu kupu, i učinio si da sadržina te kupe bude iste biti kao i ocean... O hvala Ti zato, što postojiš, jedina utjeho, utočište, otkupljenje!

Na samrtnoj uri vidi papa viziju Krucijate.

»Krucijata srlja kao zamršeno klupko, kao stisnuta pesnica, ovan zidoder što krvari od patnja, bljuzgajući gnojem grijeha... srlja, krči put... Popločena mrtvacima, zasuta vihrom strasti, njena staza, Via Dolorosa čovječanstva, ipak je Put, ipak je stupanje naprijed.«

Napisavši ovo djelo gospođa Zofja Kossak izvršila je čin hrabar i velik, ravan djelima starih krstaša.[2]) *Dr. Marijana Kralj*

IZVORI I PRILOZI

BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE O HRVATSKIM KNJIGAMA IZ ISTRE

Petar Grgec, prikazujući u 162. broju »Hrvatske Straže« od 17. srpnja 1936. raspravu dra Milana Ivšića o razvitku hrvatskoga društva, koja je tiskana u jubilarnoj Obzorovoj Spomen-knjizi (Zagreb 1936.), ističe prije svega kao pozitivnu stranu dra Milana Ivšića to, što on misli na sve krajeve, u kojima živi hrvatski narod, pa ispravno dodaje ovo: »Neki zagrebački pisci, koji su rođeni i odgojeni u Hrvatskoj i Slavoniji, ne umiju mnogo puta da se uzdignu iznad svojega partikularizma i kampanilizma. Govoreći o hrvatskom društvu uopće misle oni tek na Hrvatsku i Slavoniju. Dalmacija je već u nedovoljnoj, a Bosna i Hercegovina gotovo ni u kakvoj njihovoj milosti. Prekorio sam tu jednostranost u ocjeni Ježićeve »Ilirske antologije«. Ali nije samo Ježić jednostran. *Ta je mana tako raširena, da bi protiv nje trebalo povesti svestranu borbu do istrage.* Kao što Englezi vide samo sebe, a sav je ostali svijet za njih u zamagljenom »pogledno polju« ili čak u »slijepoj pjegi« opažanja, tako i neki zagrebački pisci misle, da su obuhvatili hrvatstvo, kada su se prošetali od Zagreba do Đakova i od Zagreba do Senja ili najdalje do Splita.«

Tako je to kod nas bilo, jest sada i kao da će ostati. Premda smo povodom našega probuđenog nacionalizma u hrvatskom narodnom pokretu dobili u knjizi prof. Stjepana Ratkovića dobru i jasnu uputu o plemenu, narodu, naciji i rasi, ipak je i dne 19. srpnja 1936. prigodom općega narodnog slavlja na uvaženome mjestu istaknuto, kao da su granice hrvatskoga teritorija »od Boke Kotorske pa do Čakovca i od Zemuna pa do Sušaka i Čabra.« A uistinu imade s one strane Sušaka i Čabra preko stotine hiljada svijesnih Hrvata, koji nijesu krivi, što se javno ne mogoše pridružiti općoj narodnoj proslavi rođendana i imendana dra Vladimira Mačka. Baš je njihova borba za narodni opstanak tako očajna, da u svojoj duši shvaćaju i prigrljuju muževnu misao predsjed-

[2]) O Zofji Kossak i njezinim drugim djelima napisala je dr. M. Kraljeva članak u knjizi »Književne studije«, izdanje jeronimske Knjižnice Općeg Znanja. — Op. ur.

nika Mačka bolje nego itko. Oni su se utopljenici doduše nadali pomoći i od drugih strana, a neki samozvani posrednici im ju obećavaju još danas, ali krv nije voda i istina nije laž. Poklik u borbu za staru pravdu prirodno je najrazumljiviji ondje, gdje je pogaženo sve i gdje se svim načinima kuša ugušiti i sama misao, da su barem ljudi međusobno ravnopravni, kad već ne smiju biti narodi.

Zar nije žalosno, da su odličnu Barbalićevu radnju The Yougoslavs of Italy, koja je izašla u srpnju pr. g. u londonskoj smotri The Slavonic and East European Review, od zagrebačkih dnevnika do sada prikazali samo »Jutarnji list« i »Hrvatska Straža«, kao da zanimanje engleskoga časopisa za nas nije poučno i za nas same? A vidjet ćemo, koliko će se na nju obazrijeti naše revije! Kod ovakovih prilika može se čak i to pretpostaviti, da naša publicistika ne bi pokazala mnogo interesa za radnje sličnoga sadržaja ni onda, kad bi bile dostavljene izravno njoj za štampu u hrvatskome jeziku, da naš domaći svijet upozna i prati tužno stanje naše odsječene narodne grane s one strane Sušaka i Čabra. Uostalom to nije pretpostavka, to je — kažimo otvoreno po iskustvu — činjenica, koja bi se neopravdano mogla ispričavati tehničkim zaprekama, a uistinu je nemar za sudbinu jednoga dijela svoga naroda.

Danas se Hrvatima sa stanovite strane predbacuje, da ih je stvorila — Austrija. Preko toga možemo doduše prijeći posve mirno, ali se ipak mora priznati, da je propala monarhija, dijeleći nas u provincije i strogo odijeljena područja, znatno slabila nastojanje pojedinaca za proučavanje sveopćega stanja cijeloga hrvatskoga naroda i za integraciju svију narodnih ciljeva. Radilo se zdušno i ovdje i ondje, no nije se radilo koordinirano i jedinstveno. Samo je ilirski pokret, prvi i jedini, kušao uočiti sve narodne potrebe i pospješiti sve narodne težnje bez obzira na provincijske i državne granice. Njegovi prvaci bijahu dosta širokoga i sveobuhvatnoga pogleda, no kako bijahu početnici u ovoj metodi i odviše optimistični prema teškim prilikama svoga vremena, nijesu postigli potpun uspjeh, a kako da ga i postignu, kad ih je prema zadaćama i ciljevima bilo vrlo malo i kad im je doskora novo vrijeme prekinulo kratak vijek intenzivnoga djelovanja.

Da je Ljudevit Gaj kojom srećom zašao i u Istru, kako je proputovao Dalmaciju sve do Dubrovnika, da je Fran Kurelac mogao držati Istru na oku više od one četiri godine za vrijeme svoga boravka na Rijeci (1849.—1853.), da je Ivan Kukuljević išao tragom naših starina također preko Učke »pljačkajući« dragocjene rukopise i stare knjige, bili bi hrvatski arhivi i trezori u Zagrebu danas bogatiji pisanim i tiskanim spomenicima iz narodnoga područja s one strane nove državne granice.

U posljednjoj stotini godina važnija je njezina prva polovina od druge. Interes za sve naše krajeve bio je jači pred 100 godina nego pred 50, a pred 50 godina jači nego danas. Među rukopisnim starinama iz Istre dovoljno je spomenuti otkrića i djelomične pohrane u Zagrebu istarskoga razvoda i statuta kastavskoga, veprinačkoga i mošćeničkoga. Dok su sve to nesumnjivo uspjesi prvih decenija istaknutoga stoljeća, bilo bi prirodno očekivati, da su ti spomenici u Zagrebu naskoro objelodanjeni i znanstveno ispitani. Do njihove kritične objave je doista i došlo, doduše dosta kasno, gotovo tek u naše vrijeme, ali se za naučni pretres ovoga pravnoga i historijskoga materijala domaći stručnjaci do dana današnjega ne pobrinuše nikako, nego to učiniše u najnovije vrijeme tek ljudi izvana: Slovenac Milko Kos za istarski razvod, Čeh Karel Kadlec za mošćenički statut i Rus Mihajlo Jasinski za kastavski i veprinački statut. Iznoseći ovo najkrupnije po istini bez uvjerljivih detalja samo primjera radi, možemo kao curiosum navesti još i to, da Istra i u krug onih solidnih folklorskih istraživanja, koja »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena« predstavlja već od god. 1896., ulazi vrlo slabo tek s nekoliko radova A. Bortulina, A. Flega, A. Linardića, J. Mikca, I. Milčetića i S. Žiže.

U skupljanju starina svake ruke promašeno je vrlo mnogo u svim krajevima, a u Istri se sada više ne može ni misliti na taj posao. Šteta je dakle dvostruka. Zašto da se barem naknadno ne prouči i ne procijeni ono malo spašenih starina? Kad ih imamo, treba da spoznamo, što ono sačuvano vrijedi. Postavljajući to pitanje mislim na niz starinskih knjižica iz Istre. O njima ću ovdje iznijeti nekoliko bibliografskih bilješki, jer se nadam, da ću time potaknuti nekoga, da se njima stručnjački pozabavi, ne bi li i ova skromna književna pro-

dukcija iz Istre dobila svoje mjestance u povijesti hrvatske književnosti. Dr David Bogdanović je u trećem izdanju svoga »Pregleda hrvatske književnosti« od god. 1933. otvorio poseban odlomak za hrvatsku književnost u Istri predilirskoga doba. U njemu je uneseno samo par imena (Josip Voltić, Petar Stanković i Ivan Feretić) i par djela. Evo sada ovdje nešto podataka o novim piscima i većem broju knjižica iz vremena na prelazu iz XVIII. stoljeća u XIX.

1. »*Malahni katekixam* u pitanju i odgovaranju za najmalahnu djecu, prinessen po Francesku Nikoli Persichu, Naucsitelju Bogoslovcu, kanoniku od Lubiane« etc. Graetii litt. Leykamianis 1789. 8⁰. 48 str.

2. »*Malahan Katekixam* za ucsenike od schole trivialske, parvi djel od zakona navcse-

N. 5.

M à l a h a n

KATEKIXAM

z a

UCCENIKJ

o d

SCHOLE TRIVIALSKE

ù Cef. Kragl. Vladanju.

PARVI DJÈL

o d

ZAKONA NAVÇENJA.

P r i n o f s e n

p o

FRANCISKU NIKOLA PERSICH

Nauciteglju Boggosloftva, Kanòniku od Lubiane, i pod Vladavzu Opchinskoga Seminarija Gratzkoga.

Razpuctenjem Protresanja milloftivoga pò Velicjanftvu Rim. Cef. Kragl. Apoftol. i Potvardjenjem Poglavari.

Grætii, Litteris Leykamianis 1789.

nja, prinossen po Francesku Nikoli Persichu« etc. Graetii litt. Leykamianis 1789. 8⁰. 112 str.

Ovako je te katekizme pribilježio Josef Dobrovský (Glagolitica, Prag 1807. na str. 94.), a ovdje se priopćuju po Šafaříkovoj Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur (Prag 1865.) na str. 225./6.

Od prvoga katekizma nije danas poznat nijedan primjerak, a od drugoga je sačuvan jedan jedini komad. Našao ga je slovenski bibliofil Jakov Zupan god. 1818. na svome putu po primorju (»iter flanatico-croatico-liburnico-histrianum«), a sada je vlasništvo sveučilišnog profesora dra Franje Ilešića u Zagrebu. Od ovoga sam ga dobio na ogled s dopuštenjem, da izradim kliše naslovne stranice. Evo reprodukcija u naravnoj veličini. Talijanski predgovor na šest stranica s posvetom ljubljanskome nadbiskupu Mihajlu barunu Brigidu (rodom iz Istre) nam kazuje, na je Peršić preveo ovaj katekizam na »ilirski« jezik iz talijanskoga skoga Catechismo normale, a to bi, po Ferdi Heffleru (»Građa za povijest hrvatske kateheze«, Zagreb 1932., sv. I. str. 26.), bio hrvatski prijevod Kanizijeva velikog katekizma, dok bi »Malahni katekixam«, koji je spomenut pod točkom 1., imao biti Peršićev prijevod Kanizijeva maloga katekizma. Kako su oba prijevoda izašla iste godine iz iste tiskare, koja u Gracu postoji još danas, pobrinuo sam se, da se otkrije koji komad i prvoga katekizma, pa ima nade, da nastojanje ne će biti uzaludno.

Kad budu pri ruci oba katekizma, moći će se proučiti Peršićevi prijevodi prema talijanskim tekstovima, do kojih bi se moglo doći pomoću djela O. Braunbergera: Entstehung und erste Entwicklung der Katechismen des seligen Petrus Canisius, Freiburg i. B. 1893. Na reproduciranome naslovu čitamo, da je Franjo Nikola Peršić bio doktor bogoslovlja, ljubljanski kanonik i vicerektor generalnoga sjemeništa u Gracu, a iz rasprave profesora Ilešića »Novomeški prošt Fran Nikola Peršić, 1790.—1797., slika iz jožefinske dobe ljubljanskega nadškofa Mihaela baruna Brigida«, koja je tiskana u XVI. godištu »Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko« god. 1906., saznajemo mnogo više.

Ovaj je Peršić svršio škole kod isusovaca u Gorici. Poslije dvogodišnje profesorske službe u bogoslovnome sjemeništu na Rijeci bio je jedanaest godina kapelan, učitelj i župnik po Istri (i u Tinjanu, gdje se dne 27. siječnja 1750. rodio Josip Voltić), pa stekavši sklonost cara Josipa II. postade u Gracu vicerektorom njegova generalnog sjemeništa. Kada je došao na to mjesto, ne znamo, ali je ondje bio još svakako god. 1789., jer su njegova dva katekizma te godine tiskana kod Leykama. (Ta tiskara postoji još danas). God. 1790. ode Peršić iz Graca i postiže kao izraziti jozefinista prepozituru u Novome Mestu u današnjoj Sloveniji. Vodeći ljutu borbu s ondješnjim franjevcima, o kojoj je poznato više potankosti, održi se i poslije smrti cara Josipa na onome mjestu pod zaštitom uglednoga zemljaka i sumišljenika nadbiskupa Brigida sve do god. 1797. No te godine bje iznenada ne samo penzioniran nego na više godina poslan u internaciju kao prognanik u Pazin kod svoga brata dra Nikole Franje Peršića, prepozita pazinskoga i kanonika tršćanske biskupije. Ovdje je po nalogu političkih vlasti u Beču držan strogo pod kontrolom, jer je Austriji, koja je sa slabim uspjesima ratovala protiv Napoleona, bio po svoj prilici sumnjiv i pogibeljan kao pristaša liberalnih reforma i francuske revolucije. Umro je u rodnome mjestu Lovranu dne 20. listopada 1802.

U onome prikazu borbe prepozita Peršića s franjevcima u Novome Mestu prof. Ilešić je obećao, da će u Radu Jugoslavenske akademije iznijeti potanje cijeli život i rad ovoga Lovranca. Šteta, da to nije učinio do danas. U Liburniji imade Peršića još sada. O njima mi je dao obavijesti 86-godišnji starac, pomorski kapetan, odanle. Obitelj Peršića živi i u Opricu kod Lovrana, ali o ovoj braći Peršićima de Köstenheim nijesu sačuvane lokalne vijesti u pameti živih Lovranaca.

Odriješiti jozefinista Peršić je svoj (drugi, a jamačno i prvi) katekizam izdao na državni trošak, kako sam ističe u predgovoru (»Esso vienne reso pubblico con la stampa a spese del sovrano erario«).

3. Na državni je trošak tiskana u Gracu god. 1789. kod Widmanstada također ona knjižica *»Pohvale i molitve,* koje imadu se reći na službu Božju u svih cesarskih kraljevstvih, na osobitu službu crkav od Istrije«, koju sam opisao u 154., 155. i 156. broju »Hrvatske straže« od 8., 9. i 10. srpnja 1936.

Priopćujući sada još sliku njezine naslovne stranice u naravnoj veličini prema originalu, koji je vlasništvo umirovljenoga općinskog tajnika Ivana Žica Kancelarića u Aleksandrovu na otoku Krku, upozoravam na mogućnost, da je i ovoj knjižici autor dr. Franjo Nikola Peršić. To će se moći utvrditi, kad se usporedi jezik i stil u sve ove tri hrvatske knjižice, koje je vlada izdala u Gracu iste godine kod dvaju tiskara.

Gosp. Žic Kancelarić je ovu knjižicu dobio s mnogim drugim starinskim knjižicama hrvatskim i talijanskim od Antonije Perić u Žminju, a prije toga je pripadala njezinu ocu, poštaru i općinskome načelniku u Žminju. Ovaj je čovjek bio veoma obrazovan i imao veliku knjižnicu, a kad mu je kćerka osiromašila, prodavala je i knjige, pa su »Pohvale i molitve« kupnjom došle tada u ruke današnjemu vlasniku. Ovaj bibliofil je knjižicu više zavolio, kad je opazio, da se u Pazinu još uvijek po njoj pjeva. Za boravka gosp. Žica kod općine u Pazinu pjevale su se svake nedjelje na ranoj misi u župnoj crkvi hrvatske pjesmice, kako su tiskane u prvome dijelu ove knjižice. Stari, sada već jamačno pokojni Pavao Tenčić je uz pratnju orgulja počinjao, a pobožni svijet iz grada i hrvatski puk iz pazinskoga polja bi nastavljao sekundirajući mu.

Ivan Kukuljević ne spominje nijednu od njih, premda je barem naslove Peršićevih katekizama mogao i trebao prepisati iz Šafaříka, svoga a i nama do danas glavnoga bibliografijskoga pomagala.

Poznatiji je trolist Voltić, Feretić i Stanković. Oni su već ušli i u pregled povijesti književnosti. Ipak slabo spadaju u jedno kolo, jer svaki od njih radi u drugim prilikama i ide svojim osobitim putem. Kanonik Petar Stanković iz Barbana (1771.—1852.) boravi većinom po Italiji i pod njezinim utjecajem glorificira Istru. Pop Ivan Feretić iz Vrbnika (1769.—1839.) drži se svoga Krka i proučavajući prošlost sprema mu bolju budućnost u vezi sa Dalmacijom. Josip Voltić (ili po vlastitom ukusu: Joso Voltiggi) je romantik, živi u Beču i kao Ilir piše rječnik misleći na sve Slavene. No o ovim književnicima ne ćemo duljiti, jer je Voltićev život i rad na rječniku proučen, Feretićeve radnje nijesu iz rukopisa prešle u tisak, a Stanković je doduše štampao više knjiga, ali nas će ovdje zanimati samo one, u kojima je progovorio svojim materinskim jezikom hrvatskim.

4. *Ricsoslovnik* (Vocabolario, Wörterbuch) Illiricskoga, Italianskoga i Nimacskoga Jezika. S jednim Pridpostavljenom Gramaticom ili Pismenstvom: Sve ovo Sabrano i Sloxeno od Jose Voltiggi Istranina. U Beču. U Pritescenici Kurtzbeka«. Općenito se misli, da je taj rječnik izašao na svijet god. 1803. Sačuvan je u više primjeraka i ne spada među osobite rijetkosti. O piscu i njegovu djelu su pisali Ivan Milčetić (»Josip Voltić«) u »Spomen-cvijeću iz hrvatskih i slovenskih dubrava« 1900., Mirko Breyer (»O Josipu Voltiću, Istraninu« u »Viencu« 1902. i »Istranin J. V., slobodoumnik i leksikograf« u »Jadranskom kalendaru za 1937.«). Vladoje Dukat (»Voltićev Ričoslovnik«) u IX. »Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor« god. 1929., Matko Rojnić (»Kulturne i književne veze Istre i Hr-

Pohvale, i Molitve

koje

immadufe recchi na

Sluxbu Boxju u fvih Ceffarskih

Kraglieftvih.

Na offobitu sluxbu Cerkav od

Iftrie.

Græcii.

Litteris de Widmanftad. 1789.

vatske u prošlosti od prvih početaka do buđenja narodne svijesti«) u »Obzoru« 1931. i Nikola Žic (»Zagrebačko školovanje Josipa Voltića«) u XLI. »Nastavnom vjesniku« god. 1933. Stoga je ovdje posve dovoljno, da se samo upozori na tu literaturu.

Voltićev rječnik je dakako poznavao i Kukuljević, no važnije je od toga, da je Kukuljević (dosta vjerno) registrirao druge dvije istarske knjižice, kojima je pisac opet jedan Lovranac, naime Nikola Belinić. Priopćuje ih pod brojem 174. i 175. Obje bijahu vlasništvo Ljudevita Gaja, a sada su u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 1203 i R 1226. Evo ih redom:

5. ABC e le massime ossia insegnamenti morali e proverbj del M(olto) R(everendo) Sign. A. F(rancesco) Soave per i fanciulli — *ABC i nauki chiudoredni* i recçi za malu deçu prinessen po N... B... — Dalla stamperia di Gaspero Weis, Trieste 1806.« 8⁰., 16 str. Sva je uputa u čitanju hrvatskoga i talijanskoga štiva sadržana na jednoj jedinoj stranici. To je t. zv. abacus (abak, abeceda, abecedni pregled za početno čitanje), a sam tekst moralnih nauka i narodnih poslovica zaprema ostalih dvanaest stranica, ali tako da se na lijevoj stranici nalazi talijanski original a na desnoj hrvatski prijevod, pa se sav hrvatski tekst svodi zapravo na samih šest stranica.

Ova je knjižica tiskana god. 1806 u Trstu, koji je bio trajno pod Austrijom izuzevši četiri god. 1809.—1813., kad ga je car Franjo I. po odredbi mira u Schönbrunnu kod Beča morao izručiti Napoleonu. Tiskana je dakle u vrijeme cenzure, koja je bila stroža od francuske, no ipak se čini, da još odaje ukus jozefinizma. Felbigerov Allgemeine Schulordnung (Ratio educationis) je za vremena Marije Terezije gajio kršćansku obuku i kršćanski uzgoj, a Josip II. je u svome »Naputku« naložio, da je glavno u nastavi vjeronauka podati djeci ćudoredne zasade, a vjerske istine su građa sporedne važnosti. Za Franje I. se opet pojavila opća težnja, da se uzgojem na vjerskoj osnovi utječe na školsku djecu, odraslu mladež i sav narod. No Belinić se još drži one starije prakse i prevodi iz »prosvjetiteljske« književnosti talijanskoga jezika. Švicarski Talijan Franjo Soave, premda redovnik, skloniji je kulturi uma nego srca, pristaša je prosvjetiteljske mode i u tome cilju piše mnogo, vrlo mnogo za mladež i puk. Tko bi skupio na hrpu sve i najsitnije radnje ovoga neumornoga i vanredno plodnoga pisca! On je smatrao neznanje najvećim zlom za podanike i vladare. Ovamo spada i njegov »ABC«. U žurbi neprekidnoga rada nagla mu smrt na početku god. 1806. prekide sve dalje osnove, dakle baš onda, kad je u Trstu izašao Belinićev prijevod njegova »ABC«. U Belinićevoj knjižici su posve jasni znakovi prosvjetiteljskoga duha, kojemu je Soave bio prednjak u Italiji, a taj duh bijaše rodio u Austriji jozefinizmom, koji nije svuda iščeznuo god. 1790. sa smrću cara Josipa. Kao što je Peršić ostao pobornikom jozefinizma na veliku štetu svoje sreće, tako je i Belinić ustrajao u onome ukusu sve do vremena, kad je s pomolom i širenjem francuske revolucije zahujilo još mnogo veće zlo.

Ipak se ne smije pomisliti, da u »Ćudorednim naucima i rečima« imade išta zlo. Nikako. Njihov je sadržaj posve moralan i vrlo poučan, ali je ono trebalo istaknuti, da se znade, kada su nicala ovakova djelca i zašto je u prijevodu niklo i kod nas. Napokon, da se vidi taj duh, a također i stil i jezik, evo u prepisu posljednjih odlomaka: »Išći, Lovre dragi, prijatel, koliko največ moreš. Drži se samo s dobremi i beži ća od zločesteh: zač njihove zločeste govorenja pokvare dobri ćudi. — Kada ti dobro delaš, ne mari niš, ća drugi od tebe govore: Ljubi Boga i ne pomankaj (e non ti fallire), čini vazda dobro i pusti, neka govori saki, ća mu je drago. — Nosi čast i poštenje sven zakoniten poglavaron, zač ovi (kako govori Sveto pismo) su zadobili od samega Boga oblast vrhu puka, kega vladaju. — Skazuj sagda i va sakemu mestu, da imaš jedno stanovito ufanje u Boga svemogućega ovrševajući njigove svete zapovedi i moleći slideće molitvice: Oče naš... i Pozdravljenje anjelsko...«, s kojima se djelce završuje.

6. »*Pervi kratki nauk grammatike italianske* za malu deçu, ka xeli nauccitise italiansky s pomochiun ervaskoga jezika, kako se govori po ungarskemu i istrianskemu primorju — Primo breve insegnamento della grammatica italiana per la gioventù, che brama imparare l'italiano mediante il linguaggio croato, come si parla volgarmente per il littorale ungarico ed istriano. Traduzione per la prima volta fatta da Niccolò Bellinich. Trieste 1808. Appresso Gasparo Weis, stampatore e libraio dirimpetto... (oštećeno)«. S druge strane naslovnoga lista su zanimljiva gesla na latinskom, engleskom, francuskom i talijanskome jeziku, a na 3. stranici je slijedeća posveta: Ai nobili, illustri e reverendissimi signori signori frattelli, miei patroni graziosissimi, il signor Niccolò Francesco Persich de Köstenheim, della ss. teologia dottore, prot. apost. canonico della cattedrale di Trieste, prevosto di Pisino in Istria ecc. ed il signor Francesco Niccola, canonico della metropolitana di Lubiana e preposito emerito di Neustadl in Cragno ecc., due chiarissimi zii del nobile egualmente che Pio (di nome e di fatto), giudice politico attuale in Lovrana, loro non meno che mia patria, in segno di ossequiosissima venerazione consacro e dedico questo primo saggio di grammatica. Trieste li 18. aprile 1804. Niccolò Bellinich«. Jednako je značajan hrvatski »Predgovor: Premda mnogo italijanskeh gramatik za Nemci, Francezi, Španjoli i drugeh se nahodi, ali Ervati nimaju za svem tem jednu takovu s rimskemi slovami kratkopisanu gramatiku, od ke bi se mogli lahko naučiti štat, pisat i govoriti dobro italijanski. I zato samo koliko će bit ovi prvi nauk jezika italijanskega (istomačen s ervatskemi besedami) koristan i potreban onoj dece, ka želeti bude pojć va latinski nauk, svaki suditi more, ki zna, da jedan kratki i ravni put ne strudi jako putnika i da oni školani samo napreduju va nauke, ki s pričetka ne puste se prestrašiti od teškojć istega nauka. A današnji dan budući velika himbenost i prevara ovega sveta, nijedan ne more tajiti, da ni potrebno učiti se dobro štat i pisat jezik materin, a ki pak s pomoćun ovega ima prigodu navaditi se italijanski, lagje dobiti će kruh za svoje življenje. Ovo kratko skazanje zadostaje, mislim, brez drugega preporučenja, za biti prijet s oprtemi rukami i s veselim srcem ovi moj prvi trud. To ja samo želim za moju plaću. Nikula Belinić.« Knjižica imade format osmine, a broji 58 str.

Primjerak Sveučilišne biblioteke bio je prije Ljudevita Gaja vlasništvo Antonije Vakanović, koja se na njemu potpisala u Karlovcu dne 28. svibnja 1810. No još jedan primjerak ovoga djelca imade Lovranac Viktor Car Emin na Sušaku, koji ga je opisao u »Narodnome listu« dd. Volosko—Opatija 21. ožujka 1901. S obzirom na to ne treba se ovdje više zadržavati na ovoj gramatici, koja je tiskana god. 1808. u istoj tršćanskoj tiskari, ali joj je posveta napisana već početkom god. 1804., a sastavljanjem ovoga svog prvog truda valjda se Belinić već bavio i u god. 1802., jer znademo, da je dr Franjo Nikola Peršić de Kőstenheim, kojemu je djelce posvećeno, umro dne 20. listopada 1802. Peršića i Belinića imade još danas u Lovranu, ali pobližih podataka o tim rodovima nijesam mogao dobiti još do sada.

7. No Sveučilišna knjižnica u Zagrebu je god. 1931. od privatnoga prekupca knjiga iz primorja nabavila i u svome tresoru pod signaturom R 1443 pohranila još jednu knjižicu Nikole Belinića, o kojoj bibliografi ništa ne znaju. Naslov joj je: »Scielta del fior di virtù, traduzione volgare di Niccolò Bellinich — *Rasabranje cvieta krieposti,* to je priatel mladosti, ka xeli naucçitise ova dva jezika. Trieste 1809.« Primjerak u osmini broji u ovome (jednom) primjerku samo osam listova, ali je očito na kraju krnj, i ne može se reći, koliko je listova ispalo. I to bi mogao biti hrvatski prijevod nekoga Soavina djelca s talijanskoga jezika. Kako Belinić i ovim djelcem želi mladeži podati štivo za ćudoredno usavršenje i za učenje obaju jezika, tiskao je i u njemu, slično kao u svome »ABC«, s jedne strane talijanski izvorni tekst a s druge strane hrvatski prijevod, ali to je ovdje otisnuto tako praktično, da su pojedini listovi s obje strane ispunjeni naizmjence jednim pa drugim jezikom, pa se uslijed toga talijanski tekst nalazi na str. 2., 5., 6., 9., 10., 13. i 14., a hrvatski prijevod vis-à-vis na str. 3., 4., 7., 8., 11., 12., 15. i 16.

Da se vidi Belinićev jezik u ovome njegovu najmlađem djelcu, prenijet ćemo na pr. »Glavu IV.: Od lakomosti. Lakomija je vražje delo, ka čini, da jedan od velike lakomije ni nigdar zadovoljan stališa, kega mu je Bog dal, ma vazda želi već, zato lakomac ni nikad miran. On kadagodar pusti prvo sagnilet svoju trgovinu nego prodat ju po jednu cenu priličnu. Lakomac je on tulikajše, ki drži zlato i srebro kako svojega Boga. Sveti Paval govori, da lakomija je mat sveh vicij, kako i koren je život svakega stabla. Budući da po vremenu svako drugo zlo se more poboljšati, ma ovi vicij od lakomosti je svaki dan mlaji, i kolikogodar već žve jedan lakomac, toliko

dumbokeji (dublje) koreni dobije, s jednum besedum: ta takov nosi lakomiju sobum nutar va grob, kako i žaba, ka ji samo zemlju, a ni nje ne ji do sita od straha, da bi njoj mogla zmankat, biva pod zemljun va škujah i grotah i malo pusti se videt na svetlo. (1. Tim. VI. 10. Koren od svakega zla je lakomija). Prilika: Se poveda od jednega lakomca po imenu Kremilijo, da va njigovoj kašete po smrte s voljun Boga svemogućega na mesto beči našlo je se njigovo srce sve krvavo«.

O Beliniću se ni iz njegovih djela ne može saznati ništa više. Vele, da je bio svećenik, a valjda je po nekom poslu živio u Trstu, možda kao učitelj. Svakako njegova djelca ne će biti izravno školske knjige nego za opću naobrazbu bila namijenjena njegovim Hrvatima u Istri, i to ne samo onima u istočnoj, koja je odavna bila pod austrijskom vlašću, nego i u zapadnoj, koja je mirom u Kampoformiju prešla od Mletaka pod Austriju, ali je već mirom u Požunu (Bratislavi) god. 1805. predana francuskoj vlasti cara Napoleona, koji je mirom u Schönbrunnu god. 1809. dobio još i istočnu Istru. Belinić je osjećao, da je njegovim ljudima potrebno znanje obaju jezika, hrvatskoga i talijanskoga, pa je svojim knjižicama nastojao udovoljiti toj potrebi brinući se istodobno također za pobijanje analfabetizma i za širenje opće naobrazbe. Koliko su njegove knjižice upotrebljavane, ne znamo, ali da su mogle vršiti dobru službu, to je sigurno.

8. Dalje po vremenu izdanja slijedi dvojezični katekizam, kojemu ne poznamo autora. To je »Il piccolo catechismo ossia Dottrina cristiana per i fanciulli più piccoli degli stati imperiali-regi, per la grazia di sua maestà imp. e regia e colla licenza dell' autorità ecclesiastica, in Vienna 1821. — *Mali katekizam iliti kratki nauk karstianski* za najmanju dicu cesarsko kraljevskih darxav — S milostivnom Nih Cesarskoga Kraljevskoga Veliçanstva Slobodnom dopustom pritiskanja, kako takodjer Sprivoljenjem duhovne oblasti, v Bechu u pritiski Cas. Kral. scholnih-Knigh-tiskarnici S. Anne u S. Ivana Ulici, 1821.« Ne može se reći, da mu je autor baš Istranin, a ni to, da je nastao upravo u samoj Istri, no već sam primjerak ovoga katekizma, koji je nađen u Istri, a sada je vlasništvo umirovljenoga općinskoga tajnika Ivana Žica Kancelarića u Aleksandrovu na otoku Krku, pokazuje jasno, da je doista bio nekada upotrebljavan u Istri. To je službeno izdanje naklade školskih knjiga u Beču za hrvatsku djecu pučkih škola i crkava u zemljama Austrije u užem smislu, dakle i u Istri i Dalmaciji. Možemo ga dakle pribrojiti istarskim knjigama.

(Svršit će se.)

SADRŽAJ: August Đarmaty: O želje. — Pjesme. — *Ljubo Zordan:* Uskrsna nedjelja. — Dragon izgubljenon gradu. — *Vladislav Kreneis:* Meštroviću. — *Fran Rubina:* Kraljuš. — *Zvonimir Remeta:* Te noći je i Gospodin odsutan. — *Jeronim Korner:* Grešnica. — *Hrvoje Bor:* Čudnovate oči. — *Sida Košutić:* Slijepe oči. — *Mate Meštrović:* Moj život. — *Zdenka Jušić-Seunik:* Prve trešnje. — *Đuro Teufel:* I ja sam se zastidio beskrajno. — *Dr. Pero Crnkovački:* Abbe Franjo Liszt. — *Ljubo Zordan:* Majci. — *A. Dabinović:* Cavour. — *Ljubomir Maraković:* † Marije Matulić. — *† Dr. Marije Matulić:* Mussolinijevi zahtjevi. Nepozvani advokat udružene opozicije. — *Lj. Maraković:* Bunjevci. — *Dr. Marijana Kralj:* Krstaši. — *Nikola Žic:* Bibliografske bilješke o hrvatskim knjigama iz Istre.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.

(Svršetak sa 2-ge strane omota)

ličke književnosti ne će zamjeriti ovu »pozajmicu« koja ujedno svraća pažnju naših čitalaca na njegov vrlo korisni i zaslužni rad. Gđa. Jušić-Seunikova koja je ovdje prikazana malom crticom, izdala je pred nekoliko mjeseci svoj programatski roman »Svojim putem«.

Kako je g. Jurij Arbatsky u prošlom godištu našega lista prikazao velikog katoličkog muzičara Antuna Brucknera, željeli smo da se i o stotoj godišnjici Fr. Liszta ovdje progovori, pogotovu što je zagrebačka publika imala prošle sezone prilike da čuje njegov grandiozni oratorij »Krist«. Stoga nam je dobro došla studija g. dra. P. Crnkovačkog koja poznatoga kompozitora osvjetljuje sa strane s koje se obično manje promatra njegova pojava i njegov rad.

Napokon, nastojali smo da se na poseban način — koliko su nam sile dopuštale — odužimo uspomeni našega odličnog suradnika dra. Marija Matulića, kojega je prerana i tragična smrt tako bolno odjeknula u čitavoj našoj javnosti, kod svih koji su bar i koliko pratili njegov rad.

Kako nam do kraja ove godine preostaju još samo dva mjeseca, to će naredni broj izići kao jednobroj, dok ćemo u posljednjoj svesci opet spojiti dva posljednja broja ovoga godišta.

Uredništvo

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Knjige Društva Sv. Jeronima za god. 1938.: Danica koledar i ljetopis, uredio Dr. Josip *Andrić.* — Ivo *Bogdan,* Svjedočanstva o Rusiji. — Fr. Leonard *Čuturić,* Marijan i Emina, pripovijest iz bosanskog života u tursko doba. — Dr. O. Bonifacije *Perović,* Komunizam. — Dr. Franjo *Lasman,* S onu stranu Kapele, ličke pripovijesti. — Stjepan *Gorupić,* Ban Jelačić. — Dr. Milan *Ivšić,* Društveni život na selu. — O. I. *Radić,* Budi pobožan. — Nedjeljko *Subotić,* Dvije golubice, pelješke pripovijesti. — Jeronimsko svijetlo: Dr. Maksimilijan *Lah,* Mala biblija, tekstovi iz Starog i Novog Zavjeta, odabrani i priređeni, s ilustracijama Gustava *Doréa* (bakrotisak), džepni format, cij. Din. 3.—.

Kalendar Gospine Krunice za god. 1938., ur. o. Jordan *Viculin* O. P., Zagreb, Dominikanska naklada »Istina«, cij. Din. 10.—.

Kalendar Sv. Ante za god. 1938., ur. Dr. Fra. Eduard *Žilić,* Sarajevo, cij. Din. 10.—.

Izdanje Matice Hrvatske: Franjo *Pavešić,* Podvoda, roman, Suvremena Knjižnica M. H., Kolo II., knj. 10. — Viktor *Živić,* Na pragu hrvatskog Orijenta, Mala knjižnica M. H., Kolo II., sv. 10.

Ante *Dukić,* Vzgljadi na žizn i mir, Predislovije Dra. Bogdana *Popovića,* vvdenije i perevod N. I. *Fedorova,* Zagreb 1937.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“. — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

Jesam li izvršio svoju dužnost i poslao pretplatu?

Naš suradnik g. Jeronim Korner koji nam je za ovaj broj ustupio svoj novelistički rad, nakon lirskih zbirki »Blistavi rub«, »Ljubav neba« i »Ljeto i vječnost« o kojima je svima ovdje bilo govora i koje su bile vrlo srdačno primljene, izdao je novu zbirku pjesama »U hramu cistercija«, plod svoga dužeg boravka u kontemplativnom samostanu cistercita u Stični. Zbirka sadrži pjesničke meditacije o liturgijskim motivima blagdana Marijina Uznesenja, te se odlikuje jedinstvenošću sadržajne koncepcije i intenzitetom lirskog proživljavanja dubokog religioznog doživljaja. U našoj katoličkoj lirici ona zaprema zasebno i vidno mjesto, te ćemo se na nju naknadno još pobliže osvrnuti. (U hramu cistercija, Zagreb 1938., u kom. nakladi »Narodne Prosvjete«.).

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE“ (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, GREGORIJANČEVA 36. I. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE“) ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.